स्वस्पशीलंस्वभावोनिश्चयेकार्यसन्निधायां सुवर्णशोभनवर्णश्चअन्यवर्णावापुरुषंशान्तिकयपति सुवर्णोवहिः क्रूरोपिकार्यकालेदयालुर्भवतिदुर्वर्णश्चनितं
मृदुरपिफलकादारुणोभवतीतिभावः ४६ सुश्लिष्टंशोभनहत्नेननविरुप्यतेउपचितंहत्नंविहायजन्मान्यथातिष्ठन्तीत्यर्थः ४७ नमसंकरजस्यशरसत्वेनशा

आर्यरूपसमाचारंचरंतंकृतकेपथि सुवर्णमन्यवर्णावास्वशीलंशास्तिनिश्चये ४६ नानावृत्तेषुभूतेषुनानाकर्मरतेषुचजन्मवृत्तसमंलो
केसुश्लिष्टंनविरुप्यते ४७ शरीरमिहसत्वेनतस्यपरिकृष्यते ज्येष्ठमध्यावरंसत्वंतुल्यसत्वंप्रमोदते ४८ ज्यायांसमपिशीलेनविही
नंनैवपूजयेत् अपिशूद्रंचधर्मज्ञंसद्वृत्तमभिपूजयेत् ४९ आत्मानमाख्यातिहिकर्मभिर्नरः सुशीलचारित्रकुलैःशुभाशुभैः प्रन
ष्टमप्यात्मकुलंतथानरःपुनःप्रकाशंकुरुतेस्वकर्मतः ५० योनिष्वेतासुसर्वासुसंकीर्णास्वितरासुच यत्रात्मानंनजनयेद्बुधस्तांपरि
वर्जयेत् ५१ इतिदानधर्मेषुविवाहधर्मेसंकरोनाम ५० ॥ ॥

स्त्रीपवुध्यानपरिशिष्यतेननीचमार्गादपकृष्यते वीजगुणासप्रावल्यात्सत्वस्यकालभेदेनज्येष्ठत्वादिभावेपियत्तुल्यसत्वशारीरंभकं यत्सत्वंज्येष्ठाद्यन्यत
मंतदेवप्रमोदते अन्यतुउत्पन्नमपिसत्वंशारीरकाष्ठवल्लीयतइतिभावः ४८ दानधर्मसंकराध्यायप्रकाशः ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ब्रूहीति पूर्वं आन्विक्ष्य उद्दिष्टानार्य्यं अनार्यत्वमनाचारः क्रूरत्वं निष्क्रियात्मतेति संकरजस्य लक्षणान्युक्तानि इदानीं यन्मे माता प्रममाद यद्व चारानुव्रतं तन्
मे रेतः पिता वृङ्क्तामिति मंत्रलिंगात् भीता प्रमादात् कामकाराद्वा यदननुव्रतं प्रतिकूलं परस्य रेतः साधारणं च चारत्वं नवनीतं द्रेतः मेमतिता वृङ्क्तां स्वीयं क
रोतु पालनसत्कारादिकर्तृत्वात् यथा उत्पततः पक्षिणो मुखात्पतितं बीजं परक्षेत्रेऽधिरूढं क्षेत्रपतेरेव न तु बीजपतेस्तद्वत् तथा अप्रमत्ता रक्षत तंतु

युधिष्ठिर उवाच ब्रूहि तात कुरुश्रेष्ठ वर्णानां त्वं पृथक् पृथक् कीदृश्यां कीदृशाश्चापि पुत्राः कस्य च के च ते १ विप्रवादाः
सुबहवः श्रूयंते पुत्रकारिताः अत्र नो मुह्यतां राजन्संशयं छेत्तुमर्हसि २ भीष्म उवाच आत्मा पुत्रस्तु विज्ञेयस्तस्यानंतर
जश्च यः निरुक्तजश्च विज्ञेयः सुतः प्रसृतजस्तथा ३

मेतं मात्रः क्षेत्रे परबीजानि वाप्स्युः जनयितुः पुत्रो भवति सांपराये मोघं वेत्ता कुरुते तंतुमेनमिति द्विविधशास्त्रश्रवणात् क्षेत्रजः पुत्रः संस्कार्यो न वेति सं
दिहानः पृच्छति १ विप्रवादाः विविधाः प्रवादाः पूर्वोक्ता एव २ अत्रोत्तरमाह आत्मेति अनंतरजः औरसः निरुक्तजः स्वक्षेत्रेऽन्योरेतः सेकार्थमुक्त
स्तज्जः प्रसृतः अनिरुक्तोऽपि पिपोलौल्यात्परक्षेत्रे रेतः सिंचति तज्जः प्रसृतजः ३॥

ए: २ मै १

तथापतितान्स्वभार्यायोमेवजातः दत्तः पंचमः कृतः क्रीतः स्वयमुपायगम्योयाषष्ठः अध्यूढः यस्यमातागर्भवत्येवऊढातादृशः सप्तमः ७ षट्अपध्वंसजाः वक्ष्यमा
णाः कानीनः कन्यायांविवाहात्प्रागुत्पन्नश्चतुर्दशः अपसदाः वक्ष्यमाणाः षट्एतेविंशतिः तान्सर्वान्पुत्रानितिविजानीहि ५ परवर्णास्तुअनुलोमजाः षट्अपध्वंसजाः विलोम
जाः अपसदाः ७ अपसदाःषट्इतिज्ञेयं १० मिथ्याकर्तृ एतेपुत्राःनभवंतीतिवक्तुंनशक्यतइत्यर्थः अयंभावः अप्रमत्तेतिस्मृतिरनौरसस्यप्राशस्त्यमात्रपरायत्तेतिस्तु

पतितस्यतुभार्यायांभर्त्रासुसमवेतया तथादत्तकृतौपुत्रावध्यूढश्चतथापरः ४ षडपध्वंसजाश्चापिकानीनापसदास्तथा इत्येतेवै
समाख्यातास्तान्विजानीहिभारत ५ युधिष्ठिरउवाच षडपध्वंसजाःकेस्युःकेवाप्यपसदास्तथा एतत्सर्वंयथातत्वंव्याख्यातुंमेत्वमर्हसि
६ भीष्मउवाच त्रिषुवर्णेषुयेपुत्राब्राह्मणस्ययुधिष्ठिर वर्णयोश्चद्वयोःस्यातांयौराजन्यस्यभारत ७ एकोविड्वर्णएवाथतथाऽत्रै
वोपलक्षितः षडपध्वंसजास्तेहितैर्यैवापसदाञ्छृणु ८ चंडालोव्रात्यवैद्यौचब्राह्मण्यांक्षत्रियासुच वैश्यायांचैवशूद्रस्यलक्ष्यंतेप
सदास्त्रयः मागधोवामकश्चैववैदेहौवैश्यस्योपलक्षितौ ब्राह्मण्यांक्षत्रियायांचक्षत्रियस्यैकएवतु १० ब्राह्मण्यांलक्ष्यतेसूतइत्येते
पसदास्मृताः पुत्राह्येतेनशक्यंतेमिथ्याकर्तुंनराधिप ११ युधिष्ठिरउ० क्षेत्रजंकेचिदेवाहुःसुतंकेचित्तुशुक्रजं तुल्यावेतौसुतौ
कस्यतन्मेब्रूहिपितामह १२

तिस्तुअनौरसस्यापिपुत्रत्वंनैस्तीत्येवंपरेतिनकश्चिद्विरोधः तथाचअनौरसोऽप्यौरसोवासुशीलःश्राद्धपरःपितृणांस्वर्गायभवतिविपरीतस्तुनरकायेति ११ कस्यद्वयोःपित्रोः शा०
क्षेत्रपतिनिषेक्त्रोर्मध्येकस्यायंपुत्रःउभयोःपितृत्वाविशेषादित्यर्थः १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १२७

रेतजः यथा रेतोज औरसः पुत्र एवं क्षेत्रजोपि बीजदेन त्यक्तश्चेत्स्त्री पस्यैव भवति एवमध्यूढोपि रेतः पतिना त्यक्तश्चेद्वोढुरेव अत्युक्तो अनुगतावपि रेतः प्रद
स्यैव स्यात् १३ एतदेव प्रश्नोत्तराभ्यां व्याचष्टे रेतजामिति आगमः पुत्रत्वप्रापकं शास्त्रं कथं कीदृशं समयभेदं दृष्ट्वा कथमित्यर्थः १४ कारणांतरे लो

भीष्म उवाच रेतजो वा भवेत्पुत्रस्त्यक्तो वा क्षेत्रजो भवेत् अध्योढः समयं भित्त्वेत्येतदेव निबोध मे १३ युधिष्ठिर उ० रेतजं
विद्मवै पुत्रं क्षेत्रजः स्यागमः कथं अध्योढं विद्मवै पुत्रं भित्त्वा तु समयं कथं १४ भीष्म उ० आत्मजं पुत्रमुत्पाद्य यस्त्यजेत्का
रणांतरे न तत्र कारणं रेतः स क्षेत्रस्वामिनो भवेत् १५ पुत्रकामो हि पुत्रार्थे यां वृणीते विशांपते क्षेत्रजं तु प्रमाणं स्यान्न वै त
त्रात्मजः सुतः १६ अन्यत्र क्षेत्रजः पुत्रो लक्ष्यते भरतर्षभ न ह्यात्मा शक्यते हन्तुं दृष्टान्तोपगतो ह्यसौ १७ कश्चिच्च कृ
तकः पुत्रः संग्रहादेव लक्ष्यते न तत्र रेतः क्षेत्रं वा यत्र लक्ष्येत भारत १८

कापवादादिभये सति १५ आगममुक्त्वा समयभेदमाह पुत्रेति यो गर्भवतीं कन्यां वृणीते तत्र स पुत्रः वोढुरेव क्षेत्रतः न तु सेक्तुरात्मजः १६ अन्यत्र
तित्रस्त्र अनर्थकः परक्षेत्रे जातः पुत्रोऽमुकस्य सदृशोयमिति ततः दोषेण न लक्ष्यते हंतुं अहितुं दृष्टांतं प्रत्यक्षमेवा उपगतो ह्यतः दृश्यते चापि सारूप्यमिति
स्मृतेः एवं चाध्यूढः वोढुः पुत्रकाम्यानावेरेतः पतेरेव भवतीत्युक्तं १९

शुक्रक्षेत्रयोरन्यतरदपि यत्र पुत्रत्वे प्रमाणं न लक्ष्यं भवति स कृतकः पुत्रः कीदृश इत्यर्थः १९ तस्य यो पुपितुः पुत्रः सः तद्वर्णः पोषयितुर्वर्णः यावर्णिर्वर्णः
२० कथं केन प्रकारेण कस्य वा स्यमिति स्यात् कथं कथं वा स्य संस्कारः प्रयोक्तव्य इति प्रश्नः २१ सः स्वामिवद्वर्णमापद्यते अतः स्वामी तस्यात्मवत्संस्कारक

युधिष्ठिर उवाच कीदृशः कृतकः पुत्रः संग्रहादेव लक्ष्यते शुक्रं क्षेत्रं प्रमाणं वा यत्र लक्ष्यं न भारत १८ भीष्म उवाच
मातापितृभ्यां यस्त्यक्तः पथि यस्तं प्रकल्पयेत् न चास्य मातापितरौ ज्ञायेते स हि कृत्रिमः १९ अस्वामिकस्य स्वामित्वं
यस्मिन् संप्रतिलक्षयेत् यो वर्णः पोषयेत्तं सत् तद्वर्णस्तस्य जायते २० युधिष्ठिर० कथमस्य प्रयोक्तव्यः संस्कारः कस्य
वा कथं देया कन्या कथं चेति तन्मे ब्रूहि पितामह २१ भीष्म उ० आत्मवत्तस्य कुर्वीत संस्कारं स्वामिवत्तथा त्यक्तो माता
पितृभ्यां यः सवर्णं प्रतिपद्यते २२ तद्गोत्रबंधुजं तस्य कुर्यात् संस्कारमच्युत अथ देया तु कन्या स्यात्तद्वर्णस्य युधिष्ठिर २३

रोति २२ ननु अन्यवर्णत्वशंकायां कथमेतत्स्यादित्याशंक्याह आत्मा वर्णत्वनिश्चये तद्गोत्रं वर्णजे पु गोत्रादियोग्यमेव तस्य संस्कारं स्वामी कुर्यात् तत्र
निश्चये तु येन संस्कृतस्तस्यैव वर्णे गोत्र च संस्कारसामर्थ्यान्नद्वतीत्यर्थः अन्यगोत्रोत्पन्नस्यापि संस्कर्तुरेव वर्णे गोत्रे भजनात् इति भावः २३ ॥

२८ इतिदानधर्मेषुविवाहधर्माः समाप्ताः एवंप्रसंगागतानांस्त्रीधननिर्णयात्मनांशुद्धिमुक्त्वापत्रेदक्षिणात्वेनोपस्थितानांगवांमाहात्म्यंपृच्छति दर्शनेइति

संस्कर्तुंवर्णगोत्रंचमातुर्वर्णाविनिश्चये कानीनाध्यूढजौचापिविज्ञेयौपुत्रकिल्बिषौ ---- २४ तावपिस्वाविवसुतौसंस्कार्या
वितिनिश्चयः क्षेत्रजोवाप्यपसदोयेध्यूढास्तेषुचाप्यथ आत्मवद्वैप्रयुंजीरन्संस्कारान्ब्राह्मणादयः धर्मशास्त्रेषुवर्णानांनिश्चयो
यंप्रदृश्यते २६ एतत्तेसर्वमाख्यातंकिंभूयः श्रोतुमिच्छसि २७ इतिदानधर्मेषुविवाहधर्म युधिष्ठिरउवाच दर्शनेकीदृशस्नेहः
संवासेचपितामह महाभाग्यंगवांचैवतन्मेव्याख्यातुमर्हसि १ भीष्मउ० हंततेकथयिष्यामिपुरावृत्तंमहाद्युते नहुषस्यचसंवा
दंमहर्षेश्च्यवनस्यच २ पुरामहर्षिश्च्यवनोभार्गवोभरतर्षभ उदवासकृतारंभोबभूवसमहाव्रतः ३ निहत्यमानंक्रोधंचप्रहर्षंशो
कमेवच वर्षाणिद्वादशमुनिर्जलवासेधृतव्रतः ४ आदधत्सर्वभूतेषुविश्रंभंपरमंशुभं जलचरेषुसर्वेषुशीतरश्मिरिवप्रभुः ५ ॥

पर्पीडादर्शनेपरैःसहसंवासेचकीदृशःस्नेहःआनृशंस्यचकर्त्तव्यंगवांमाहात्म्यंचब्रूहीतिप्रश्नद्वयं १ तस्योत्तरंतत्रेणाहहंतइत्यादिना २ ३ ४ ५ ॥

दा० १२९ ६८ ऊर्ध्वोस्थितः उपविष्टः १० आसतः आसीनस्य १४ अभ्यकिरन् व्याप्तवंतः १९ शंखानां जलजंतुविशेषाणां नखैः २ ॥

स्थाणुभूतः शुचिर्भूत्वा दैवतेभ्यः प्रणम्य च गंगायमुनयोर्मध्ये जलं संप्रविवेश ह ६ गंगायमुनयोर्वेगं सुभीमं भीमनिस्वनं प्रतिजग्राह
शिरसा वातवेगसमं जवे ७ गंगा च यमुना चैव सरितश्च सरांसि च प्रदक्षिणमृषिं चक्रुर्न चैनं पर्यपीडयन् ८ अंतर्जले स सुष्वाप का
ष्ठभूतो महामुनिः ततश्चोर्ध्वस्थितो धीमानभवद्भरतर्षभ ९ जलौकसां स सत्वानां बभूव प्रियदर्शनः उपाजिघ्रंत च तदा तस्योष्ठं हृष्ट
मानसाः १० तत्र तस्यासतः कालः समतीतोभवन्महान् ततः कदाचित्समये कस्मिंश्चिन्मत्स्यजीविनः तं देशं समुपाजग्मुर्जालहस्ता
महाद्युते ११ निषादा बहवस्तत्र मत्स्योद्धरणनिश्चयाः व्यायता बलिनः शूराः सलिलेष्वनिवर्तिनः १२ अभ्याययुश्च तं देशं निश्चिता
जालकर्मणि जालं ते योजयामासुर्निःशेषेण जनाधिप १३ मत्स्योदकं समासाद्य तदा भरतसत्तम ततस्ते बहुभिर्योगैः कैवर्ता म
त्स्यकांक्षिणः गंगायमुनयोर्वारि जालैरभ्यकिरंस्ततः १५ जालं सुविततं तेषां नवसूत्रकृतं तथा विस्तारायामसंपन्नं यत्तत्र सलिलक्षिपन्
१६ ततस्ते सुमहच्चैव बलवच्च सुवक्षितं अवतीर्य ततः सर्वे जालं चकृषिरे तदा १७ अभीतरूपाः संहृष्टा अन्योन्यवशवर्तिनः बबंधुस्त
त्र मत्स्यांश्च तथान्यान् जलचारिणः १८ तथा मत्स्यैः परिवृतं च्यवनं भृगुनंदनं आकर्षयन्महाराज जालेनाथ यदृच्छया १९ नदी
शैवलदिग्धांगं हरिश्मश्रुजटाधरं लग्नैः शंखगणैर्गात्रैः क्रोडैश्चित्रैरिवार्पितं २० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम० १२९

२० अध्यायः नहुषेतिसप्तार्षोध्यायः। छ

तंजालेनोद्धृतंदृष्ट्वातेतदावेदपारगं सर्वेप्रांजलयोदाशाः शिरोभिःप्रापतन्भुवि २१ परिखेदपरित्रासाज्जालस्याकर्षणेनच मत्स्या
बभूवुर्व्यापन्नास्थलसंस्पर्शनेनच २२ समुनिस्तत्तदादृष्ट्वामत्स्यानांकदनंकृतं बभूवकृपयाविष्टोनिश्वसंश्चपुनःपुनः २३
निषादाऊचुः अज्ञानाद्यत्कृतंपापंप्रसादंतत्रनःकुरु करवामप्रियंकिंतेतन्नोब्रूहिमहामुने २४ इत्युक्तोमत्स्यमध्यस्थश्च्यवनोवा
क्यमब्रवीत् योमेद्यपरमःकामस्तंशृणुध्वंसमाहिताः २५ प्राणोत्सर्गंविक्रयंवामत्स्यैर्यास्याम्यहंसह संवासान्नोत्सहेत्यक्तुंसलिलेध्युषि
तानहं २६ इत्युक्तास्तेनिषादास्तुसुभृशंभयकंपिताः सर्वेविवर्णवदनानहुषायन्यवेदयन् २७ इतिदानधर्मेषुच्यवनोपाख्याने भी
ष्मउवाच नहुषस्तुततःश्रुत्वाच्यवनंतंतथागतं त्वरितःप्रययौतत्रसहामात्यपुरोहितः १ शौचंकृत्वायथान्यायंप्रांजलिःप्रयतो
नृपः आत्मानमाचचक्षेचच्यवनायमहात्मने २ अर्चयामासतंचापितस्यराज्ञःपुरोहितः सत्यव्रतंमहात्मानंदेवकल्पंविशांपते
३ नहुषउवाच करवाणिप्रियंकिंतेतन्मेब्रूहिद्विजोत्तम सर्वंकर्तास्मिभगवन्यद्यपिस्यात्सुदुष्करं ४ च्यवनउवाच श्रमेणमहतायु
क्ताःकैवर्तामत्स्यजीविनः मममूल्यंप्रयच्छैभ्योमत्स्यानांविक्रयैःसह ५ नहुषउवाच सहस्रंदीयतांमूल्यंनिषादेभ्यःपुरोहित निः
क्रयार्थंभगवतोयथाहभृगुनंदनः ६ च्यवनउवाच सहस्रंनाहमर्हामिकिंवात्वंमन्यसेनृप सदृशंदीयतांमूल्यंस्वबुध्यानिश्चयंकुरु

नहुषउवाच सहस्राणांशतंविप्रनिषादेभ्यःप्रदीयतां स्यादिदंभगवन्मूल्यंकिंवान्यन्मन्यतेभवान् ८ च्यवनउवाच नाहंशतसहस्रेणानिमे
पःपार्थिवर्षभ दीयतांसदृशंमूल्यममात्यैःसहचिंतय ९ नहुषउवाच कोटिःप्रदीयतांमूल्यंनिषादेभ्यःपुरोहित यदेतदपिनोमूल्यमतोभूयःप्रदी
यतां १० च्यवनउवाच राजन्नार्हाम्यहंकोटिंभूयोवापिमहाद्युते सदृशंदीयतांमूल्यंब्राह्मणैःसहचिंतय ११ नहुषउवाच अर्द्धराज्यंसमस्
ग्रंवानिषादेभ्यःप्रदीयतां एतन्मूल्यमहंमन्येकिंवान्यन्मन्यसेद्विज १२ च्यवनउवाच अर्द्धराज्यंसमग्रंचमूल्यंनार्हामिपार्थिव सदृशंदी
यतांमूल्यमृषिभिःसहचिंत्यतां १३ भीष्मउ० महर्षेर्वचनंश्रुत्वानहुषोदुःखकर्षितः सचिंतयामासतदासहामात्यपुरोहितः १४ तत्रत्व
न्योवनचरःकश्चिन्मूलफलाशनः नहुषस्यसमीपस्थोगविजातोभवन्मुनिः १५ सतमाभाष्यराजानमब्रवीद्द्विजसत्तमः तोषयिष्याम
हंक्षिप्रंयथातुष्टोभविष्यति १६ नाहंमिथ्यावचोब्रूयांस्वैरेष्वपिकुतोन्यथा भवतोयदहंब्रूयांतत्कार्यमविशंकया १७ नहुषउवाच ब्र
वीतुभगवन्मूल्यंमहर्षेःसदृशंभृगोः परित्रायस्वमामस्माद्विषयंचकुलंचमे १८ हन्याद्धिभगवान्क्रुद्धस्त्रैलोक्यमपिकेवलं किंपु
नर्मांतपोहीनंबाहुवीर्यपरायणं १९ अगाधेंभसिमग्नस्यसामात्यस्यसहर्त्विजः प्लवोभवमहर्षेत्वंकुरुमूल्यविनिश्चयं २० भी
ष्मउवाच नहुषस्यवचःश्रुत्वागविजातःप्रतापवान् उवाचहर्षयन्सर्वानमात्यान्पार्थिवंचतं २१ ॥ ॥ ॥ ॥

अमूल्याः २२ २३ २७ ३० ३१ ३२ ३३

अनर्घेया महाराज द्विजा वर्णेषु चोत्तमाः गावश्च पुरुषव्याघ्र गौर्मूल्यं परिकल्प्यतां २२ नहुषस्तु ततः श्रुत्वा महर्षेर्वचनं
नृप हर्षेण महता युक्तः सहामात्यपुरोहितः २३ अभिगम्य भृगोः पुत्रं च्यवनं शंसितव्रतं इदं प्रोवाच नृपते वाचा संतर्पय
न्निव २४ नहुष उवाच उत्तिष्ठोत्तिष्ठ विप्रर्षे गवा क्रीतोसि भार्गव एतन्मूल्यमहं मन्ये तव धर्मभृतां वर २५ च्यवन उवाच
उत्तिष्ठाम्येष राजेंद्र सम्यक्क्रीतोस्मि तेनघ गोभिस्तुल्यं न पश्यामि धनं किंचिदिहाच्युत २६ कीर्तनं श्रवणं दानं दर्शनं चा
पि पार्थिव गवां प्रशस्यते वीर सर्वपापहरं शिवं २७ गावो लक्ष्म्याः सदा मूलं गोषु पाप्मा न विद्यते अन्नमेव सदा गावो देवा
नां परमं हविः २८ स्वाहाकारवषट्कारौ गोषु नित्यं प्रतिष्ठितौ गावो यज्ञस्य नेत्र्यो वै तथा यज्ञस्य ता मुखं २९ अमृतं ह्य
व्ययं दिव्यं क्षरंति च वहंति च अमृतायतनं चैताः सर्वलोकनमस्कृताः ३० तेजसा वपुषा चैव गावो वह्निसमा भुवि गावो
हि सुमहत्तेजः प्राणिनां च सुखप्रदाः ३१ निविष्टं गोकुलं यत्र श्वासं मुंचति निर्भयं विराजयति तं देशं पाप्मानं चापकर्षति
३२ गावः स्वर्गस्य सोपानं गावः स्वर्गेपि पूजिताः गावः कामदुहो देव्यो नान्यत्किंचित्परं स्मृतं ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दा०
१३१

समग्रं ४२ उत्तमे ४३ ४४ ४५ ४५ ॥

इत्येतद्गोषु मे प्रोक्तं माहात्म्यं भरतर्षभ गुणैकदेशवचनं शक्यं पापप्रणाशनम् ३४ निषादा ऊचुः दर्शनं कथनं चैव सहास्मा
भिः कृतं मुने सतां सप्तपदं मित्रं प्रसादं नः कुरु प्रभो ३५ हवींषि सर्वाणि यथा ह्युपभुंक्ते हुताशनः एवं त्वमपि धर्मात्मन्पुरु
षाग्निः प्रतापवान् ३६ प्रसादयामहे विद्वन्भवंतं प्रणता वयं अनुग्रहार्थमस्माकमियं गौः प्रतिगृह्यतां ३७ च्यवन उवाच
कृपणस्य च यच्चक्षुर्मुनेराशीविषस्य च नरं समूलं दहति कक्षमग्निरिवज्वलन् ३८ प्रतिगृह्णामि वो धेनुं कैवर्ता मुक्तकि
ल्बिषाः दिवं गच्छत वै क्षिप्रं मत्स्यैः सह जलोद्भवैः ३९ भीष्म उवाच ततस्तस्य प्रभावात्ते महर्षेर्भावितात्मनः निषादास्तेन
वाक्येन सह मत्स्यैर्दिवं ययुः ४० ततः स राजा नहुषो विस्मितः प्रेक्ष्य धीवरान् आरोहमाणांस्त्रिदिवं मत्स्यांश्च भरतर्षभ ४१ त
तस्तौ गविजश्चैव च्यवनश्च भृगूद्वहः वराभ्यामनुरूपाभ्यां छंदयामासतुर्नृपं ४२ ततो राजा महावीर्यो नहुषः पृथिवीपतिः पर
मित्यब्रवीत्प्रीतस्तदा भरतसत्तम ४३ ततो जग्राह धर्मे स स्थितिमिंद्रनिभो नृपः तथेति चोदितः प्रीतस्तावृषी प्रत्यपूजयत् ४४
समाप्तदीक्षश्च्यवनस्ततो गच्छत्स्वमाश्रमं गविजश्च महातेजाः स्वमाश्रमपदं ययौ ४५ ॥

राम०
१३१

४८ अथापः संशयो मह इत्यादि ग्रंथस्य कुशिककवब्राह्मणाभक्तिमतो वंशोद्भवा ब्राह्मणा उत्पद्यंत इति ८

निषादाश्च दिवं जग्मुस्ते च मत्स्या जनाधिप नहुषोपि वरं लब्ध्वा प्रविवेश स्वकं पुरं ४६ एतत्ते कथितं तात यन्मां त्वं परिपृच्छसि
दर्शने यादृशः स्नेहः संवासे वा युधिष्ठिर ४७ महाभाग्यं गवां चैव तथा धर्मविनिश्चयं किं भूयः कथ्यतां वीर किं ते हृदि विवक्षि
तं ४८ इति दानधर्मेषु च्यवनोपाख्यानं युधिष्ठिर उवाच संशयो मे महाप्राज्ञ सुमहान्सागरोपमः तं मे शृणु महाबाहो श्रु
त्वा चाख्यातुमर्हसि १ कौतूहलं मे सुमहज्जामदग्न्यं प्रति प्रभो रामं धर्मभृतां श्रेष्ठं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि २ कथमेष समुत्प
न्नो रामः सत्यपराक्रमः कथं ब्रह्मर्षिवंशोयं क्षत्रधर्मा व्यजायत ३ तदस्य संभवं राजन्निखिलेनानुकीर्त्तय कौशि
काच्च कथं वंशात् क्षत्राद्वै ब्राह्मणो भवत् ४ अहो प्रभावः सुमहानासीद्वै सुमहात्मनः रामस्य च नरव्याघ्र विश्वामित्र
स्य चैव हि ५ कथं पुत्रानतिक्रम्य तेषां नप्तृष्वथाभवत् एष दोषः सुतान्हित्वा तत्त्वं व्याख्यातुमर्हसि ६ भीष्म उवाच
अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनं च्यवनस्य च संवादं कुशिकस्य च भारत एतं दोषं पुरा दृष्ट्वा भार्गवश्च्यवनस्तदा
आगामिनं महाबुद्धिः स्ववंशे मुनिसत्तमः ७ निश्चित्य मनसा सर्वं गुणदोषं बलाबलं दग्धुकामः कुलं सर्वं कुशिकानां
तपोधनः ८ ॥

दा॰ च्यवनः समनुप्राप्य कुशिकं वाक्यमब्रवीत् वस्तुमिच्छा समुत्पन्ना त्वया सह ममानघ १० कुशिक उवाच भगवन्सहधर्मोयं पंडितैरिह धार्यते प्र
१३२ दानकाले कन्यानामुच्यते च सदा बुधैः ११ यत्तु तावदतिक्रांतं धर्मद्वारं तपोधन तत्कार्यं प्रकरिष्यामि तदनुज्ञातुमर्हसि १२ भीष्म उवाच अथास
नमुपादाय च्यवनस्य महामुनेः कुशिको भार्यया सार्द्धमाजगाम यतो मुनिः १३ समानीय राजा भृंगारं पाद्यमस्मै न्यवेदयत् कारयामास सर्वाश्च
क्रियास्तस्य महात्मनः १४ ततः स राजा च्यवनं मधुपर्कं यथाविधि ग्राहयामास चाव्यग्रो महात्मा नियतव्रतः १५ सत्कृत्य तं तथा विप्रमि
दं पुनरथाब्रवीत् भगवन्परवंतौ च ब्रूहि किं करवावहे १६ यदि राज्यं यदि धनं यदि गाः संशितव्रत यज्ञदानानि च तथा ब्रूहि सर्वं ददामि ते १७
इदं गृहमिदं राज्यमिदं धर्मासनं च ते राजा त्वमसि शाध्युर्वीं योहं सपरवांस्त्वयि १८ एवमुक्ते ततो वाक्ये च्यवनो भार्गवस्तदा कुशिकं
प्रत्युवाचेदं मुदा परमया युतः १९ न राज्यं कामये राजन्न धनं न च योषितः न च गा न च वै देशान्न यज्ञं श्रूयतामिदं २० नियमं किंचिदा
रप्स्ये युवयोर्यदि रोचते परिचर्योस्मि यत्ताभ्यां युवाभ्यामविशंकया २१ एवमुक्ते तदा तेन दंपती तौ जहर्षतुः प्रत्यब्रूतां च तमृषिमेवमा
स्त्विति भारत २२ अथ तं कुशिको हृष्टः प्रावेशयदनुत्तमं गृहोद्देशं ततस्तस्य दर्शनीयमदर्शयत् २३ इयं शय्या भगवतो यथाकाम
मिहोष्यतां प्रयतिष्यावहे प्रीतिमाहर्तुं ते तपोधन २४ २४ छ

राम॰
१३१

अयस्मैप्रीतिचक्रामतेषांसंवदतांतथा अथर्षिश्चोदयामासपानमन्नंतथैवच २५ तमपृच्छत्ततोराजाकुशिकःप्रणतस्तदा किमन्नजातमिष्टं
तेकिमुपस्थापयाम्यहं २६ ततःसपरयाप्रीत्याप्रत्युवाचनराधिपं औपपत्तिकमाहारंप्रयच्छस्वेतिभारत २७ तद्वचःपूजयित्वातुतथेत्याहसपा
र्थिवः यथोपपन्नमाहारंतस्मैप्रादाज्जनाधिप २८ ततःसभुक्त्वाभगवान्दंपतीप्राहधर्मवित् स्वप्तुमिच्छाम्यहंनिद्राबाधतेमामितिप्रभो २९
ततःशय्यागृहंप्राप्यभगवानृषिसत्तमः संविवेशनोंस्तुसपत्नीकःस्थितोभवत् ३० नप्रबोध्योस्मिसंसुप्त इत्युवाचाथभार्गवः संवाहि
तव्यौमेपादौजागर्तव्यंचतेनिशं ३१ अविशंकस्तुकुशिकस्तथैवाहधर्मवित् नप्राबोधयतांतौचतांतथारजनीक्षये ३२ यथादेशं
महर्षेस्तुशुश्रूषापरमौतदा बभूवतुर्महाराजप्रयतावथदंपती ३३ ततःसभगवान्विप्रःसमादिश्यनराधिपं सुष्वापैकेनपार्श्वेनदिव
सानेकविंशतिः ३४ सतुराजानिराहारःसभार्यःकुरुनंदन पर्युपासततंहृष्टश्च्यवनाराधनेरतः ३५ भार्गवस्तुसमुत्तस्थौस्व
यमेवतपोधनः अकिंचिदुक्त्वातुगृहान्निश्चक्राममहातपाः ३६ तमन्वगच्छतांतौचक्षुधितौश्रमकर्षितौ भार्यापतीमुनिश्रेष्ठस्ता
वेतौनावलोकयत् ३७

तयोरुक्तप्रेक्षतोरेवभार्गवानांकुलोद्वहः अंतर्हितोभूद्राजेंद्रततोराजापतत्स्मितौ २८ समुहूर्तमिवाध्यास्यसहदेव्यामहाद्युतिः पुनर
न्वेषणोयत्नमकरोत्परमंतदा २९ इतिदानधर्मेपुकुशिकच्यवनसंवादे युधिष्ठिरउवाच तस्मिन्नंतर्हितेविप्रेराजाकिमकरोत्तदा भार्याचा
स्यमहाभागातन्मेब्रूहिपितामह भीष्मउवाच अदृष्ट्वासमहीपालस्तमृषिंसहभार्यया परिश्रांतोनिववृतेव्रीडितोनष्टचेतनः १ सप्रवि
श्यपुरींदीनोनाभ्यभाषतकिंचन तदेवचिंतयामासच्यवनस्यविचेष्टितं २ अथशून्येनमनसाप्रविश्यस्वगृहंनृपः ददर्शशयनेतस्मिंछ
यानंभृगुनंदनं ४ विस्मितौतावृषिंदृष्ट्वातदाश्चर्यंविचिंत्यच दर्शनात्तस्यतुतदाविश्रांतौसंबभूवतुः ५ यथास्थानंतुतौस्थित्वाभूयस्तंसं
ववाहतुः अथापरेणपार्श्वेणसुष्वापसमहामुनिः ६ तेनैवचसकालेनप्रत्यबुध्यतवीर्यवान् नचतौचक्रतुःकंचिद्विकारंभयशंकि
तौ ७ प्रतिबुद्धस्तुसमुनिस्तौप्रोवाचविशांपते तैलाभ्यंगोदीयतांमेस्नास्येहमितिभारत ८ तौतथेतिप्रतिश्रुत्यक्षुधितौश्रमकर्षितौ श
तपाकेनतैलेनमहार्हेणोपतस्थतुः ९ ततःसुखासीनमृषिंवाग्यतौसंववाहतुः नचपर्याप्तमित्याहभार्गवःसुमहातपाः १० ॥ ॥

यदातौनिर्विकारौतुलक्षयामाससभार्गवः ततउत्थायसहसास्नानशालांविवेशह ११ क्लृप्तमेवतुतत्रासीत्स्नानीयंपार्थिवोचितं असंलक्ष्यचत
त्सर्वंतत्रैवांतरधीयत १२ समुनिःपुनरेवाथनृपतेःपश्यतस्तदा नासूयांचक्रतुस्तौचदंपतीभरतर्षभ १३ अथस्नातःसभगवान्सिंहासनगतः
प्रभुः दर्शयामासकुशिकंसभार्यंकुरुनंदन १४ संहृष्टवदनोराजासभार्यःकुशिकोमुनिः सिद्धमन्नमितिप्रह्वोनिर्विकारोन्यवेदयत् १५ आनी
यतामितिमुनिस्तंचोवाचनराधिपं सराजासमुपाजह्रेतदन्नंसहभार्यया १६ मांसप्रकारान्विविधाञ्छाकानिविविधानिच वेशवारविकारांश्च
पानकानिलघूनिच १७ रसालापूपकांश्चित्रान्मोदकानथखांडवान् रसान्नानाप्रकारांश्चवन्यंचमुनिभोजनं १८ फलानिचविचित्राणि
राजभोज्यानिभूरिशः वदरेंगुदकाश्मर्यभल्लातकफलानिच १९ गृहस्थानांचयद्भोज्यंयच्चापिवनवासिनां सर्वमाहारयामासराजाशा
पभयात्ततः २० अथसर्वमुपन्यस्तमग्रतश्च्यवनस्यतत् ततःसर्वंसमानीयतच्चशय्यासनंमुनिः २१ वस्त्रैःशुभैरवच्छाद्यभोजनोपस्क
रैःसह सर्वमादीपयामासच्यवनोभृगुनंदनः २२ नचतौचक्रतुःक्रोधंदंपतीसुमहामती तयोःसंप्रेक्षतोरेवपुनरंतर्हितोभवत् २३ ॥ ॥

रा०
१३४

२४ स्नानद्रव्याणि २५ २६ २७ ३० ३१ ३२ ३५

तयैव च स राजर्षिस्तस्थौ तां रजनीं तदा सभार्यो वाग्यतः श्रीमान्न कोपं समविशत् २४ नित्यं संस्कृतमन्नं विविधं राजवेश्मनि शयना
निच मुख्यानि परिषेकाश्च पुष्कलाः २५ वस्त्रं च विविधाकारमभवत्समुपार्जितं न शशाक ततो द्रष्टुमंतरं च्यवनस्तदा २६ पुनरेव च वि
प्रर्षिः प्रोवाच कुशिकं नृपम् सभार्यो मां रथेनाशु वह यत्र ब्रवीम्यहं २७ तथेति च प्राह नृपो निर्विशंकस्तपोधनं क्रीडारथोस्तु भगवन्नुत
सांग्रामिको रथः इत्युक्तः स मुनी राज्ञा तेन हृष्टेन तद्वचः च्यवनः प्रत्युवाचेदं हृष्टः परपुरंजयं सज्जीकुरु रथं क्षिप्रं यस्ते सांग्रामिको रथः
२८ सायुधः सपताकश्च शक्तीकनकयष्टिमान् किंकिणीस्वननिर्घोषो युक्तस्तोरणकल्पनैः २९ जांबूनदनिबद्धश्च परमेषुशतान्वितः
ततः स तत्तथेत्युक्त्वा कल्पयित्वा महारथं ३० भार्यां वामे धुरि तदा चात्मानं दक्षिणे तदा त्रिदंडं वज्रसूच्यग्रं प्रतोदं तत्र चादधत् ३१
सर्वमेतत्ततो दत्वा नृपो वाक्यमथाब्रवीत् भगवन्क्व रथो यातु ब्रवीतु भृगुनंदन ३२ यत्र वक्ष्यसि विप्रर्षे तत्र यास्यति ते रथः एवमुक्त
स्तु भगवान्प्रत्युवाचाथ तं नृपं ३३ इतः प्रभृति यातव्यं पदकं पदकं शनैः श्रमो मम यथा न स्यात्तथा मे छंदचारिणौ ३४ सुसुखं चैव
वोढव्योऽहं जनः सर्वश्च पश्यतु नोत्सार्याः पथिकाः केचित्तेभ्यो दास्ये वसु ह्यहं ब्राह्मणेभ्यश्च ये कामानर्थयिष्यंति तांपपि ३५ ॥ राम०
१३४

सर्वान्दारांस्त्वशेषेण धनंरत्नानि चैवहि क्षिपतांनिखिलेनैतन्माविचारयपार्थिव ३६ तस्मात्तद्वचनंश्रुत्वाराजाभृत्यानथाब्रवीत् यथाहभगवान्मु
निसत्तमसर्वंदेयमशं कितैः ३७ ततोरत्नान्यनेकानिस्त्रियोयुग्यमजाविकं कृताकृतंचकनकंगजेंद्रांश्चाचलोपमाः ३८ अन्वगच्छ
ततमृषिराजामात्यैश्चसर्वशः हाहाभूतंचतत्सर्वमासीन्नगरमार्त्तवत् ३९ तौतीक्ष्णाग्रेणासहसाप्रतोदेनप्रतोदितौ पृष्ठेविद्धौकटेचैववनि
र्विकारौतमूहतुः ४० वेपमानौनिराहारौपंचाशद्रात्रिकर्षितौ कथंचिदूहतुर्वीरौदंपतीतौरथोत्तमं ४१ वहुशोभृशविद्धौतौस्रवंतौचक्षतोद्भ
वं ददृशातेमहाराजपुष्पिताविवकिंशुकौ ४२ तौदृष्ट्वापौरवर्गस्तुभृशंशोकसमाकुलः अभिशापभयत्रस्तोनचकिंचिदुवाचह ४३ द्वंद्वश
श्चाब्रुवन्सर्वेपश्यध्वंतपसोवलं क्रुद्धाअपिमुनिश्रेष्ठंवीक्षितुंतेहशक्नुमः ४४ अहोभगवतोवीर्यंमहर्षेर्भावितात्मनः राज्ञश्चापिसभार्य
स्यधैर्यंपश्यतयादृशं ४५ श्रांतावपिहिकृच्छ्रेणरथमेतंसमूहतुः नचैतयोर्विकारंवैददर्शभृगुनंदनः ४६ भीष्मउवाच ततःसनिर्विका
रौतौदृष्ट्वाभृगुकुलोद्वहः वहुविश्राणयामासयथावैश्रवणस्तथा ४७ तत्रापिराजाप्रीतात्मायथादिष्टमथाकरोत् ततोस्यभगवा
न्प्रीतोवभूवमुनिसत्तमः ४८ अवतीर्यरथश्रेष्ठाद्दंपतीतौमुमोचह विमोच्यवैतौविधिवत्ततोवाक्यमुवाचह ४९ स्निग्धगंभीरयावा
चाभार्गवःसुप्रसन्नया ददानिवांवरंश्रेष्ठंतंब्रूतामितिभारत ५० सुकुमारौचतौविद्धौकराभ्यांमुनिसत्तमः पस्पर्शामृतकल्पाभ्यांस्नेहा
द्भरतसत्तम ५१ अथाब्रवीन्नृपोवाक्यंश्रमोनास्त्यावयोरिह विश्रांतौचप्रभावात्तेऊचतुस्तौतुभार्गवं ५२ अथतौभगवान्प्राहप्रहृष्ट
श्च्यवनस्तदा नवृथाव्याहृतंपूर्वंयन्मयातद्भविष्यति ५३ रमणीयः ॥

दा० समुद्देशोगंगातीरमिदंशुभं किंचित्कालंव्रतपरोनिवत्स्यामीहपार्थिव ५४ गम्यतांस्वपुरंपुत्रविश्रांतःपुनरेष्यसि इहस्थंमांसभार्यस्त्वंद्रष्टासि
१३५ श्वोनराधिप ५५ नचमन्युस्त्वयाकार्यःश्रेयस्तेसमुपस्थितं यत्कांक्षितंहृदिस्थंतेतत्सर्वंहिभविष्यति ५६ इत्येवमुक्तःकुशिकःप्रहृष्टेनांतरात्म
ना प्रोवाचमुनिशार्दूलमिदंवचनमर्थवत् ५७ नमेमन्युर्महाभागपूतोस्मिभगवंस्त्वया संवृत्तौयौवनस्थौस्मवपुष्मंतौबलान्वितौ ५८ प्रतो
देनव्रणायेमेसभार्यस्यत्वयाकृताः तान्नपश्यामिगात्रेषुस्वस्थोस्मिसहभार्यया ५९ इमांचदेवींपश्यामिवपुषाप्सरसोपमां श्रियापरमयायुक्तां
यथादृष्टापुरामया ६० तवप्रसादात्संवृत्तमिदंसर्वंमहामुने नैतच्चित्रंतुभगवंस्त्वयिसत्यपराक्रम ६१ इत्युक्तःप्रत्युवाचैनंकुशिकंच्यवनस्तदा
आगच्छेथाःसभार्यश्चत्वमिहेतिनराधिप ६२ इत्युक्तःसमनुज्ञातोराजर्षिरभिवाद्यतं प्रययौवपुषायुक्तोनगरंदेवराजवत् ६३ ततएन
मुपाजग्मुरमात्याःसपुरोहिताः बलस्थागणिकायुक्ताःसर्वाःप्रकृतयस्तथा ६४ तैर्वृतःकुशिकोराजाश्रियापरमयाज्वलन् प्रविवेशपु
रंहृष्टःपूज्यमानोथवंदिभिः ६५ ततःप्रविश्यनगरंकृत्वापूर्वाह्णिकाःक्रियाः भुक्त्वासभार्योरजनीमुवाससमहाद्युतिः ६६ ततस्तुतौन
वमभिवीक्ष्ययौवनंपरस्परंविगतरुजाविवामरौ ननंदतुःशयनगतौवपुर्धरौश्रियायुतौद्विजवरदत्तयातदा ६७ अथाप्यृषिर्भृगुकुलकी
र्त्तिवर्द्धनस्तपोधनोवनमभिराममृद्धिमत् मनीषयाबहुविधरत्नभूषितंससर्जयन्नपुरिशतक्रतोरपि ६८ इतिदानधर्मेषुच्यवनकुशिक
संवादे भीष्मउवाच ततःसराजारात्र्यंतेप्रतिबुद्धोमहामनाः कृतपूर्वाह्णिकःप्रायात्सभार्यस्तद्वनंप्रति १ ततोददर्शनृपतिःप्रासादंसर्वकां
चनं मणिस्तंभसहस्राढ्यंगंध ॥ राम०
१३५

र्वनगरोपमं २ तत्र दिव्यानभिप्रायान्ददर्श कुशिकस्तदा पर्वतान्रूप्यसानूंश्च नलिनीश्च सपंकजाः ३ चित्रशालाश्च विविधास्तोरणानि च भा
रत शाद्वलोपचितां भूमिं यथा कांचनकुट्टिमां ४ सहकारान्प्रफुल्लांश्च केतकोद्दालकान्धवान् अशोकान्सहकुंदांश्च फुल्लांश्चैवातिमुक्तका
न् ५ चंपकांस्तिलकान्भव्यान्पनसान्वंजुलानपि पुष्पितान्कर्णिकारांश्च तत्र तत्र ददर्श ह ६ श्यामान्वारणपुष्पांश्च तथाष्टपदिकालताः
तत्र तत्र परिक्लृप्ता ददर्श स महीपतिः ७ वृक्षान्यद्योपलधरान्सर्वर्तुकुसुमांस्तथा विमानप्रतिमांश्चापि प्रासादाञ्छैलसन्निभान् ८ शीतला
नि च तोयानि क्वचिदुष्णानि भारत आसनानि विचित्राणि शयनप्रवराणि च ९ पर्यंकान्रत्नसौवर्णान्परार्ध्यास्तरणावृतान् भक्ष्यभोज्यमनंतं
च तत्र तत्रोपकल्पितं १० वाणीवादांश्छुकांश्चैव सारिकान्भृंगराजकान् कोकिलाञ्छतपत्रांश्च सकोयष्टिककुक्कुभान् ११ मयूरान्कुक्कुटां
श्चापि दात्यूहाञ्जीवजीवकान् चकोरान्वानरान्हंसान्सारसांश्चक्रसाह्वयान् १२ समंततः प्रमुदितान्ददर्श सुमनोहरान् क्वचिदप्सरसां संघा
न्गंधर्वाणां च पार्थिव १३ कांताभिरपरांस्तत्र परिष्वक्तान्ददर्श ह न ददर्श च तान्भूयो ददर्श च पुनर्नृपः १४ गीतध्वनिं सुमधुरं तथैवाध्यापनध्व
निं हंसान्सुमधुरांश्चापि तत्र शुश्राव पार्थिवः १५ तदृष्ट्वात्यद्भुतं राजा मनसा चिंतयत्तदा स्वप्नोयं चित्तविभ्रंशउताहो सत्यमेव तु १६ अ
हो सह शरीरेण प्राप्तोस्मि परमां गतिं उत्तरान्वा कुरून्पुण्यानथवाप्यमरावतीं १७ किं चेदं महदाश्चर्यं संपश्यामीत्यचिंतयत् एवं संचिंतयन्नेव
ददर्श मुनिपुंगवं १८ तस्मिन्विमाने सौवर्णे मणिस्तंभसमाकुले महार्हे शयने दिव्ये शयानं भृगुनंदनं १९ तमभ्ययात्प्रहर्षेण नरेंद्रः सह भार्यया
अंतर्हितस्ततो भूयश्च्यवनः शयनं च तत् २० ततोन्यस्मिन्वनोद्देशे पुनरेव ददर्श तं कौश्यां बृस्यां समासीनं जपमानं महाव्रतं २१ एवं योगब

दा० लाद्विप्रो मोहयामास पार्थिवं क्षणेन तद्वनं चैव ते चैवाप्सरसां गणाः गंधर्वाः पादपाश्चैव सर्वमंतरधीयत २२ निःशब्दमभवंचापि गंगाकूलं
१३६ पुनर्नृप कुशवल्मीकभूयिष्ठं वभूव च यथा पुरा २३ ततः स राजा कुशिकः सभार्यस्तेन कर्मणा विस्मयं परमं प्राप्तस्तद्दृष्ट्वा महदद्भुतं २४
१३७ ततः प्रोवाच कुशिको भार्यां हर्षसमन्वितः पश्य भद्रे यथा भावाश्चित्रा दृष्टाः सुदुर्लभाः २५ प्रसादाद्भृगुमुख्यस्य किमन्यत्र तपोवलात् तपसा
तदवाप्यं हि यत्तु शक्यं मनोरथैः २६ त्रैलोक्यराज्यादपि हि तप एव विशिष्यते तपसा हि सुतप्तेन शक्यो मोक्षस्तपोवलात् २७ अहो प्रभावो ब्रह्म
र्षेश्च्यवनस्य महात्मनः इच्छयैष तपोवीर्यादन्यान्लोकान्सृजेदपि २८ ब्राह्मणा एव जायेरन्पुण्यवाग्बुद्धिकर्मिणः उत्सहेदिह कृत्वैव को
न्यो वै च्यवनादृते २९ ब्राह्मण्यं दुर्लभं लोके राज्यं हि सुलभं नरैः ब्राह्मण्यस्य प्रभावाद्धि रथे युक्तौ स्वधुर्यवत् ३० इत्येवं चिंतयानस्य विदि
तश्च्यवनस्य वै संप्रेक्ष्योवाच नृपतिं क्षिप्रमागम्यतामिति ३१ इत्युक्तः सहभार्यस्तु सोभ्यगच्छन्महामुनिं शिरसा वंदनीयं तमवंदत च पार्थिवः
३२ तस्याशिषः प्रयुज्याथ स मुनिस्तं नराधिपं निषीदेत्यब्रवीद्धीमान्सांत्वयन्पुरुषर्षभ ३३ ततः सप्रकृतिमापन्नो भार्गवो नृपते नृप उवाच श्ल
क्ष्णया वाचा तर्पयन्निव भारत ३४ राजन्सम्यग्जितानीह पंच पंचसु यत्त्वया मनःषष्ठानींद्रियाणि कृच्छ्रान्मुक्तोसि तेन वै ३५ सम्यगारा
धितः पुत्र त्वया प्रवदतां वर न हि ते वृजिनं किंचित्सुसूक्ष्ममपि विद्यते ३६ अनुजानीहि मां राजन्गमिष्यामि यथागतं प्रीतोस्मि तव राजेंद्र वरश्च
प्रतिगृह्यतां ३७ कुशिक उवाच अग्निमध्यगतेनैव भगवन्सन्निधौ मया वर्तितं भृगुशार्दूल यन्न दग्धोस्मि तत् ॥ ॥ ७ ॥ दान०
१३६
१३७

ष्ठ ३८ एषएववरोमुख्यःप्राप्तोमेभृगुनंदन यत्प्रीतोसिमयाब्रह्मन्कुलंत्रातंचमेनघ ३९ एषमेनुग्रहोविप्रजीवितेचप्रयोजनं एतद्राज्य
फलंचैवतपसश्चफलंमम ४० यदित्वंप्रीतिमान्विप्रमयिवैभृगुनंदन अस्तिमेसंशयःकश्चित्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि ४१ इतिशांतौदानधर्मेषु
च्यवनकुशिकसंवादे च्यवनउवाच वरश्चगृह्यतांमत्तोयश्चतेसंशयोहृदि तंचब्रूहिनरश्रेष्ठसर्वंसंपादयामिते १ कुशिकउवाच यदिप्रीतो
स्मिभगवंस्ततोमेवदभार्गव कारणंश्रोतुमिच्छामिमद्गृहेवासकारितं २ शयनेचैकपार्श्वेनदिवसानेकविंशति अकिंचिदुक्त्वागमनंबहिश्च
मुनिपुंगव ३ अंतर्धानमकस्माच्चपुनरेवचदर्शनं पुनश्चशयनंविप्रदिवसानेकविंशति ४ तैलाभ्यक्तस्यगमनंभोजनंचगृहेमम समुपा
नीयविविधंयद्दग्धंजातवेदसा ५ निर्याणंचरथेनाशुसहसायत्कृतंत्वया धनानांचविसर्गस्यवनस्यापिचदर्शनं ६ प्रासादानांबहूनांचकां
चनानांमहामुने मणिविद्रुमपादानांपर्यंकानांचदर्शनं ७ पुनश्चादर्शनंतस्यश्रोतुमिच्छामिकारणं अतीवह्यत्रमुह्यामिचिंतयानोभृगूद्व
ह ८ नचैवात्राधिगच्छामिसर्वस्यास्यविनिश्चयं एतदिच्छामिकार्त्स्न्येनसत्यंश्रोतुंतपोधन ९ च्यवनउवाच शृणुसर्वमशेषेणयदिदंयेनहे
तुना नहिशक्यमनाख्यातुमेवंपृष्टेनपार्थिव १० पितामहस्यवदतःपुरादेवसमागमे श्रुतवानस्मियद्राजंस्तन्मेनिगदतःशृणु ११ ब्रह्म
क्षत्रविरोधेनभविताकुलसंकरः पौत्रस्तेभविताराजंस्तेजोवीर्यसमन्वितः १२ ततस्तेकुलनाशार्थमहंत्वांसमुपागतः चिकीर्षन्कुशिको
च्छेदंसंदिधक्षुःकुलंतव १३ ततोहमागमंपुरेत्वामवोचंमहीपते नियमंकंचिदारप्स्येशुश्रूषाक्रियतामिति १४ नचतेदुष्कृतंकिंचिदहमासा
दयंगृहे तेनजीवसिराजर्षेनभवेयान्यथा एवंबुद्धिंसमास्थायदिवसानेकविंशति सुप्तोस्मियदिमांकश्चिद्बोधयेदितिपार्थिव १५ ॥

द्रो० यदात्वयासभार्येणसंसुप्तेनप्रबोधितः अहंतदैवतेप्रीतिमनसाराजसत्तम १७ उत्थायचासितिष्ठांतोयदिमांत्वंमहीपते पृछेः कथयास्मासी
१३८ त्सेवंशयेपंत्वामितिप्रभो १८ अंतर्हितःपुनश्चासिपुनरेवचतेगृहे योगमास्थायसंसुप्तोदिवसानेकविंशति १९ क्षुधितोमामसूयेथाः
श्रमाद्वेतिनराधिप एवंबुद्धिंसमास्थायकर्षितोवांक्षुधामया २० नचतेभूत्सुसूक्ष्मोपिमन्युर्मनसिपार्थिव सभार्यस्यनरश्रेष्ठतेनतेप्रीतिमा
नहं २१ भोजनंचसमानाय्ययत्तदादीपितंमया क्रुद्धोयादिमात्सर्योदितितन्मर्षितंचमे २२ ततोहंरथमारुह्यत्वामवोचंनराधिप सभा
र्योमांवहस्वेतितच्चत्वंकृतवांस्तथा २३ अविशंकोनरपतेप्रीतोहंचापितेनह धनोत्सर्गेपिचकृतेनत्वांक्रोधःप्रधर्षयत् २४ ततःप्रीते
नतेराजन्पुनरेतत्कृतंतव सभार्यस्यवनंभूपस्तद्विद्धिमनुजाधिप २५ प्रीत्यर्थंतववैचैतन्मयास्वर्गसंदर्शनंकृतं यत्तेवनेस्मिन्नृपतेदृष्टंदिव्यंनि
दर्शनं २६ स्वर्गोद्देशस्त्वयाराजन्सशरीरेणपार्थिव मुहूर्तमनुभूतोसौसभार्येणनृपोत्तम २७ निदर्शनार्थंतपसोधर्मस्यचनराधिप तव
चासीत्स्पृहाराजंस्तच्चापिविदितंमया २८ ब्राह्मण्यंकांक्षसेहित्वंतपश्चपृथिवीपते अवमन्यनरेंद्रत्वंदेवेंद्रत्वंचपार्थिव २९ एवमेतद्य
थात्थत्वंब्राह्मण्यंतातदुर्लभंब्राह्मणेसतिचर्षित्वमृषित्वेचतपस्विता ३० भविष्यत्येषतेकामःकुशिकात्कौशिकोद्विजः तृतीयंपुरुषं
तुभ्यंब्राह्मणत्वंगमिष्यति ३१ ॥ राम०
१३८

३७ अध्यायः अवश्यकथनीयंमइत्यध्यायोनिगद्यव्याख्यातइत्यर्थः १ २ ३ ४ ५ ६ ८ ॥ छ

वंशस्तेपार्थिवश्रेष्ठभृगूणामेवतेजसा पौत्रस्तेभविताविप्रतपस्वीपावकद्युतिः ३२ यः सदेवमनुष्याणांभयमुत्पादयिष्यति त्रया
णामेवलोकानांसत्यमेतद्ब्रवीमिते ३३ वरंगृहाणराजर्षेयत्तेमनसिवर्त्तते तीर्थयात्रांगमिष्यामिपुराकालोभिवर्त्तते ३४ कु
शिकउवाच एषएववरोमेद्ययत्त्वंप्रीतोमहामुने भवत्वेतद्यथात्थत्वंभवेत्सोत्रोममानघ ३५ ब्राह्मण्यंमेकुलस्यास्तुभगवन्नेषमे
वरः पुनश्चाख्यातुमिच्छामिभगवन्विस्तरेणवै ३६ कथमेष्यतिविप्रत्वंकुलंमेभृगुनंदन कश्चासौभवितावंधुर्मम कश्चापिस
मंमतः ३७ इतिदानधर्मेषु च्यवनकुशिकसंवादे च्यवनउवाच अवश्यकथनीयंमेतवैतन्नरपुंगव यदर्थंत्वाहमुच्छेत्तुंसं
प्राप्तोमनुजाधिप १ भृगूणांक्षत्रियायाज्यानित्यमेवजनाधिप तेचभेदंगमिष्यंतिदैवयुक्तेनहेतुना २ क्षत्रियाश्चभृगून्सर्वा
न्वधिष्यंतिनराधिप आगर्भादनुकृंतंतोदैवदंडनिपीडिताः ३ ततउत्पत्स्यतेस्माकंकुलेगोत्रविवर्द्धनः ऊर्वोनाममहातेजाज्व
लनार्कसमद्युतिः ४ सत्रैलोक्यविनाशायकोपाग्निंजनयिष्यतिमहींसपर्वतवनांयःकरिष्यतिभस्मसात् ५ कंचित्कालंतुवह्निं
चसएवशमयिष्यति समुद्रेवडवावक्त्रेप्रक्षिप्यमुनिसत्तमः ६ पुत्रंतस्यमहाभागमृचीकंभृगुनंदनं साक्षात्कृत्स्नोधनुर्वेदःस
मुपस्थास्यतेनघ ७ क्षत्रियाणामभावायदैवयुक्तेनहेतुना सतुतंप्रतिगृह्यैवपुत्रेसंक्रामयिष्यति ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दा०
१३९ जमदग्नौमहाभागेतपसाभावितात्मनि सचापिभृगुशार्दूलस्तंवेदंधारयिष्यति ९ कुलान्तुतवधर्मात्मन्कन्यांसोधिगमिष्यति उन्द्रावनार्थं
भवतोवंशस्यभरतर्षभ १० गाधेर्दुहितरंप्राप्यपत्नींतचमहातपाः ब्राह्मणांक्षत्रधर्माणांपुत्रमुत्पादयिष्यति ११ क्षत्रियंविप्रकर्माणांबृहस्प
तिमिवौजसा विश्वामित्रंतवकुलेगाधेःपुत्रंसुधार्मिकं तपसामहतायुक्तंप्रदास्यतिमहाद्युते १२ स्त्रियौतुकारणंतत्रपरिवर्त्तेभविष्यतः
पितामहनियोगाद्वैनान्यथैतद्भविष्यति १३ तृतीयेपुरुषेतुभ्यंब्राह्मणत्वमुपैष्यति भवितात्वंचसंबंधीभृगूणांभावितात्मनां १४ भीष्मउवाच
कुशिकस्तुमुनेर्वाक्यंच्यवनस्यमहात्मनः श्रुत्वाहृष्टोभवद्राजावाक्यंचेदमुवाचह १५ एवमस्त्वितिधर्मात्मातदाभरतसत्तम च्यवनस्तुमहा
तेजाःपुनरेवनराधिपं १६ वरार्थेनोदयामासतमुवाचसपार्थिवः वाढमेवंकरिष्यामिकामंत्वत्तोमहामुने १७ ब्रह्मभूतंकुलंमेस्तुधर्मेचा
स्यमनोभवेत् एवमुक्तस्तथेत्येवंप्रत्युक्त्वाच्यवनोमुनिः अभ्यनुज्ञाप्यनृपतिंतीर्थयात्रांययौतदा १९ एतत्तेकथितंसर्वमशेषेणमयानृ
पभृगूणांकुशिकानांचअतिसंबंधकारणं २० ॥ ॥ ॥ ॥

राम०
१३९

आख्यायिकातात्पर्यं संगृह्णाति यथोक्तमिति ब्राह्मणस्यापि रामस्य क्रौर्यं क्षत्रियस्यापि विश्वामित्रस्य ब्राह्मण्यमिति वैपरीत्यं प्राक्तन ऋषिसंकल्पात् तु सा संदेवन ५९
त्वन्यथास्वभावविपर्ययोऽस्तीति भावः २१ अध्यायः ५६ एवं ब्राह्मणस्यापि श्रेष्ठत्वेऽपि दौर्लभ्यं क्षत्रियधर्मस्य हिंस्रत्वेन व्वानः शंकते मुह्यामीत्यादिना त्वदुक्तिं निशम्य

यथोक्तमृषिणा चापि तदा तदभवन्नृप जन्म रामस्य च मुनेर्विश्वामित्रस्य चैव हि २१ इति दानधर्मेषु च्यवनकुशिकसंवादः युधिष्ठि
र उवाच मुह्यामीव निशम्याद्य चिंतयानः पुनः पुनः हीनां पार्थिवसंघातैः श्रीमद्भिः पृथिवीमिमां १ प्राप्य राज्यानि शतशो महीं जित्वा
च भारत कोटिशः पुरुषान्हत्वा परितप्ये पितामह २ का नु तासां वरस्त्रीणां समवस्था भविष्यति या हीनाः पतिभिः पुत्रैर्मातुलैर्भ्रातृ
भिस्तथा ३ वयं हि तान्कुरून्हत्वा ज्ञातींश्च सुहृदोऽपि वा अवाक्शीर्षाः पतिष्यामो नरके नात्र संशयः ४ शरीरं योक्तुमिच्छामि तप
सोग्रेण भारत उपदिष्टमिहेच्छामि तत्त्वतो हं विशांपते ५ वैशं० युधिष्ठिरस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा भीष्मो महामनाः परीक्ष्य निपुणं बुद्ध्या युधि
ष्ठिरमभाषत ६ रहस्यमद्भुतं चैव शृणु वक्ष्यामि यत्त्वयि या गतिः प्राप्यते येन प्रेत्यभावे विशांपते तपसा प्राप्यते स्वर्गस्तपसा प्राप्यते यशः
आयुः प्रकर्षो भोगाश्च लभ्यंते तपसा विभो ७ ज्ञानविज्ञानमारोग्यं रूपं संपत्तथैव च सौभाग्यं चैव तपसा प्राप्यते भरतर्षभ ८ ॥

तस्य तात्पर्यं चिंतयानः १५ वीरधर्मस्य श्रेयस्त्वं विवक्षुस्तपआदीनां तावत्प्राशस्त्यं दर्शयन् भीष्म उवाच रहस्यमित्यादिना ॥ या गतिः फलं येन साधनेन प्रेत्यभावे मरणा
नंतरं ६८

मौनेनज्ञगदाज्ञाकारीभवतीत्यर्थः जीवितं आयुः ११ क्रतुंप्रजापतिं मारााया मैः प्रजापतिलोकंप्राप्नोतीत्यर्थः १२ दक्षोपिप्रजापतिविशेषः मरुंअतुदकं अ

धनंप्राप्नोतितपसामौनेनाज्ञांप्रयच्छति उपभोगस्तुदानेनब्रह्मचर्येणजीवितं ९ अहिंसायाःफलंरूपंदीक्षायाजन्मवैकुले
फलमूलाशिनाराज्यंस्वर्गःपर्णाशिनांभवेत् १० पयोभक्षोदिवंयातिदानेनद्रविणाधिकः गुरुशुश्रूषयाविद्यानित्यश्राद्धेनसं
ततिः ११ गवाद्यःशाकदीक्षाभिःस्वर्गमाहुस्तृणाशिनां स्त्रियस्त्रिषवणंस्नात्वावायुंपीत्वाक्रतुंलभेत् १२ नित्यस्नायीभवे
द्वक्षःसंध्येतुद्वेजपन्द्विजः मरुंसाधयतोराज्यंनाकपृष्ठमनाशके १३ स्थंडिलेशयमानानांगृहाणिशयनानिच चीरव
ल्कलवासोभिर्वासांस्याभरणानिच १४ शय्यासनानियानानियोगयुक्तेतपोधने अग्निप्रवेशेनियतंब्रह्मलोकेमहीयते १५
रसानांप्रतिसंहारात्सौभाग्यमिहविंदति आमिषप्रतिसंहारात्प्रजास्यायुष्मतीभवेत् १६ उदवासंवसेद्यस्तुसनाकाधिपति
र्भवेत् सत्यवादीनरश्रेष्ठदैवतैःसहमोदते १७

नाशकंअनाहारः १३ प्रतिसंहारात्त्यागात् १४ १५ १६ १७ ॥ छ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ छ ॥

२२ उपवासः सर्वभोगत्यागः दीक्षाजपादिनियमस्वीकारः अभिषेकः त्रिषवणस्नानां त्रयाणां समुच्चयः २३ शिवंवधविच्छेदहेतुर्ज्ञानं फलपुष्पादिनापरमेश्वरा

कीर्तिर्भवतिदानेनतथारोग्यमीदृशमपादद्विजशुश्रूषयाराज्यंद्विजत्वंचापिपुष्कलं १८ पानीयस्यप्रदानेनकीर्तिर्भवतिशाश्वती अ
न्नस्यतुप्रदानेनतृप्यतेकामभोगतः १९ सांत्वदः सर्वभूतानांसर्वशोकैर्विमुच्यते देवशुश्रूषयाराज्यंदिव्यंरूपंनियच्छति २० दीपालो
कप्रदानेनचक्षुष्मान्भवतेनरः प्रेक्षणीयप्रदानेनस्मृतिंमेधांचविंदति २१ गंधमाल्यप्रदानेनकीर्तिर्भवतिपुष्कला केशश्मश्रुधा
रयतामग्र्याभवतिसंततिः २२ उपवासंचदीक्षांचअभिषेकंचपार्थिव कृत्वाद्वादशवर्षाणिवीरस्थानाद्विशिष्यते २३ दासीदासमलं
काराक्षेत्राणिचगृहाणिच ब्रह्मदेयांसुतांदत्वाप्राप्नोतिमनुजर्षभ २४ क्रतुभिश्चोपवासैश्चत्रिदिवंयातिभारत लभतेचशिवंज्ञानंफ
लपुष्पप्रदोनरः २५ सुवर्णशृंगैस्तुविराजितानांगवांसहस्रस्यनरःप्रदानात्प्राप्नोतिपुण्यंदिविदेवलोकमित्येवमाहुर्दिविदेवसंघाः २६
प्रयच्छतेयःकपिलांसवत्सांकांस्योपदोहांकनकाग्रशृंगांतैस्तैर्गुणैःकामदुहास्यभूत्वानरंप्रदातारमुपैतिसागौः २७ यावंतिरोमाणिभवंति
धेन्वास्तावत्फलंप्राप्यसगोप्रदाता पुत्रांश्चपौत्रांश्चकुलंचसर्वमासप्तमंतारयतेपरत्र सदक्षिणांकांचनचारुशृंगांकांस्योपदोहांद्रविणोत्तरी
यां धेनुंतिलानांददतोद्विजायलोकावसूनांसुलभाभवंति २८ स्वकर्मभिर्मानवंसंनिरुद्धंतीव्रांधकारेनरकेपतंतंमहार्णवेनौरिववायुयु
क्तादानंगवांतारयतेपरत्र ३० योब्रह्मदेयांतुददातिकन्यांभूमिप्रदानंचकरोतिविप्रे ददातिचान्नंविधिवच्चयश्चसलोकमाप्नोतिपुरं
दरस्य ॥

रावणात्प्राप्यतेऽस्मर्षः २४ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७

नैवेशिकं गृहोपस्करं शय्यादि ३३ उपानहौ स्यंदनं तत्र कार्यं ३४ अधिष्ठानवरं श्रेष्ठपदं ३८ पक्षवती महाकुलोत्पन्नां ३९ तात्पर्यविषयमाह पितामहस्येति अनवरः समानः

नैवेशिकं सर्वगुणोपपन्नं ददाति वै यस्तु नरो द्विजाय स्वाध्यायचारित्रगुणान्विताय तस्यापि लोकाः कुरुसत्तमेषु ३१ धुर्यप्रदानेन गवां तथा वै लोकानवाप्नोति नरो वसूनां स्वर्गाय चाहुस्तु हिरण्यदानं ततो विशिष्टं कनकप्रदानं ३३ छत्रप्रदानेन गृहं वरिष्ठं यानं तथोपानहसंप्रदाने वस्त्रप्रदानेन फलं स्वरूपं गंधप्रदानात्सुरभिर्नरः स्यात् ३४ पुष्पोपगं वाथ फलोपगं वा यः पादपं स्पर्शयते द्विजाय सस्त्रीसमृद्धं बहुरत्नपूर्णं लभत्ययत्नोपगतं गृहं वै ३५ भक्ष्यान्नपानीयरसप्रदाता सर्वान्समाप्नोति रसान्प्रकामं प्रतिश्रयाच्छादनसंप्रदाता प्राप्नोति तान्येव न संशयोऽत्र ३६ स्रग्धूपगंधान्यनुलेपनानि स्नानानि माल्यानि च मानवो यः दद्याद्द्विजेभ्यः स भवेदरोगस्तथाभिरूपश्च नरेंद्र लोके ३७ बीजैरशून्यं शयनैरुपेतं दद्याद्गृहं यः शयनं द्विजाय पुण्याभिरामं बहुरत्नपूर्णं लभत्यधिष्ठानवरं स राजन् सुगंधिचित्रास्तरणोपधानं दद्यान्नरो यः शयनं द्विजाय रूपान्वितां पक्षवतीं मनोज्ञां भार्यामयत्नोपगतां लभेत्सः पितामहस्यानुचरो वीरशायी भवेन्नरः नाधिकं विद्यते यस्मादित्याहुः परमर्षयः ३८ वैशंपायन उवाच तस्मात्तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतात्मा कुरुनंदनः नाश्रमे रोचयद्दासं वीरमार्गाभिकांक्षया ३९ ततो युधिष्ठिरः प्राह पांडवान्पुरुषर्षभ पितामहस्य यद्वाक्यं तद्वो रोचत्विति प्रभुः ४२ ततस्तु पांडवाः सर्वे द्रौपदी च यशस्विनी युधिष्ठिरस्य तद्वाक्यं बाढमित्यभ्यपूजयन् ४३ इति दानधर्मेषु उत्तमानुशासने ॥ ॥

यस्मात् पितामहात् ४० तस्येति यत्रादि धृतचीवीरमार्गे चापेक्षां लेभे स्पर्धः ४३ इति दानधर्मेषु ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

एवंविशोकीकृतः स्वस्य श्रवणाः सर्ववर्णसाधारणान्धनसाध्यान्धर्मास्तावन्नृच्छति आराधमारणमिति १ बलवतीबहुसस्योत्पादिका २ औदकानिखातानितडा

युधिष्ठिरउवाच आरामाणांतडागानांयत्फलंकुरुपुंगव तदहंश्रोतुमिच्छामित्वत्तोद्यभरतर्षभ १ भीष्मउवाच सुप्रदर्शाबलवती
चित्राधातुविभूषिता उपेतासर्वभूतैश्चश्रेष्ठाभूमिरिहोच्यते २ तस्याःक्षेत्रविशेषश्चतडागानांचबंधनं औदकानिचसर्वाणिप्रवक्ष्या
म्यनुपूर्वशः ३ तडागानांचवक्ष्यामिकृतानांचापियेगुणाः त्रिषुलोकेषुसर्वत्रपूजनीयस्तडागवान् ४ अथवामित्रसदनंमैत्रंमित्र
विवर्द्धनं कीर्त्तिसंजननंश्रेष्ठंतडागानांनिवेशनम् धर्मस्यार्थस्यकामस्यफलमाहुर्मनीषिणः तडागसुकृतंदेशेक्षेत्रमेकंमहाश्रयं ६ च
तुर्विधानांभूतानांतडागमुपलक्षयेत् तडागानिचसर्वाणिदिशंतिश्रियमुत्तमां ७ देवामनुष्यागंधर्वाःपितरोरगराक्षसाः स्थावरा
णिचभूतानिसंश्रयंतिजलाश्रयं ८ तस्मात्तांस्तेप्रवक्ष्यामितडागेयेगुणाःस्मृताः याचतत्रफलावाप्तिर्ऋषिभिःसमुदाहृताः ९ व
र्षाकालेतडागेतुसलिलंयस्यतिष्ठति अग्निहोत्रफलंतस्यफलमाहुर्मनीषिणः १० शरत्कालेतुसलिलंतडागेयस्यतिष्ठति गोस
हस्रस्यसंप्रेत्यलभेतफलमुत्तमं ११ हेमंतकालेसलिलंतडागेयस्यतिष्ठति सवैबहुसुवर्णस्ययज्ञस्यलभतेफलं १२ यस्यवैशैशिरेकाले
तडागेसलिलंभवेत् तस्याग्निष्टोमयज्ञस्यफलमाहुर्मनीषिणः १३ तडागंसुकृतंयस्यवसंतेतुमहाश्रयं अतिरात्रस्ययज्ञस्यफलंससमुपा
श्नुते १४

गानि ३ त्रिषुपृथिव्यंतरिक्षस्वर्गेषुतडागवान्तडागकृत् ४ मित्राणांसदनमिवोपकारकंसस्योत्पादनादिनामैत्रंमित्रस्यसूर्यस्येदं प्रीतिकरंमित्राणांदेवानांविवर्धनंपो
षकं ५ क्षेत्रवृद्धिहेतुत्वात्तडागंमहाश्रयमित्युक्तेगणापिसंबंधः १४ ॥

दा० १७२

२२ वृक्षाः वटादयः गुल्माः कुशस्तंबादयः लताः वृक्षाग्रघारूढाः पारत्यादयः वल्ल्यः भूम्यां प्रतताः कूष्मांडादयः त्वक्साराः वेणवादयः तृणजातयः उलपादयः २९

निदाघकाले पानीयं तडागे यस्य तिष्ठति वाजिमेधफलं तस्य फलं वै मुनयो विदुः १५ स कुलं तारयेत्सर्वं यस्य खाते जलाशये गावः पिबंति सलिलं
साधवश्च नराः सदा १६ तडागे यस्य गावस्तु पिबंति तृषिता जलं मृगपक्षिमनुष्याश्च सोऽश्वमेधफलं लभेत् १७ यत्पिबंति जलं तत्र स्नायंते विश्रमंति
च तडागदस्य तत्सर्वं प्रेत्यानंत्याय कल्पते १८ दुर्लभं सलिलं तात विशेषेण परत्र वै पानीयस्य प्रदानेन प्रीतिर्भवति शाश्वती १९ तिलान्दत्त पानीयं
दीपान्दत्त जाग्रतः ज्ञातिभिः सह मोदस्व एतत्प्रेत्य सुदुर्लभं २० सर्वदानैर्गुरुतरं सर्वदानैर्विशिष्यते पानीयं नरशार्दूल तस्माद्दातव्यमेव हि २१ एवमेतत्त
डागस्य कीर्तितं फलमुत्तमं अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वृक्षाणामवरोपणं २२ स्थावराणां च भूतानां जातयः षट्प्रकीर्त्तिताः वृक्षगुल्मलतावल्ल्यस्त्वक्सार
तृणजातयः २३ एता जात्यस्तु वृक्षाणां तेषां रोपे गुणास्त्विमे कीर्तिश्च मानुषे लोके प्रेत्य चैव फलं शुभं २४ लभते नाम लोके च पितृभिश्च मही
यते देवलोके गतस्यापि नाम तस्य न नश्यति २५ अतीतानागते चोभे पितृवंशं च भारत तारयेद्वृक्षरोपी च तस्माद्वृक्षांश्च रोपयेत् २६ तस्य पुत्रा भवंत्ये
ते पादपा नात्र संशयः परलोकगतः स्वर्गं लोकांश्चाप्नोति सोऽव्ययान् २७ पुष्पैः सुरगणान्वृक्षाः फलैश्चापि तथा पितॄन् छायया चातिथिं तात पू
जयंति महीरुहाः २८ किंनरोरगरक्षांसि देवगंधर्वमानवाः तथा ऋषिगणाश्चैव संश्रयंति महीरुहान् २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दान० १७२

३० पुत्रास्तेधर्मतः स्मृताइत्यपुत्रेणावश्यंपुत्रकलार्थिनातडागा आरामाश्चकर्त्तव्या इतिदर्शितं ३३ अध्यायः दातारंकपंदानमन्वेतीतिपृच्छतियानिति दानप्रतिग्र
हीत्रोः परलोकेसंबंधाभावादितिभावः १२ अभयमिति यथास्वयंकस्मैचिदभयंदीयते व्यसनेवानुग्रहः क्रियतेसपुनःकालेसतिसामर्थ्ये आन्यापांर्यस्वस्मैत्र

पुष्पिताः फलवंतश्चतर्पयंतीहमानवान् वृक्षदंपुत्रवद्वृक्षास्तारयंतिपरत्रतु ३० तस्मात्तडागेसद्वृक्षारोप्याः श्रेयोर्थिनासदा पुत्रवत्परि
पाल्याश्चपुत्रास्तेधर्मतः स्मृताः ३१ तडागकृद्वृक्षरोपइष्टयज्ञश्चयोद्विजः एतेस्वर्गेमहीयंतेयेचान्येसत्यवादिनः ३२ तस्मात्तडागंकुर्वीत
आरामांश्चैवरोपयेत् यजेच्चविविधैर्यज्ञैः सत्यंचसततंवदेत् ३३ इतिदानधर्मेषु आरामतडागवर्णनं युधिष्ठिरउवाच यानीमानिबहिर्वे
द्यांदानानिपरिचक्षते तेभ्योविशिष्टंकिंदानंमतंतेकुरुपुंगव १ कौतूहलंहिपरमंतत्रमेविद्यतेप्रभो दातारंदत्तमन्वेतियद्दानंतत्प्रचक्ष्वमे
२ भीष्मउवाच अभयंसर्वभूतेभ्योव्यसनेचाप्यनुग्रहः यच्चाभिलषितंदद्यात्तृषितायाभियाचते ३ दत्तंमन्येतयद्दत्वातद्दानंश्रेष्ठमुच्यते
दत्तंदातारमन्वेतियद्दानंभरतर्षभ ४ हिरण्यदानंगोदानंपृथिवीदानमेवच एतानिवैपवित्राणितारयंत्यपिदुष्कृतम् ५ एतानिपुरुषव्या
घ्रसाधुभ्योदेहिनित्यदा दानानिहिनरंपापान्मोक्षयंतिनसंशयः ६ यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चास्यदयितंगृहे तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवाक्षय
मिच्छता ७ प्रियाणिलभतेनित्यंप्रियदः प्रियकृत्तथा प्रियोभवतिभूतानामिहचैवपरत्रच ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भदंदास्यनुग्रहंचकरोतिएवंपरत्रापीत्यर्थः ३ यद्दत्वादत्तंमन्येतनत्विदंमदीयंदानमितिनमन्येतस आस्तिकः श्रद्धावान्दानफलंलभतइत्यर्थः ४८ ॥ ॥ ॥

रा०
१४३

अभीमानात्‌ अतिसमर्थोपिमिथ्याभिमानं स्वमनस्येव कृत्वा पावमानं १० कृशायेत्यादिस्पष्टस्तुयोविषस्थेर्थे ११ क्रियानियमितान्स्वधर्मयांत्रितान्‌ १३ येनार्थदेवादीन्नार्थ
तेभ्य आत्मानं रक्षस्वेत्युक्तं तत्र रक्षाणाप्रकारमाह तानितिवुक्तैर्श्चारैः मुक्तैरितिपाठेनिसृष्टैर्नरैः उपजिज्ञास्यानिमंत्रयेथाइतिसंबंधः १४ आवसथैआवसथादिसमर्प

याचमानमभीमानादन्नासक्तमकिंचनं योनार्चतियथाशक्तिमन्नशंसोयुधिष्ठिर ९ अमित्रमपिचेदीनंशरणैषिणामागतम्‌ व्यसनेयोनुगृ
ह्णातिसवैपुरुषसत्तमः १० कृशायकृतविद्यायवृत्तिक्षीणायसीदते अपहन्यात्क्षुधांयस्तुनतेनपुरुषःसमः ११ क्रियानियमितान्साधू
न्पुत्रदारैश्चकर्षितान्‌ अयाचमानान्कौंतेयसर्वोपायैर्निमंत्रयेत्‌ १२ आशिषंयेनदेवेषुनचमर्त्येषुकुर्वते अर्हंतोनित्यसंतुष्टास्तथालब्धो
पजीविनः १३ आशीविषसमेभ्यश्चतेभ्योरक्षस्वभारत तान्युक्तैरुपजिज्ञास्यतथाद्विजवरोत्तमान्‌ १४ कृतैरावसथैर्नित्यंसप्रेष्यैःसपरिच्छदैः
निमंत्रयेथाःकौरव्यसर्वकामसुखावहैः १५ यदितेप्रतिगृह्णीयुःश्रद्धापूतंयुधिष्ठिर कार्यमित्येवमन्वानाधार्मिकाःपुण्यकर्मिणाः १६ वि
द्यास्नाताव्रतस्नाताअव्यपाश्रित्यजीविनः गूढःस्वाध्यायतपसोब्राह्मणाःसंशितव्रताः १७ तेषुशुद्धेषुदांतेषुस्वदारपरितोषिषु यत्करिष्यसिक
ल्याणंतत्तेलोकेषुधास्यते १८ यथाग्निहोत्रंसुहुतंसायंप्रातर्द्विजातिना तथादत्तंद्विजातिभ्योभवत्ययतात्मसु १९ एषतेविततोयज्ञःश्रद्धापूतः
सदक्षिणाः विशिष्टःसर्वयज्ञेभ्योददतस्तातवर्त्ततामं २० ॥ ॥

रोन १५ कार्यमितिधर्मार्थमेवधर्मंकुर्वतिनतुफलांतरार्थमितिभावः १६ व्यपाश्रित्यप्रभौराश्रय मकृत्वाजीवितुंस्वभावाः १९ ददतःदातुस्तावद्वर्त्ततांसर्वदास्तु
॥ २०॥ रा०
१४३

मन्त्रविशेषैर्णां निवापादानसलिलइतिनिवापः पितृतर्पणं तद्देवदानादि यस्मिन्सततपा ताद्देशेषु निवसन्तानाश्रितस्य पितः सनत्क्रान्त्राणपदेवादीनां निवापोदानमद्
शइति पीठदानं महाराजे २२ एतेदातारवहुनमन्यतेनिस्पृहत्वात्तेभ्योतमोस्कृतपानय मस्कृतपोभयमिति पाठेतेभ्यस्तकेष्टेभ्योरुष्टेभ्यश्च उभयंस्वर्गोनरकश्चभवतीति

निवापदानसलिलस्ताद्दशेषु युधिष्ठिर निवसन्पृडपंश्चैवतेघान्राणि यच्छति २१ यएवनैवकुप्यंतिनलुभ्यंतिऋणोष्वपि तएवनः पूज्यतमाये
चापिप्रियवादिनः २२ एतेनवहुमन्यंतेनप्रवर्त्तंतिचापरे पुत्रवत्परिपाल्यास्तेनमस्तेभ्यस्तथाभयम् २३ ऋत्विक्पुरोहिताचार्यामृदुब्रह्मधराहिते
क्षात्रेणापिहिसंसृष्टंतेजःशाम्यतिवैद्विजः २४ अस्तिमेवलवानस्मिराजास्मीतियुधिष्ठिर ब्राह्मणान्मास्मपर्यश्नीवासोभिरशनेन च २५ यच्छो
भार्थंवलार्थंवावित्तमस्तितवानघ तेनतेब्राह्मणाःपूज्याःस्वधर्ममनुतिष्ठता २६ नमस्कार्यास्तथाविप्रावर्त्तमानायथातथं यथासुखंयथो
त्साहंनमंतुत्वपिपुत्रवत् २७ कोह्यक्षयप्रसादानांसुहृदामल्पतोषिणाम् वृत्तिमर्हत्यवक्षेप्तुंत्वदन्यःकुरुसत्तम २८ यथापत्याश्रयोधर्मः
स्त्रीणांलोकेसनातनः सदैवसागतिर्नान्यातथास्माकंद्विजातयः २९ यदिनोब्राह्मणास्तातसत्यजेयुरपूजिताः पश्यंतोदारुणंकर्मसततं
क्षत्रियेस्थितं ३० अवेदानामयज्ञानामलोकानामवर्त्तिनां कस्तेषांजीवितेनार्थस्त्वांविनाब्राह्मणाश्रयम् ३१ अत्रतेवर्त्तयिष्यामिय
थाधर्मंसनातनं राजन्योब्राह्मणान्राजन्पुरापरिचचारह ३२ ॥

शेषः २३ मृदवःशिष्येषु स्नेहवत्वात्हितेचतेब्रह्मधराश्चवेदधराः क्षात्रेणसंसृष्टमपिब्राह्मतेजः शाम्यति शांतेद्विजेदीप्यमानंअस्मेवेत्सर्पः २४ मापर्यश्नीःपरिमज
ममुद्दं २५ तत्वया २६ नमंतुरमंतां २७ अवक्षेप्तुंसमर्पितुं ३० आवर्त्तिनांअनन्यानांआर्षेगुणाः अकार्त्तिनामितिपाठेव्रीह्यादित्यादिभिः अकीर्त्तिमतां ३१
पुरापूर्वं ॥

४१ अध्यापः यौचचरणोनाचरणोन १ अयाचतः श्रेयमाहहाम्यां श्रेयइति २ अनर्पनाश्रयांच्या ३ ॥ ॥ छ

वैश्पोराजन्यमित्येवमू द्रोवैश्पमितिमृति: दूराच्छूद्रेणोपचर्योब्राह्मणोग्निरिवज्वलन् ३३ संस्पृश्पपरिचर्यस्तुवैश्पेनक्षत्रियेणाच मृदु
भावान्सत्पशीलान्सत्पधर्म्मानुपालनात् ३४ आशीविषानिवक्रुद्धांस्तानुपाचरतद्विजान् अपरेषांपरेषांचपरेभ्यश्चापियेपरे ३५ क्षत्रिया
णांप्रतपतांतेजसाचबलेनच ब्राह्मणेष्वेवशाम्यंतितेजांसिचतपांसिच ३६ नमेपिताप्रियतरोनत्वंताततथाप्रियः नमेपितुपिताराजन्न
चात्मानचजीवितम् ३७ त्वत्तश्चमेप्रियतरःपृथिव्यांनास्तिकश्चनत्वत्तोपिमेप्रियतराब्राह्मणाभरतर्षभ ३८ ब्रवीमिसत्पमेतच्चयथाहंपांडु
नंदनतेनसत्पेनगच्छेयंलोकान्यत्रचशंतनुः ३९ पश्पेयंचसतांल्लोकानमुचीन्ब्रह्मपुरस्कृतान् तत्रमेताततगंतव्यमह्नायचचिरायच ४०
सोहमेतादृशान्लोकान्दृष्ट्वाभरतसत्तम यन्मेकृतंब्राह्मणेषुनतप्येतेनपार्थिव ४१ इतिदानधर्मेषुउत्तमानुशासने युधिष्ठिरउवाच यौ
चस्यातामाचरणोनोपपन्नौयौविद्यासदृशौजन्मनाचैताभ्यांदानंकतमेभ्यैविशिष्टमयाचमानायचयाचतेच १ भीष्मउवाच श्रेयोवैया
चतःपार्थदानमाहुरयाचते अर्हत्तमोवैधृतिमान्कृपणात्दधृतात्मनः २ क्षत्रियोरक्षणाधृतिर्ब्राह्मणोनर्पनाधृतिः ब्राह्मणोधृतिमान्विं
द्वान्देवान्प्रीणातितुष्टिमान ३ ॥

याच्यंयाचनारूपंकर्मअनीशस्यदरिद्रस्यअभिहारंतिरस्कारमाहुः यदामत्तः याचमानानिभूतानि[illegible]दस्युवत्लोकानुद्वेजयंति ६ राष्ट्रानराष्ट्रे ९ ददद्दित्सपर्यः
अयाचतांअयाचमानानांउपागच्छन्समीपमुपसर्पन्दायान्धनादीन्ददत्दातामवेतिशेषः १४ अपीतिसोद्धरणान्स्वामिनिआगतेदास्यामीतिषावमाने

याच्यमाहुरनीशस्यअभिहारंचभारतउद्वेजयंतियाचंतियदाभूतानिदस्युवत् ४ म्रियतेयाचमानोवै [illegible]नजातुम्रियतेददत्ददत्संजीव
य[illegible]स्येव[illegible]मात्मानंचयुधिष्ठिर ५ आनृशंस्यंपरोधर्मोयाचतेयत्प्रदीयते अयाचतःसीदमानान्सर्वोपायैर्निमंत्रयेत् ६ यदिवैतादृशा
राष्ट्रान्वसेयुस्तेद्विजोत्तमाः भस्मच्छन्नानिवाग्नींस्तान्बुध्येथास्त्वंप्रयत्नतः ७ तपसादीप्यमानास्तेदहेयुःपृथिवीमपि अपूज्यमानाःकौ
रव्यपूज्याहिस्युस्तथाविधाः ८ पूज्याहिज्ञानविज्ञानतपोयोगसमन्विताः तेभ्यःपूजांप्रयुंजीथाब्राह्मणेभ्यःपरंतप ९ ददद्बहुविधान्
दायानुपागच्छन्नयाचताम् यदग्निहोत्रेसुहुतेसायंप्रातर्भवेत्फलं विद्यावेदव्रतवतितद्दानफलमुच्यते ११ विद्यावेदव्रतस्नातानव्यपा
श्रयजीविनः गूढस्वाध्यायतपसोब्राह्मणान्संशितव्रतान् १२ कृतैरावसथैर्हृद्यैःसप्रेष्यैःसपरिच्छदैः निमंत्रयेथाःकौंतेयकामैश्चान्यै
र्द्विजोत्तमान् १३ अपितेप्रतिगृह्णीयुःश्रद्धेयंयुधिष्ठिर कार्यमित्येवमन्वानाधर्मज्ञाःसूक्ष्मदर्शिनः १४ अपितेब्राह्मणाभुक्त्वा
गताःसोद्धरणान्गृहान्येषांदाराःप्रतीक्षंतेपर्जन्यमिवकर्षकाः १५ अन्नानिप्रातःसवनेनियताब्रह्मचारिणः ब्राह्मणास्तातभुंजानास्ते
नाग्निंप्रीणायंस्तुत[illegible]माध्यंदिनेतेसवनंददतस्तातवर्त्तताम् गोहिरण्यानिवासांसितेनेंद्रःप्रियतांतव १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सोवालकेभ्यआशाप्रदर्शनंउद्धरणंतत्सहितान्अतसवहास्तेषांप्रतीक्षंतइत्युक्तं १५ सखेतेवितत्तोयज्ञइतिप्राणुक्तंयज्ञंसवनत्रयव्याचष्टेअन्नानीत्यादिना १७॥

दा० १४५ ३० अथापः पत्रः क्रियेत्यकं पत्ररूपाक्रियेत्यर्थः कीदृशोभ्योदानं कथं पत्रःक्रियेति कदेत्सुभपत्रसंबंधः २ आन्टशंस्यतोवहिर्विघादीनं ३४ पत्राद्दानस्याधिकं

त्ततीयंसवनंतेवैवैश्वदेवंयुधिष्ठिर यद्देवेभ्यःपितृभ्यश्चविप्रेभ्यश्चप्रयच्छति १८ अहिंसासर्वभूतेभ्यःसंविभागश्चभागशः दमस्त्यागोधृ
तिःसत्यंभवत्यवभृथायते १९ एषतेविततोयज्ञः श्रद्धापूतःसदक्षिणः विशिष्टःसर्वयज्ञानांनित्यंतातप्रवर्त्तताम् २० इतिदानधर्मेषुउत्त
मानुशासने युधिष्ठिरउवाच दानंयज्ञःक्रियाचेहकिंस्वित्प्रेत्यमहाफलं कस्यज्यायःफलंप्रोक्तंकीदृशेभ्यःकथंकदा १ एतदिच्छामिवि
ज्ञातुंयाथातथ्येनभारत विद्वन्जिज्ञासमानायदानधर्मान्प्रचक्ष्वमे २ अंतर्वेद्यांचयद्दत्तंश्रद्धयाचानृशंस्यतः किंस्विन्निःश्रेयसंता
ततन्मेब्रूहिपितामह ३ भीष्मउवाच रौद्रंकर्मक्षत्रियस्यसततंतातवर्त्ततेतस्यवैतानिकंकर्मदानंचैवेहपावनं ४ नतुपापकृतांरा
ज्ञांप्रतिगृह्णंतिसाधवः एतस्मात्कारणाद्यज्ञैर्यजेद्राजासदक्षिणैः ५ अथचेत्प्रतिगृह्णीयुर्दद्यादहरहर्नृपः श्रद्धामास्थायप
रमांपावनंह्येतदुत्तमं ६ ब्राह्मणांस्तर्पयन्द्रव्यैस्ततोयज्ञेयतव्रतः मैत्रान्साधून्वेदविदःशीलवृत्ततपोर्न्वितान् ७ यन्नैतेनकरिष्यं
तिकृतंतेनभविष्यतियज्ञान्साधयसाधुभ्यःस्वाद्वन्नान्दक्षिणावतः ॥ ८

वरीयतिनलितिहाभ्यां ५ एतत्तदानं ६ तपोर्चितान्संधिरार्षः ७ यत्यदितब्राह्मणास्तेतवनकरिष्यंतिप्रतिग्रहमितिशेषः तर्हिकृतंसुकृतंतेतवनभविष्य दान० १४५
ति तदाभ्यकृतोमत्यर्थंयज्ञान्साधय ८

तु १

इष्टमिति दानेयज्ञादिकं अंतर्भवति याज्ञिके भोट तैल्हत स्य प्रसस्यश्रेयो शंसत्वापि भविष्यतीति नयज्ञार्थमनुल्मकोध्वरिणर्थः ९ जनयिता प्रजापतिः १० धर्मान्
पंच विसत्तरएवमोक्षेइत्यादीन येसंतः संवर्धयंतितेमन स्वैर्भर्तव्याः राज्ञा। तस्माराज्ञस्तेषांतः बहुकारिणाः अत्यंतंत उपकर्त्तारोभवंति १३ देयाः दानानि ॥

इष्टंदत्तंचमन्येथा आत्मानंदानकर्मणा पूजयेथायायजूकांस्त्वाप्यंशोभवेद्यथा ९ प्रजावतोभरेथाश्चब्राह्मणान्बहुकारिणः प्रजा
वांस्तेनभवतियथाजनयितातथा १० यावंतःसाधुधर्मान्वैसंतःसंवर्द्धयंत्युत सर्वस्वैश्चापिभर्तव्यानरएयेवहुकारिणः ११ समृद्धःसंप्र
यच्छत्वंब्राह्मणेभ्योयुधिष्ठिर धेनूरनडुहोन्नानिछत्रंवासांस्युपानहौ १२ आज्यानियजमानेभ्यस्तथान्नानिचभारत अश्ववंतिचया
नानिवेश्मानिशयनानिच १३ एतेदेयाव्युष्टिमंतोलघूपायाश्चभारत अजुगुप्सांचविज्ञायब्राह्मणान्वृत्तिकर्षितान् १४ उपछन्नं
प्रकाशंवावृत्यातान्प्रतिपालयेत् राजसूयाश्वमेधाभ्यांश्रेयस्तत्क्षत्रियान्प्रति १५ एवंपापैर्विनिर्मुक्तस्त्वंपूतःस्वर्गमाप्स्यसि संचयि
त्वापुनःकोशंयद्राष्ट्रंपालयिष्यसि १६ तेनत्वंब्रह्मभूयत्वमवाप्स्यसिधनानिच आत्मनश्चपरेषांचवृत्तिंसंरक्षभारत १७ पुत्रवच्चापिभृत्या
न्स्वान्प्रजाश्चपरिपालय योगक्षेमश्चतेनित्यंब्राह्मणेष्वस्तुभारत १८ तदर्थंजीवितंतेस्तुमातेभ्योप्रतिपालनं अनर्थोब्राह्मणस्यैषयद्वि
त्तनिचयोमहान् १९ ॥

व्युष्टिःसमृद्धिः १६ ब्राह्मणोभूयंभावोस्यास्तिसब्राह्मणोब्रह्मभूयः तस्यभावोब्रह्मभूयत्वंब्राह्मणत्वं १७ १८ १९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रा० २० यदि तिष्ठन्ननृपो राजा रक्षिभ्यः संग्रहपरो भोधनं दत्वा पत्रे पत्रार्थधनमानयध्वमिति ब्रुवन्राष्ट्रं विलुंपति २१ यद्वासौ ततत्धनिभिः भीतं भयपुक्तं पपास्यात्रपादत्तं प्रजाभ्य
१४६ आदाय दारुणां यथासान्नपापेत्तत्रं यत्नेन प्रशंसंति २६ उद्यमः प्रजापीडनात्मकोति यत्नः निहितो प्रजानां नितरां हितो राजा यदा प्रजाभिः प्ररोहिक्ता भिनिषि

श्रियाद्यभीक्ष्णां संवासो दर्पयेत्तं भ्रमोहयेत ब्राह्मणेषु प्रमूढेषु धर्मो विप्राप्नशेद्ध्रुवं धर्मप्रणाशे भूतानामभावः स्यान्न संशयः २० यो
रक्षिभ्यः संप्रदाय राजा राष्ट्रं विलुंपति यस्तेराप्राद्धनं तत्स्मादानयध्वमिति ब्रुवन् २१ यद्वादाप तदाज्ञप्तं भीतं दत्तं सुदारुणां यत्नेद्राजानंतं य
ं प्रशंसंत्य साधवः २२ अपीडिताः सुसंवृद्धा येद्दद्दं त्वनुकूलतः नादृशेनाभ्युपायेन यद्वृद्धंनो धनाहृतैः २३ यदा परिनिषेव्यंतनि
हितोवैयथाविधि तदा राजा महायज्ञैर्यजेत बहुदक्षिणैः २४ वृद्धबालधनं रक्ष्यमंधस्यकृपणस्य च नखातपूर्वं कुर्वीत न रुदंती धनं
हरेत २५ हतं कृपणवित्तं हि राष्ट्रं हंति नृपश्रियं दद्याच्च महतो भोगान् क्षुद्भयं प्रणुदेत्सतां २६ येषां स्वादूनि भोज्यानि समवेक्ष्यंति वाल
काः नाश्नंति विधिवत्तानि किंतु पापतरं ततः २७ यदि ते तादृशो राष्ट्रे विद्वान्सीदेत् क्षुधा द्विजः भ्रूणहत्यां च गच्छेथाः कृत्वा पापमिवोत्तमं
२८ धिकृतस्य जीवितं राज्ञो राष्ट्रे यस्यावसीदति द्विजोन्यो वा मनुष्योपि शिविराह वचो यथा २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ञ्येत धनैरभिषिच्यते २४ खातपूर्वं धनं कुर्वीत अनावृष्टौ कूपोदकनिपानादिभिर्धान्यैर्जीवति। धनं स्वाधानं न कुर्वीत स्पर्धः २५ २५ ७ ॥ ७ ॥ राम०
१४६

सहस्रयुगपर्यन्तराजकं राजसत्तमहं प्रतिपक्षभूतं विंदते २७ सर्वेपापं शमित्यज्ञानं २८ अध्यायः बहुदेयाः बहुकुटुंबाः २ कामानेवावाहे दोग्ध्रीमिति ७ ॥ ॥ ॥

यसस्मिविषयेराज्ञः स्नातकः सीदति क्षुधा अवृद्धिमेतितद्राष्ट्रं विंदते सहराजकं ३० क्रोशंतो यस्यवै राष्ट्राद्ध्रियंते तरसा स्त्रियः क्रोशतां पतिपु त्राणांमृतोसौ नच जीवति ३१ अरक्षितारं हर्तारं विलोप्तारमदायकं तंवै राजकलिं हन्युः प्रजाः सन्नह्यनिर्घृणं ३२ अहंवोरक्षितेत्युक्त्वा योनरक्षति भूमिपः ससंहत्य निहंतव्यः श्वेवसोन्माद आतुरः ३३ पापं कुर्वंति यत्किंचित्प्रजाराज्ञा ह्यरक्षिताः चतुर्थंतस्य पापस्य राजा विंद तिभारत ३४ अप्याहुः सर्वमेवेति भूयोर्द्धमिति निश्चयः चतुर्थंमतमस्माकं मनोः श्रुत्वानुशासनं ३५ शुभं वा यत्प्रकुर्वंति प्रजाराज्ञा सुर क्षिताः चतुर्थं तस्य पुण्यस्य राजा चाप्नोति भारत ३६ जीवंतं त्वानुजीवंतु प्रजाः सर्वा युधिष्ठिर पर्जन्यमिव भूतानि महाद्रुममिवांडजाः ३७ कुबेरमिव रक्षांसि शतक्रतुमिवामराः ज्ञातयस्त्वानुजीवंतु सुहृदश्च परंतप ३८ इति दानधर्मेषु युधिष्ठिर उ० इदं देयमिदं देयमि तीयं श्रुतिमादरात् बहुदेयाश्च राजानः किंस्विद्दानमनुत्तमं १ भीष्म उवाच अतिदानानि सर्वाणि पृथिवीदानमुच्यते अचलाह्यक्ष या भूमिर्दोग्ध्री कामानिहोत्तमान् २ दोग्ध्री वासांसि रत्नानि पशून्व्रीहियवांस्तथा भूमिदः सर्वभूतेषु शाश्वतीरेधते समाः ३ ॥ ॥

दा० १४७ ४५ प्रियंसयतिंदत्तेवाहरति ७१ प्रियेणाप्रियापवादत्तेनियमे नमाः दानंआदानंवाकुर्वनप्रियरत्नापाआसाः प्रियोभवतीसर्पाः नामेतिनामार्पडम यरूपठ

यावन्तूमेरापुरिहतावन्तूमिरएधते नभूमिदानाद्स्तीहपरंकिंचिद्युधिष्ठिर ४ अप्यल्पंप्रददुः सर्वेपृथिव्याइतिनः श्रुतं भूमिमेवददुःस
र्वेभूमिंतेभुंजतेजनाः ५ स्वकर्मैवोपजीवंतिनराइहपरत्रच भूमिर्भूतिर्महादेवीदातारंकुरुतेप्रियं ६ यएतांदक्षिणांदद्यादक्षयांराजसत्तमे
पुनर्नरत्वंसंप्राप्यभवेत्सपृथिवीपतिः ७ यथादानंतथाभोगइतिधर्मेषुनिश्चयः संग्रामेवातनुंजह्याद्दद्याद्वापृथिवीमिमां ८ इत्येतत्क्षत्र
बंधूनांवदंतिपरमांश्रियं पुनातिदत्ताप्टथिवीदातारमितिशुश्रुम ९ अपिपापसमाचारंब्रह्मघ्नमपिचानृतं सैवपापंप्लावयतिसैवपापा
त्प्रमोचयेत् १० अपिपापकृतांराज्ञांप्रतिगृह्णंतिसाधवः पृथिवीनान्यदिच्छंतिपावनंजननीतथा ११ नामास्याः प्रियदत्तेतिगुह्यंदेव्याः सना
तनं दानंवाप्यथवादानंनामास्याः प्रथमंप्रियं १२ यएतांविदुषेदद्यात्पृथिवींपृथिवीपतिः पृथिव्यामेतदिष्टंसराजाराज्यमितोव्रजेत् १३ पुन
श्चासौजनंप्राप्यराजवत्स्यान्नसंशयः तस्मात्प्राप्यैवपृथिवींदद्याद्विप्रायपार्थिवः १४ नाभूमिपतिनाभूमिरधिष्ठेयाकर्षचननचापात्रेनवा
ग्राह्यादत्तदानेनचाचरेत् १५ ॥ ॥

यांते १२ एतत्पृथिवीदानं १४ दत्तेदानेदत्तेदशोनवाचोत्वसंचरेत्नागेहेदंतर्धीनंनवाचरेदितिपाठेतुभूमियानैर्नांतरकंगृहनीयंकिंतुमरवापयेदत्वेत्याहनवेति १५ राम० १४७

८१

१२ शंसंति अमुकदत्तेगृह्णेतिइमामइतिकृपयंति १८ सप्तहस्तेनदंडेनत्रिंशद्दंडानिवर्त्तनं दशतान्येवगोचर्मदत्वास्वर्गेमहीयते २१ अपीति दानांतरवद्भूमिदा

येचान्येभूमिमिच्छेयुःकुर्युरेवनसंशयः यःसाधोर्भूमिमादत्तेनभूमिंविंदतेतुसः १६ भूमिंदत्वातुसाधुभ्योविंदतेभूमिमुत्तमां प्रेत्यचेहचध
र्मात्मासंप्राप्नोतिमहद्यशः १७ यस्यविप्रास्तुशंसंतिसाधोर्भूमिंसदैवहि नतस्यशत्रवोराजन्प्रशंसंतिवसुंधरां १८ यत्किंचित्पुरुषःपापं
कुरुतेवृत्तिकर्षितः अपिगोचर्ममात्रेणभूमिदानेनपूयते १९ येपिसंकीर्णकर्माणोराजानोरौद्रकर्मिणः तेभ्यःपवित्रमाख्येयंभूमिदानमनुत्तमं
२० अल्पांतरमिदंशश्वत्पुरीणामेनिरेजनाः योयजेताश्वमेधेनदद्याद्वासाधवेमहीं २१ अपिचेत्सुकृतंकृत्वाशंकेरन्नपिपंडिताः अश
क्यमेकमेवैतत्भूमिदानमनुत्तमं २२ सुवर्णरजतंवस्त्रंमणिमुक्तावसूनिच सर्वमेतन्महाप्राज्ञोददातिवसुधांददत् २३ तपोयज्ञःश्रुतंशी
लमलोभःसत्यसंधता गुरुदैवतपूजाचएतावर्त्ततिभूमिदं २४ भर्त्तुर्निःश्रेयसेयुक्तास्त्यक्तात्मानोरणेहताः ब्रह्मलोकगताःसिद्धानातिक्रा
मंतिभूमिदं २५ यथाजनित्रीस्वंपुत्रंक्षीरेणभरतेसदा अनुगृह्णातिदातारंतथासर्वरसैर्मही २६ मृत्योर्वैकिंकरोदंडस्तमोवह्निःसुदा
रुणः घोराश्चवारुणाःपाशानोपसर्पंतिभूमिदं २७

नैपुणेनपत्नीशंकैवनास्त्यपर्पः २३ एतासततानिलापोडोदेशःवर्त्तंतिअनुसरति २६ वैकिंकरःविपरीतंकिंचित्करोतीतिकिंकरःकालस्तत्संबंधीकालमृत्युरित्यर्थः

सत्रीभवन्नहत ३० उदीर्णमहत्शरणांगच्छं ३५ व्रलमपंवहत्वंफलमितियावत्गच्छतिप्राप्नोति ३६ हत्यानांमंत्रमयीनांमरणापशक्तानांअधिशस्तानोमवला

पितृंश्चपितृलोकस्थानदेवलोकाश्चदेवताः संतर्पयंतिशांतात्मायोददातिवसुंधरां २८ कृशायक्रियमाणायवृत्तिग्लानायसीदते
भूमिंवृत्तिकरींदत्वासत्रीभवतिमानवः २९ यथाधावतिगौर्वत्संस्त्रवंतीवत्सलापयः एवमेवमहाभागभूमिर्भवतिभूमिदं ३० का
लकृष्टांमहींदत्वासबीजांसफलामपि उदीर्णांवापिशरणंतथाभवतिकामदः ३१ ब्राह्मणंवृत्तसंपन्नमाहिताग्निंशुचिव्रतं नरःप्र
तिग्राह्यमहींनयातिपरमापदं ३२ यथाचंद्रमसोवृद्धिरहन्यहनिजायते तथाभूमिकृतंदानंसस्येसस्येविवर्द्धते ३३ अत्रगाथाभूमि
गीताःकीर्त्तयंतिपुराविदः याःश्रुत्वाजामदग्न्येनदत्ताभूःकाश्यपायवै ३४ मामेवाददतमांदत्तमांदत्वामामवाप्स्यथ अस्मिंल्लोकेपरे
चैवतद्दत्तंजायतेपुनः ३५ यइमांव्याहृतिंवेदब्राह्मणोवेदसंमितां श्राद्धस्यक्रियमाणस्यब्रह्मभूयंसगच्छति ३६ कृत्यानामधिशस्ता
नामरिष्टशमनंमहत् प्रायश्चित्तमहंकृत्वापुनात्युभयतोदश ३७ पुनातियइदंवेदवेदवादंतथैवच प्रकृतिःसर्वभूतानांभूमिर्वैश्वा
नरीमता ३८ अभिषिच्यैवनृपतिंश्रावयेदिममागमं यथाश्रुत्वामहींदद्यान्नाद्द्यात्साधुतश्चतां ३९ ॥ ॥ ॥ ॥॥

नांसंवंवियदरिष्टंतथमंत्रं ३७ इदंभूमिदानंयोवेदवादंइदंभूमिवाक्यंवेदसो ३८ पिपुनातिदशपुरुषानितिशेषः ३८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भूमिलक्षणांऐश्वर्यसूचकं ४० ४१ ४२ ४४ ४७ ॥

श्व २

सोपंकृत्स्नोब्राह्मणायैर्योराज्ञार्यश्चाप्यसंशयः राज्ञाहिधर्मकुशलःप्रथमंभूतिलक्षणं ४० अथयेषामधर्मज्ञोराजाभवति
नास्तिकः नतेसुखंप्रबुध्यंतिनसुखंप्राप्नुवंतिच ४१ सदाभवंतिचोद्विग्नास्तस्यदुश्चरितैर्नराः योगक्षेमाहिबहवोराष्ट्रंनाभ्या
विशंतितत् ४२ अथयेषांपुनःप्राज्ञोराजाभवतिधार्मिकः सुखंतेप्रतिबुध्यंतेसुसुखंप्रस्वपंति — च ४३ तस्यराज्ञःशुभैःकार्यैः
कर्मभिर्निर्वृतानराः योगक्षेमेणवृष्ट्याचविवर्द्धंतेस्वकर्मभिः ४४ सकुलीनःसपुरुषःसबंधुःसचपुण्यकृत् सदातासचवि
क्रांतोयोददातिवसुंधरां ४५ आदित्याइवदीप्यंतेतेजसाभुविमानवाः ददंतिवसुधांस्फीतांयेवेदविदुषिद्विजे ४६ यथासस्या
निरोहंतिप्रकीर्णानिमहीतले तथाकामाःप्ररोहंतिभूमिदानसमार्जिताः ४७ आदित्योवरुणोविष्णुर्ब्रह्मासोमोहुताशनः शू
लपाणिश्चभगवान्प्रतिनंदंतिभूमिदं ४८ भूमौजायंतिपुरुषाभूमौनिष्ठांव्रजंतिच चतुर्विधोहिलोकोयंयोयंभूमिगुणात्मकः
४९ एषामातापिताचैवजगतःपृथिवीपते नानयासदृशंभूतंकिंचिदस्तिजनाधिप ५० अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपु
रातनं बृहस्पतेश्चसंवादमिंद्रस्यचयुधिष्ठिर ५१ इष्ट्वाक्रतुशतेनाथमहतादक्षिणावता मघवावाग्विदांश्रेष्ठःपप्रच्छेदंबृह
स्पतिं ५२

दा० मघवाउवाच भगवन्केनदानेनस्वर्गतः सुखमेधते यदक्षयंमहर्घंचतन्मेहिवदतांवर ५३ भीष्मउवाच इत्युक्तःससुरेंद्रेणततोदेवपुरो
१४९ हितः बृहस्पतिर्बृहत्तेजाःप्रत्युवाचशतक्रतुं ५४ बृहस्पतिरुवाच सुवर्णदानंगोदानंभूमिदानंचवृत्रहन् ददतेतान्महाप्राज्ञःसर्वपापैः
प्रमुच्यते ५५ नभूमिदानाद्देवेंद्रपरंकिंचिदितिप्रभो विशिष्टमितिमन्यामियथाप्राहुर्मनीषिणः ५६ येशूरानिहतायुद्धेस्वर्यातारणगृद्धि
नः सर्वेतेविबुधश्रेष्ठनातिक्रामंतिभूमिदं ५७ पंचपूर्वाहिपुरुषाःषडन्येवसुधांगताः एकादशददद्भूमिंपरित्रातीहमानवः ५८ रत्नो
पकीर्णांवसुधांयोददातिपुरंदर समुक्तःसर्वकलुषैःस्वर्गलोकेमहीयते ५९ महीस्फीतांददद्राजन्सर्वकामगुणान्वितां राजाधिराजोभ
वतितद्धिदानमनुत्तमं ६० सर्वकामसमायुक्तांकाश्यपींयःप्रयच्छति सर्वभूतानिमन्यंतेमांददातीतिवासव ६१ सर्वकामदुघांधेनुंसर्व
कामगुणान्वितां ददातियःसहस्राक्षस्वर्गंयातिसमानवः ६२ मधुसर्पिप्रवाहिण्यःपयोदधिवहास्तथा सरितस्तर्पयंतीहसुरेंद्रवसु
धाप्रदं ६३ भूमिप्रदानान्नृपतिर्मुच्यतेसर्वकिल्बिषात् नहिभूमिप्रदानेनदानमन्यद्विशिष्यते ६४ ददातियःसमुद्रांतांपृथिवींशस्त्रनि
र्जितां तंजनाःकथयंतीहयावद्भवतिगौरियं ६५ ६५

राम० १४९

७२ क्षिपनहरन् ७६ स्पर्शितांदत्तां ७७ ७८ ॥ ॥ ७ ७ ७

पुरापामकृिरसांभूमिंयोददातिपुरंदर नतस्यलोकाःक्षीयंतेभूमिदानगुणान्विताः ६६ सर्वदापार्थिवेनेहसततंभूतिमिछता भूर्देयाविधि
वछक्रपात्रेसुखमभीप्सुना ६७ अपिकृत्वानरःपापंभूमिंदत्वाद्विजातये समुत्सृजतितत्पापंजीर्णांत्वचमिवोरगः ६८ सागरान्सरितःशै
लान्काननानिचसर्वशः सर्वमेतन्नरःशक्रददातिवसुधांददत् ६५ तडागान्युदपानानिस्रोतांसिचसरांसिच स्नेहान्सर्वरसांश्चैवददा
तिवसुधांददत् ७० ओषधीर्वीर्यसंपन्नानगान्पुष्पफलान्वितान् काननोपलशैलांश्चददातिवसुधांददत् ७१ अग्निष्टोमप्रभृतिभि
रिष्ट्वानस्वाप्तदक्षिणैः नतत्फलमवाप्नोतिभूमिदानाद्यदश्नुते ७२ दाताद्दशानुगृह्णातिदशहंतितथाक्षिपन् पूर्वदत्तांहरन्भूमिंनर
कायोपगच्छति ७३ नदातिप्रतिश्रुत्यदत्वाचापिहरेन्नृपः सबद्धोवारुणैःपाशैस्तप्यतेमृत्युशासनात् ७४ आहिताग्निंसदायज्ञंकृश
वृत्तिंप्रियातिथिं येभजंतिद्विजश्रेष्ठंनोपसर्पंतितेयमं ७५ ब्राह्मणेष्वृणीभूतःपार्थिवःस्यात्पुरंदर इतरेषांतुवर्णानांतारयेत्कृशदुर्बलान्
७६ नाच्छिंद्यात्स्पर्शितांभूमिंपरेणत्रिदशाधिप ब्राह्मणस्यसुरश्रेष्ठकृशवृत्तेःकदाचन ७७ यथाश्रुपतितंतेषांदीनानामवसीदतां ब्रा
ह्मणानांहृतेक्षेत्रेहन्यात्त्रिपुरुषंकुलं ७८ ॥

दा०
१५०

भूमिपालंच्युतंराष्ट्राद्यस्तुसंस्थापयेन्नरः तस्यवासः सहस्राक्षनाकपृष्ठेमहीपते ७९ इक्षुभिः संततांभूमिंयवगोधूमशालिनीं गोश्ववाहन
पूर्णांवावाहुवीर्याद्युपार्जितां ८० निधिगर्भांददद्भूमिंसर्वरत्नपरिच्छदां अक्षयांल्लभतेलोकान्नामिसत्रेहितस्यतत ८१ विधूयकलुषंस
र्वंविरजाःसंमतःसतां लोकेमहीयतेसद्भिर्योददातिवसुंधरां ८२ यथाप्सुपतितःशक्रतैलबिंदुर्विसर्पति तथाभूमिकृतंदानंसस्येसस्ये
विवर्द्धते ८३ येरणाग्रेमहीपालाःशूराःसंमितिशोभनाः वधंतेभिमुखाःशक्रब्रह्मलोकंव्रजंतिते ८४ नृत्यगीतपरानार्योदिव्यमाल्य
विभूषिताः उपतिष्टंतिदेवेंद्रतथाभूमिप्रदंदिवि ८५ मोदतेचसुखंस्वर्गेदेवगंधर्वपूजितः योददातिमहींसम्यग्विधिनेहद्विजातये॥
८६ शतमप्सरसश्चैवदिव्यमाल्यविभूषिताः उपतिष्ठंतिदेवेंद्रब्रह्मलोकेधराप्रदं ८७ उपतिष्ठंतिपुण्याणिसदाभूमिप्रदंनरं शंखंभद्रास
नंछत्रंवराश्वावरवाहनं ८८ भूमिप्रदानात्पुष्पाणिहिरण्यनिचयास्तथा आज्ञासदाप्रतिहताजयशब्दावसूनिच ८९ भूमिदान
स्यपुण्यानिफलंस्वर्गःपुरंदर हिरण्यपुष्पाश्चौषध्यःकुशकांचनशाद्वलाः ९० अमृतप्रसवांभूमिंप्राप्नोतिपुरुषोददत नास्तिभूमिसमं
दानंनास्तिमातृसमोगुरुः नास्तिसत्यसमोधर्मोनास्तिदानसमोनिधिः ९१ ९१ ९१

राम०
१५०

९१ अध्यायः कानि ४ संज्ञाः कुँडपः ५ ६ ७ ८ ९ ॥ ७ ७ ७ ॥७

एतदंगिरसां श्रुत्वा वासवो वसुधामिमां वसुरत्नसमाकीर्णां ददावंगिरसे तदा ९२ य इदं श्रावयेच्छ्राद्धे भूमिदानस्य संभवं न तस्य रक्षसां भा
गो नासुराणां भवत्युत ९३ अक्षयं च भवेद्दत्तं पितृभ्यस्तत्र संशयः तस्माच्छ्राद्धेष्विदं विद्वान्भुंजतः श्रावयेद्द्विजान् ९४ इत्येतत्सर्वदानानां
श्रेष्ठमुक्तं तवानघ मया भरतशार्दूल किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ९५ इति दानधर्मेषु इंद्रबृहस्पतिसंवादः युधिष्ठिर उवाच कानि दानानि लोकेस्मि
न्दातुकामो महीपतिः गुणाधिकेभ्यो विप्रेभ्यो दद्याद्भरतसत्तम १ केन तुष्यंति ते सद्यः किं तुष्टाः प्रदिशंति च शंस मे तन्महाबाहो फलं पुण्य
कृतं महत् २ दत्तं किं फलवद्राजन्निह लोके परत्र च भवतः श्रोतुमिच्छामि तन्मे विस्तरतो वद ३ भीष्म उवाच इदमर्थं पुरा पृष्टो नारदो
देवदर्शनः यदुक्तवानसौ वाक्यं तन्मे निगदतः शृणु ४ नारद उवाच अन्नमेव प्रशंसंति देवा ऋषिगणास्तथा लोकतंत्रं हि संज्ञाश्च
सर्वमन्ने प्रतिष्ठितं ५ अन्नेन सदृशं दानं न भूतं न भविष्यति तस्मादन्नं विशेषेण दातुमिच्छंति मानवाः ६ अन्नमूर्जस्करं लोके प्राणाश्चा
न्ने प्रतिष्ठिताः अन्नेन धार्यते सर्वं विश्वं जगदिदं प्रभो ७ अन्नाद्गृहस्था लोकेस्मिन्भिक्षवस्तापसास्तथा अन्नाद्भवंति वै प्राणाः प्रत्य
क्षं नात्र संशयः ८ कुटुंबं पीडयित्वा तु ब्राह्मणाय महात्मने दातव्यं भिक्षवे चान्नमात्मनो भूतिमिच्छता ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मु

दा० ब्राह्मणायाभिरूपाययोदद्यादन्नमर्थिने विदधातिनिधिंश्रेष्ठंपारलौकिकमात्मनः १० श्रान्तमध्वनिवर्त्तन्तंवृद्ध मर्हँपस्थितं — — — अर्च
१५१ येन्नूतिमन्विछन्नगृहस्थोगृहमागतं ११ क्रोधमुत्पतितंहित्वासुशीलोवीतमत्सरः अन्नदः प्राप्नुतेराजन्दिविचेहचयत्सुखं १२ नावमन्येद
भिगतंनप्रणुद्यात्कदाचन अपिश्वपाकेशुनिवानदानंविप्रणाश्यति १३ योदद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनिवर्त्तते श्रान्तायादृष्टपूर्वायस
महद्धर्ममाप्नुयात् १४ पितॄन्देवानृषीन्विप्रानतिथींश्चजनाधिप योनरः प्रीणयत्यन्नैस्तस्यपुण्यफलंमहत् १५ कृत्वातिपातकंकर्मयो
दद्यादन्नमर्थिने ब्राह्मणायविशेषेणनसपापेनमुह्यते १६ ब्राह्मणेष्वक्षयंदानमन्नंशूद्रेमहाफलं अन्नदानंहिशूद्रेचब्राह्मणेचवि
शिष्यते १७ नपृच्छेद्गोचॅन्नपतेर्नात्रसंशयः १९ आशंसन्तेहिपितरः सुवृष्टिमिवकर्षकाः अस्माकमपिपुत्रोपौत्रोवान्नंप्रदास्यति २० गो ४
ब्राह्मणोहिमहद्भूतंस्वयंदेहीतियाचति — — — अकामोवासकामोवादत्वापुण्यमवाप्नुयात् २१ ब्राह्मणः सर्वभूतानामतिथिः प्रसृताग्रभुक् ता ३
विप्रायदधिगच्छन्तिभिक्षमाणागृहंसदा २२ सत्कृतास्चनिवर्त्तन्तेतदतीवप्रवर्धते महाभोगेकुलेप्रेत्यजन्मचाप्नोतिभारत २३ दत्वान्न
न्नंनरोलोकेयथास्थानमनुत्तमं नित्यमिष्टान्नदायीतुस्वर्गेवसतिसत्कृतः २४ अन्नंप्राणानराणांहिसर्वमन्नेप्रतिष्ठितं अन्नदः पशु
मान्पुत्रीधनवान्भोगवानपि २५॥ दान०
१५१

त्रचरणंस्वाध्यायंदेशमेवच भिक्षितोब्राह्मणेनेहदद्यादन्नंप्रयाचितः १८ अन्नदस्यान्नवृक्षाश्चसर्वकामफलप्रदाः भवन्तिचेहचामुत्र ४

प्राणांश्चापिभवतिरूपवांश्चतथान्नप अन्नदःप्राणदोलोकेसर्वदःप्रोच्यतेतुसः २६ अन्नंहिदत्वातिथयेब्राह्मणाययथाविधि प्रदाता
सुखमाप्नोतिदैवतैश्चापिपूज्यते २७ ब्राह्मणोहिमहद्भूतंक्षेत्रभूतंयुधिष्ठिर उप्यतेयत्रयद्बीजंतद्धिपुण्यफलंमहत् २८ प्रत्यक्षंप्रीतिज
ननंभोक्तुर्दातुर्भवतिसुत सर्वाण्यन्यानिदानानिपरोक्षफलवंत्युत २९ अन्नाद्धिप्रसवंयांतिरतिरन्नाद्धिभारत धर्मार्थावन्नतोविद्धिरोग
नाशंतथान्नतः ३० अन्नंह्यमृतमित्याहपुराकल्पेप्रजापतिः अन्नंभुवंदिवंखंचसर्वमन्नेप्रतिष्ठितं ३१ अन्नप्रणाशेभिद्यंतेशरीरे
पंचधातवः बलंबलवतोपीहप्रणश्यत्यन्नहानितः ३२ आवाहाश्चविवाहाश्चयज्ञाश्चान्नमृतेतथा निवर्त्तंतेनरश्रेष्ठब्रह्मचात्रप्रली
यते ३३ अन्नतःसर्वमेतद्धियत्किंचित्स्थाणुजंगमं त्रिषुलोकेषुधर्मार्थमन्नंदेयमतोबुधैः ३४ अन्नदस्यमनुष्यस्यबलमोजोयशां
सिच कीर्तिश्चवर्द्धतेशश्वत्त्रिषुलोकेषुपार्थिव ३५ मेघेषूर्ध्वंसन्निधत्तेप्राणानांपवनःपतिः तच्चमेघगतंवारिशक्रोवर्षतिभा
रत ३६ आदत्तेचरसान्भौमानादित्यःस्वगभस्तिभिः वायुरादित्यतस्तांश्चरसान्देवःप्रवर्षति ३७ तद्यदामेघतोवारिपतितंभवतिक्षि
तौ तदावसुमतीदेवीस्निग्धाभवतिभारत ३८ ततःसस्यानिरोहंतियेनवर्त्तयतेजगत् मांसमेदोस्थिशुक्राणांप्रादुर्भावस्ततःपुनः ३९
संभवंतिततःशुक्रात्प्राणिनःपृथिवीपते अग्नीषोमौहितच्छुक्रंसृजतःपुष्यतश्चह ४० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ छ॥ छ॥

५२ अन्नदानाध्यायः श्रुतं १११ ॥ ॥ छ छ ॥

एवमन्नाद्धि सूर्यश्च पवनः शुक्रमेव च एक एव स्मृतो राशिस्ततो भूतानि जज्ञिरे ४१ प्राणान्ददाति भूतानां तेजश्च भरतर्षभ गृह
मभ्यागतायाथ यो दद्यादन्नमर्थिने ४२ भीष्म उवाच नारदेनैवमुक्तोहमदामन्नं सदा नृप अनसूयुस्त्वमप्यन्नं तस्माद्देहि गतज्व
रः ४३ दत्वान्नं विधिवद्राजन्विप्रेभ्यस्त्वमपि प्रभो यथावदनुरूपेभ्यस्ततः स्वर्गमवाप्स्यसि ४४ अन्नदानां हि ये लोकास्तांस्त्वं
शृणु जनाधिप भवनानि प्रकाशंते दिवि तेषां महात्मनां ४५ तारासंस्थानरूपाणि नानास्तंभान्वितानि च चंद्रमंडलशुभ्राणि
किंकिणीजालवंति च ४६ तरुणादित्यवर्णानि स्थावराणि चराणि च अनेकशतभौमानि सांतर्जलचराणि च ४७ वैडू
र्यार्कप्रकाशानि रौप्यरुक्ममयानि च सर्वकामफलाश्चापि वृक्षा भवनसंस्थिताः ४८ वाप्यो वीथ्यः सभाः कूपा दीर्घिकाश्चैव स
र्वशः घोषवंति च यानानि युक्तान्यथ सहस्रशः ४९ भक्ष्यभोज्यमयाः शैला वासांस्याभरणानि च क्षीरं स्रवंति सरितस्तथा चै
वान्नपर्वताः ५० प्रासादाः पांडुराभ्राभाः शय्याश्च कनकोज्वलाः तानन्नदाः प्रपद्यंते तस्मादन्नप्रदो भव ५१ एते लोकाः पु
ण्यकृतामन्नदानां महात्मनां तस्मादन्नं प्रयत्नेन दातव्यं मानवैर्भुवि ५२ इति दानधर्मेषु युधिष्ठिर उवाच श्रुतं मे भवतो वा
क्यमन्नदानस्य यो विधिः नक्षत्रयोगस्येदानीं दानकल्पं ब्रवीहि मे १॥ छ ॥ छ छ ॥ ॥

५ मार्गैर्मृगसंबंधिभिः ८ पूपान्पिष्टमयान्घृतपाचितपिंडान् ९ अनालोकेषु आलोकांतरवर्जितेषु स्वयंप्रकाशेष्वित्यर्थः १२

भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं देवक्याश्चैवसंवादंमहर्षेर्नारदस्यच २ द्वारकामनुसंप्राप्तंनारदंदेवदर्शनं
पप्रच्छैवंवचःप्रश्नंदेवकीधर्मदर्शनं ३ तस्याःसंपृच्छमानायादेवर्षिर्नारदस्ततः आचष्टविधिवत्सर्वंतच्छृणुष्वविशांपते ४ नार
दउवाच कृत्तिकासुमहाभागेपायसेनससर्पिषा संतर्प्यब्राह्मणान्साधूंल्लोकानाप्नोत्यनुत्तमान् ५ रोहिण्यांप्रथितैर्मार्गै
र्मांसैरन्नेनसर्पिषा पयोन्नदानंदातव्यमनृणार्थंद्विजातये ६ दोग्ध्रींदत्वासवत्सांतुनक्षत्रेसोमदैवते गच्छंतिमानुषाल्लोकात्
स्वर्गलोकमनुत्तमं ७ आर्द्रायांकृशरंदत्वातिलमिश्रमुपोषितः नरस्तरतिदुर्गाणिक्षुरधारांश्चपर्वतान् ८ पूपान्पुनर्वसौ
दत्वातथैवान्नानिशोभने यशस्वीरूपसंपन्नोबह्वन्नेजायतेकुले ९ पुष्येणकनकंदत्वाकृतंवाकृतमेवच अनालोकेषुलो
केषुसोमवत्सविराजते १० आश्लेषायांतुयोरूप्यमृषभंवाप्रयच्छति ससर्वभयनिर्मुक्तःसंभवानधितिष्ठति ११ मघासुति
लपूर्णानिवर्द्धमानानिमानवः प्रदायपुत्रःपशुमानिहप्रेत्यचमोदते १२ ॥

दा०
१५३

फाणितंगोरसविकारः १८ प्रासंगोधान्यादिपिधानयोगंचतुरस्रं २० २१ २७ २५

फाल्गुनीपूर्वसमयेब्राह्मणानामुपोषितः भक्ष्यान्फाणितसंयुक्तान्दत्वासौभाग्यमृच्छति २३ घृतक्षीरसमायुक्तंविधिवत्षष्टिकौदनं
उत्तराविषयेदत्वास्वर्गलोकेमहीयते २४ यद्यत्प्रदीयतेदानमुत्तराविषयेनरैः महाफलमनंतंतद्भवतीतिविनिश्चयः २५ हस्तेहस्ति
रथंदत्वाचतुर्युक्तमुपोषितः प्राप्नोतिपरमाल्लोकान्पुण्यकामसमन्वितान् २६ चित्रायांवृषभंदत्वापुण्यगंधांश्चभारत चरंत्यप्सर
सांलोकेरमतेनंदनेतथा २७ स्वात्यामथधनंदत्वायदिष्टतममात्मनः प्राप्नोतिलोकान्सशुभानिहचैवमहद्यशः २८ विशाखायामन
ड्वाहंधेनुंदत्वाचदुग्धदां सप्रासंगंचशकटंसधान्यंवस्त्रसंयुतं २९ पितृन्देवांश्चप्रीणातिप्रेत्यचानंत्यमश्नुते नचदुर्गाण्यवाप्नोति
स्वर्गलोकंचगच्छति ३० दत्वायथोक्तंविप्रेभ्योवृत्तिमिष्टांसविंदति नरकादींश्चसंक्लेशान्नाप्नोतीतिविनिश्चयः ३१ अनुराधा
सुप्रावारंवस्त्रान्तेसमुपोषितः दत्वायुगशतंचापिनरःस्वर्गेमहीयते ३२ कालशाकंतुविप्रेभ्योदत्वामर्त्यःसमूलकं ज्येष्ठायामृद्धि
मिष्टांवैगतिमिष्टांसगच्छति ३३ मूलेमूलफलंदत्वाब्राह्मणेभ्यःसमाहितः पितृन्प्रीणयतेचापिगतिमिष्टांचगच्छति ३४ अथपू
र्वास्वषाढासुदधिपात्राण्युपोषितः कुलवृत्तोपसंपन्नेब्राह्मणेवेदपारगे पुरुषोजायतेप्रेत्यकुलेसुबहुगोधने ३५ ॥ ॥ ॥

राम०
१५३

उदमंथंउदकुंभयुक्तंसक्तुविकारः ३१ उरभ्रःपशुविशेषः अजोवा ३६ इतिअध्यायः सर्वान् १

उदमंथंससर्पिष्कंप्रभूतमधुफाणितं दत्वोत्तरासुषाढासुसर्वकामानवाप्नुयात् २६ दुग्धंत्वभिजितेयोगेदत्वामधुघृतप्लुतं धर्मनित्यो
मनीषिभ्यःस्वर्गलोकेमहीयते २७ श्रवणेकंबलंदत्वावस्त्रांतरितमेवच श्वेतेनयातियानेनसर्वलोकानसंवृतान् २८ गोप्रयु
क्तंधनिष्ठासुयानंदत्वासमाहितः वस्त्ररश्मिधनंसद्यःप्रेत्यराज्यंप्रपद्यते २९ गंधांश्छतभिषायोगेदत्वासागुरुचंदनान् प्राप्नोत्य
प्सरसांसंघान्प्रेत्यगंधांश्चशाश्वतान् ३० पूर्वभाद्रपदायोगेराजमाषान्प्रदायतु सर्वभक्षफलोपेतःसवैप्रेत्यसुखीभवेत् ३१
औरभ्रमुत्तरायोगेयस्तुमांसंप्रयच्छति सपितॄन्प्रीणयतिवैप्रेत्यचानंत्यमश्नुते ३२ कांस्योपदोहनांधेनुंरेवत्यांयःप्रयच्छति सा
प्रेत्यकामानादायदातारमुपतिष्ठति ३३ रथमश्वसमायुक्तंदत्वाश्विन्यांनरोत्तम हस्त्यश्वरथसंपन्नेवर्चस्वीजायतेकुले ३४
भरणीषुद्विजातिभ्यस्तिलधेनुंप्रदायवै गाःसुप्रभूताःप्राप्नोतिनरःप्रेत्ययशस्तथा ३५ भीष्मउवाच इत्येषलक्षणोद्देशःप्रोक्तो
नक्षत्रयोगतः देवक्यानारदेनेहसास्नुषाभ्योब्रवीदिति ३६ इतिदानधर्मेषुनक्षत्रयोगदानं भीष्मउवाच सर्वान्कामान्प्रयच्छं
तियेप्रयच्छंतिकांचनं इत्येवंभगवानत्रिःपितामहसुतोब्रवीत् १ ॥

दा०
१५४

११ सोपच्छंदः सोपकरणाः करकान्पात्रविशेषान् १२ अग्रं दत्तिक्षेत्रादित दर्पउत्कोचं विना उपस्पर्शनं दानं १४

पवित्रमथ वापुण्यंपितॄणामक्षयंचततः सुवर्णमनुजेंद्रेणाहरिश्चंद्रेणाकीर्तितं २ पानीयंपरमंदानंदानानांमनुरब्रवीत् तस्मा
त्कूपांश्चवापीश्चतडागानिचखानयेत् ३ अर्द्धंपापस्यहरतिपुरुषस्येहकर्मणः कूपः प्रवृत्तपानीयः सुप्रवृत्तश्चनित्यशः
४ सर्वंतारयतेवंशंयस्यखातेजलाशये गावः पिबंतिविप्राश्चसाधवश्चनराः सदा ५ निदाघकालेपानीयंयस्यातिष्ठत्यवा
रितं सदुर्गंविषमंकृत्स्नंनकदाचिदवाप्नुते ६ बृहस्पतेर्भगवतः पूष्णश्चैवभगस्यच अश्विनोश्चैववह्नेश्चप्रीतिर्भवतिसर्पिषा
७ परमंभेषजंह्येतद्यज्ञानामेतदुत्तमं रसानामुत्तमंचैतत्फलानांचैतदुत्तमं ८ फलकामोयशस्कामः पुष्टिकामश्चनित्यदा घृतंद
द्यात्द्विजातिभ्यः पुरुषः शुचिरात्मवान् ९ घृतंमासेआश्वयुजिविप्रेभ्योयः प्रयच्छति तस्मैप्रयच्छतोरूपंप्रीतौदेवाविहाश्विनौ १०
पायसंसर्पिषामिश्रंद्विजेभ्योयः प्रयच्छति गृहंतस्यनरक्षांसिधर्षयंतिकदाचन ११ पिपासयानम्रियतेसोपच्छंदश्चजायते
नप्राप्नुयाच्चव्यसनंकरकान्यः प्रयच्छति १२ प्रयतोब्राह्मणाग्रेभ्यः श्रद्धयापरयायुतः उपस्पर्शनषड्भागंलभतेपुरुषः सदा
१३ यः साधनार्थंकाष्ठानिब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति प्रतापनार्थंराजेंद्र वृत्तवद्भ्यः सदानरः १४ ॥ ॥ ॥ ॥ राम०
१५४

१९ अध्यायः ९४ ६ तस्मात्तहेतोः ७ ७ ॥ छ ॥ छ

सिध्यंत्यर्थाः सदा तस्य कार्याणि विविधानि च उपर्युपरि शत्रूणां वपुषा दीप्यते च सः १५ भगवांश्चापि संप्रीतो वह्निर्भवति नित्यशः न तं
घ्नंति पशवः संग्रामे च जयत्यपि १६ सुत्रानश्रियं च लभते यश्छत्रं संप्रयच्छति न चक्षुर्व्याधिं लभते यज्ञभागमथाश्नुते १७ निदाघकाले
वर्षे वा यश्छत्रं संप्रयच्छति नास्य कश्चिन्मनोदाहः कदाचिदपि जायते १८ कृच्छ्रात्स विषमाच्चैव क्षिप्रं मोक्षमवाप्नुते प्रदानं सर्वदा
नानां शकटस्य विशांपते एवमाह महाभागः शांडिल्यो भगवानृषिः १९ इति दानधर्मेषु युधिष्ठिर उवाच दह्यमानाय विप्राय यः प्रय
च्छत्युपानहौ यत्फलं तस्य भवति तन्मे ब्रूहि पितामह १ भीष्म उवाच उपानहौ प्रयच्छेद्यो ब्राह्मणेभ्यः समाहितः मर्दते कंटकान्सर्वा
न्विषमान्निस्तरत्यपि २ स शत्रूणामुपरि च संतिष्ठति युधिष्ठिर यानं चाश्वतरीयुक्तं तस्य शुभ्रं विशांपते ३ उपतिष्ठति कौंतेय रौ
प्यकांचनभूषितं शकटं दम्यसंयुक्तं दत्तं भवति चैव हि ४ युधिष्ठिर उवाच यत्फलं तिलदाने च भूमिदाने च कीर्तितं गोदाने चान्न
दाने च भूयस्तद्ब्रूहि कौरव ५ भीष्म उवाच शृणुष्व मम कौंतेय तिलदानस्य यत्फलं निशम्य च यथान्यायं प्रयच्छ कुरुसत्तम ६
पितॄणां परमं भोज्यं तिलाः सृष्टाः स्वयंभुवा तिलदानेन वै तस्मात्पितृपक्षः प्रमोदते ७ ॥ ॥ ॥ छ ॥ छ ॥

दा०
१५५

माघमासेतिलान्यस्तुब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छति सर्वसत्वसमाकीर्णंनरकंसनपश्यति ८ सर्वसत्रैश्चयजतेयस्तिलैर्यजतेपितॄन् नचाकामे
नदातव्यंतिलश्राद्धंकदाचन ९ महर्षेःकश्यपस्यैतेगात्रेभ्यःप्रसृतास्तिलाः ततोदिव्यंगताभावंप्रदानेषुतिलाःप्रभो १० पौष्टिकारू
पदाश्चैवतथापापविनाशनाः तस्मात्सर्वप्रदानेभ्यस्तिलदानंविशिष्यते ११ आपस्तम्बश्चमेधावीशंखश्चलिखितः तथामहर्षिर्गौ
तमश्चापितिलदानैर्दिवंगताः १२ तिलहोमरताविप्राःसर्वेसंयतमैथुनाः समागव्येनहविषाप्रवृत्तिषुचसंस्थिताः १३ सर्वेषामति
दानानांतिलदानंविशिष्यते अक्षयंसर्वदानानांतिलदानमिहोच्यते १४ उच्छन्नेतुपुराहव्येकुशिकर्षिःपरंतप तिलैरग्नित्रयंहु
त्वाप्राप्तवान्गतिमुत्तमां १५ इतिप्रोक्तंकुरुश्रेष्ठतिलदानमनुत्तमं विधानंयेनविधिनातिलानामिहशस्यते १६ अतऊर्ध्वंनिबोधेदं
देवानांयष्टुमिच्छतां समागमंमहाराजब्रह्मणावैस्वयंभुवा १७ देवाःसमेत्यब्रह्माणंभूमिभागेयियक्षवः शुभंदेशमयाचंतयजेमइति
पार्थिव १८ देवाऊचुः भगवंस्त्वंप्रभुर्भूमेःसर्वस्यत्रिदिवस्यच यजेमहिमहाभागयज्ञंभवदनुज्ञया १९ नाननुज्ञातभूमिर्हियज्ञ
स्यफलमश्नुते त्वंहिसर्वस्यजगतःस्थावरस्यचरस्यच प्रभुर्भवतितस्मात्त्वंसमनुज्ञातुमर्हसि २० ॥ ६ ॥ ॥ ॥ ६ राम०
१५५

२१ इमंहिमवन्तंसंनिहितं प्रदर्शने २७ हिमवतिहिमवत्समीपेकुरुक्षेत्रेतेषांकुरुक्षेत्रेवेदिराहीदितिस्मृतेः गंगाद्वारेवा २७ प्रतिश्रयेवासांधिस्थलं २८

ब्रह्मोवाच ददानिमेदिनीभागंभवद्भ्योहंसुरर्षभाः यस्मिन्देशेकरिष्यध्वंयज्ञान्काश्यपनंदनाः ३१ देवाऊचुः भगवन्कृतकार्या
स्मयक्ष्महेस्वामदक्षिणेः इमंतुदेशंमुनयःपर्युपासंतिनित्यदा ३२ ततोगस्त्यश्चकण्वश्चभृगुरत्रिर्वृषाकपिः असितोदेवलश्चै
वदेवयज्ञमुपागमन् ३३ ततोदेवामहात्मानईजिरेयज्ञमच्युत तथासमापयामासुर्यथाकालंसुरर्षभाः ३४ तदिष्ट्वायज्ञांस्त्रिदशा
हिमवत्यचलोत्तमे षष्ठमंशंक्रतोस्तस्यभूमिदानंप्रचक्रिरे ३५ प्रादेशमात्रंभूमेस्तुयोदद्यादनुपस्कृतं नसीदतिसकृच्छ्रेषुनचदुर्ग
ण्यवाप्नुते ३६ शीतवातातपसहांगृहभूमिंसुसंस्कृतां प्रदायसुरलोकस्थःपुण्यांतेपिनचाल्यते ३७ मुदितोवसतिप्राज्ञःशक्रेण
सहपार्थिव प्रतिश्रयप्रदानाच्चसोपिस्वर्गेमहीयते ३८ अध्यापककुलेजातःश्रोत्रियोनियतेंद्रियः गृहेयस्यवसेत्तुष्टःप्रधानंलोक
मश्नुते ३९ तथागवार्थेशरणंशीतवर्षसहंदृढं आसप्तमंतारयतिकुलंभरतसत्तम ३० क्षेत्रभूमिंददल्लोकेशुभांश्रियमवाप्नुयात्
रत्नभूमिंप्रदद्यात्तुकुलवंशंप्रवर्धयेत् ३१ ॥

३२ तन्भूमिंपारकीयां हमिंवायोनिर्वपेत्पितृभिःपित्र्यंपदद्यात्तर्हितत्श्राद्धंतन्भूदानाऽरखंकर्मचतमयंविहन्यतेवृथाभवति ३३ तस्मांक्रीतायां ४३ ॥

नचोरखरांननिर्दग्धांमहींदद्यात्कथंचन नश्मशानपरीतांचनचपापनिषेवितां ३२ पारकेभूमिदेशेतुपितॄणांनिर्वपेत्तुयः तद्भू
मिंवापिपितृभिःश्राद्धकर्मविहन्यते ३३ तस्मात्क्रीत्वामहींदद्यात्स्वल्पामपिविचक्षणाः पिंडःपितृभ्योदत्तोवैतस्यांभवतिशा
श्वतः ३४ अटवीपर्वताश्चैववनघस्नीर्थानियानिच सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहितत्रपरिग्रहः ३५ इत्येतन्भूमिदानस्यफलमुक्तं
विशांपते अतःपरंतुगोदानंकीर्त्तयिष्यामितेनघ ३६ गावोधिकास्तपस्विभ्योयस्मात्सर्वेभ्यएवच तस्मान्महेश्वरोदेवस्तपसाभिः
सहास्थितः ३७ ब्रह्मलोकेवसंत्येताःसोमेनसहभारत यांतांब्रह्मर्षयःसिद्धाःप्रार्थयंतिपरांगतिं ३८ पयसाहविषादध्नाश
कृताचाथचर्मणा अस्थिभिश्चोपकुर्वंतिशृंगैर्वालैश्चभारत ३९ नासांशीतातपौस्यातांसदैताःकर्मकुर्वते नवर्षंविषयंवा
पिदुःखमासांभवत्युत ४० ब्राह्मणैःसहितायांतितस्मात्पारमकंपदं एकंगोब्राह्मणंतस्मात्प्रवदंतिमनीषिणः ४१ रंतिदेव
स्ययज्ञेताःपशुत्वेनोपकल्पिताः अतश्चर्मण्वतीराजन्गोचर्मभ्यःप्रवर्त्तिता ४२ पशुत्वाच्चविनिर्मुक्ताःप्रदानायोपकल्पिताः
ताइमाविप्रमुख्येभ्योयोददातिमहीपते निस्तरेदापदंकृच्छ्रांविषमस्थोपिपार्थिवः ४३ ॥ ॥ ॥

१४ प्रदानंप्रकृष्टंदानं ५५ ५६ ५७ ॥॥

ति ४

गवांसहस्रदःप्रेत्यनरकंनप्रपद्यते सर्वत्रविजयंचापिलभतेमनुजाधिप अमृतंवैगवांक्षीरमित्याहत्रिदशाधिपः तस्माद्ददातियो
धेनुममृतंसंप्रयच्छति ४५ अग्नीनामव्ययंह्येतद्धौम्यंवेदविदोविदुः तस्माद्ददातियोधेनुंसहौम्यंसंप्रयच्छति ४६ स्वर्गोवैमूर्त्ति
मानेषवृषभंयोगवांपतिं विप्रेगुणयुतेदद्यात्सवैस्वर्गेमहीयते ४७ प्राणावैप्राणिनामेतेप्रोच्यन्तेभरतर्षभ तस्माद्ददातियोधेनुंप्रा
णानेषप्रयच्छति ४८ गावःशरण्याभूतानामितिवेदविदोविदुः तस्माद्ददातियोधेनुंशरणंसंप्रयच्छति ४९ नवधार्थप्रदातव्यान
कीनाशेननास्तिके गोजीविनेनदातव्यातथागौर्भरतर्षभ ५० ददत्तादृशानांवैनरोगांपापकर्मणां अक्षयंनरकंयातीत्येवमा
हुर्महर्षयः ५१ नकृशांनापवत्सांवावंध्यांरोगान्वितांतथा नव्यंगांनपरिश्रांतांदद्याद्गांब्राह्मणायवै ५२ दशगोसहस्रदोहि
शक्रेणसहमोदते अक्षयांल्लभतेलोकान्नरःशतसहस्रशः ५३ इत्येतद्गोप्रदानंचतिलदानंचकीर्त्तितं तथाभूमिप्रदानंचशृणु
ष्वान्नेचभारत ५४ अन्नदानप्रदानंहिकौन्तेयपरिचक्षते अन्नस्याहिप्रदानेनरंतिदेवोदिवंगतः ५५ श्रांतायक्षुधितायान्नंयः
प्रयच्छतिभूमिप स्वायंभुवंमहत्स्थानंसगच्छतिनराधिप ५६ नहिरण्यैर्नवासोभिर्नान्यदानेनभारत प्राप्नुवंतिनराःश्रेयोयथाह्य
न्नप्रदःप्रभो ५७

अन्नं वै प्रथमं हव्यमन्नं श्रीश्च परा मता अन्नात्प्राणाः प्रभवन्ति तेजो वीर्यं बलं तथा ५८ सद्यो ददाति यश्चान्नं सदैकाग्रमना नरः
न स दुर्गाण्यवाप्नोतीत्येवमाह पराशरः ५९ अर्चयित्वा यथान्यायं देवेभ्योन्नं निवेदयेत् यदन्ना हि नरा राजंस्तदन्नास्तस्य देवताः
६० कौमुदे शुक्लपक्षे तु योन्नदानं करोत्युत स संतरति दुर्गाणि प्रेत्य चानंत्यमश्नुते ६१ अभुक्त्वातिथये चान्नं प्रयच्छेद्यः समा
हितः स वै ब्रह्मविदो लोकान्प्राप्नुयाद्भरतर्षभ ६२ सुकृच्छ्रामापदं प्राप्तश्चान्नदः पुरुषस्तरेत् पापं तरति चैवेह दुष्कृतं चापक
र्षति ६३ इत्येतदन्नदानस्य तिलदानस्य चैव ह भूमिदानस्य च फलं गोदानस्य च कीर्तितं ६४ इति दानधर्मेषु उत्तमानुशासने यु
धिष्ठिर उवाच श्रुतं दानफलं तात यत्त्वया परिकीर्तितं अन्नदानं विशेषेण प्रशस्तमिह भारत १ पानीयदानमेवैतत्कथं चेह म
हाफलं इत्येतच्छ्रोतुमिच्छामि विस्तरेण पितामह २ भीष्म उवाच हंत ते वर्तयिष्यामि यथावद्भरतर्षभ गदतस्तन्ममाद्येह शृणु
सत्यपराक्रम ३ पानीयदानात्प्रभृति सर्वं वक्ष्यामि तेनघ यदन्नं यच्च पानीयं संप्रदायाश्नुते नरः ४ न तस्मात्परमं दानं किंचिद
स्तीति मे मतिः अन्नात्प्राणभृतस्तात प्रवर्त्तंते हि सर्वशः ५ तस्मादन्नं परं लोके सर्वलोकेषु कथ्यते अन्नाद्बलं च तेजश्च प्राणि
नां वर्द्धते सदा ६

११ नीरजातेनततोलोकस्त्वेनध्यानादिना १९ अध्यायःतिलानां १

अन्नदानमतस्तस्माछ्रेष्ठमाहप्रजापतिः सावित्र्यापिपिकौंतेयश्रुतंतेवचनंशुभं यतस्त्वयथाचैवदेवसत्रेमहामते अन्नेदत्तेनरेणाह
प्राणास्तामवंसुत ८ प्राणादानाद्धिपरमंनदानमिह्विद्यते श्रुतंहितेमहावाहोलोमशस्यापितद्वचः ९ प्राणान्दत्वाकपोतायप
त्प्राप्तंशिविनापुरा तांगतिंलभतेदत्वाद्विजस्यान्नंविशांपते १० तस्माद्विशिष्टांगच्छंतिप्राणादाइतिनःश्रुतं अन्नंचापिप्रभवतिपा
नीयात्कुरुसत्तम ११ नीरजातेनहिविनानकिंचित्संप्रवर्तते नीरजातश्चभगवान्सोमोग्रहगणेश्वरः १२ अमृतंचसुधाचैवसुधाचै
वामृतंतथा अन्नौषध्योमहाराजवीरुधश्चजलोद्भवाः १३ यतःप्राणभृतांप्राणाःसंभवंतिविशांपते देवानाममृतंह्यन्नंनागानां
वसुधातथा १४ पितॄणांचस्वधाप्रोक्तापशूनांचापिवीरुधः अन्नमेवमनुष्याणांप्राणानाहुर्मनीषिणः १५ तच्चसर्वंनरव्याघ्रपा
नीयात्संप्रवर्तते तस्मात्पानीयदानाद्वैनपरंविद्यतेक्वचित् १६ तच्चदद्यान्नरोनित्यंयदीच्छेद्भूतिमात्मनः धन्यंयशस्यमायुष्यंजलदा
नमिहोच्यते तोयदोमनुजव्याघ्रस्वर्गंगत्वामहाद्युते अक्षयान्समवाप्नोतिलोकानित्यब्रवीन्मनुः १९ इतिदानधर्मेषुउत्तमानु
शासने युधिष्ठिरउवाच तिलानांकीदृशंदानमथदीपस्यचैवहि अन्नानांवाससांचैवभूयएवब्रवीहिमे १॥ ॥ ॥

दा० ११८ ११ इहयमलोके १२ कालस्यविहितंप्रापुःप्रमाणांनप्राप्नोमिनजानामि। कालेनाप्रवर्तितंनामिहसमापयितुंनामिहस्थापयितुंशक्नोमीत्सर्पः १३

२

भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ब्राह्मणस्यचसंवादंयमस्यचयुधिष्ठिर २ मध्यदेशेमहान्ग्रामोब्राह्मणानांभ
वह गंगायमुनयोर्मध्येयामुनस्यगिरेरधः ३ पर्णशालेतिविख्यातोरमणीयोनराधिप विद्वांसस्तत्रभूयिष्ठाब्राह्मणाश्चावसंस्तथा
४ अथप्राहयमःकंचित्पुरुषंकृष्णवाससं रक्ताक्षमूर्ध्वरोमाणंकाकजंघाक्षिनासिकं ५ गच्छत्वंब्राह्मणग्राममंततोगत्वातमा
नय अगस्त्यंगोत्रतश्चापिनामतश्चापिशर्मिणं ६ शमनिविष्टंचविद्वांसमध्यापकमनावृतं माचान्यमानयेथास्त्वंसगोत्रंत
स्यपार्श्वतः ७ सहितादृग्गुणास्तेनतुल्योध्ययनजन्मना अपत्येषुतथावृत्तेसमस्तेनैवधीमता ८ तमानयथयोद्दिष्टंपूजाका
र्योहितस्यवै सगत्वाप्रतिकूलंतच्चकारयमशासनं ९ तमाक्रम्यानयामाससप्रतिषिद्धोयमेनयः तस्मैयमःसमुत्थायपूजांकृत्वा
चवीर्यवान् १० प्रोवाचनीयतामेषसोन्यआनीयतामिति एवमुक्तेतुवचनेधर्मराजेनसद्विजः ११ उवाचधर्मराजानंनिर्विण्णोध्ययने
नवै योमेकालोभवेच्छेषस्तंवसेयमिहाच्युत १२ यमउवाच नाहंकालस्यविहितंप्राप्नोमीहकथंचन योहिधर्मंचरतिवैतंतुजा एम० १५८
नामिकेवलं १३ ॥

ब्रूहिदृष्ट १६ निर्वर्तयंतितिसाधयंति १८ आलंभनंसर्वतःस्पर्शनंउद्वर्तनमित्यर्थः १९ २० २१

गछविप्रत्वमद्यैवआलयंस्वंमहामुने ब्रूहिसर्वंयथासर्वंकरवाणिकिमच्युत १४ ब्राह्मणउवाच यत्त्वत्रकृत्वासुमहत्पुण्यंस्यात्त्र
द्रवीहिमे सर्वमहिमाणांत्वंत्रैलोक्यस्यापिसत्तम १५ यमउवाच शृणुतत्त्वेनविप्रर्षेप्रदानविधिमुत्तमं तिलाःपरमकंदानंपुण्यं
चैवेहशाश्वतं १६ तिलाश्चसंप्रदातव्यायथाशक्तिद्विजर्षभ नित्यदानात्सर्वकामांस्तिलानिर्वर्तयंत्युत १७ तिलांश्राद्धेप्रशंसंतिदान
मेतद्ध्यनुत्तमं तान्प्रयछस्वविप्रेभ्योविधिदृष्टेनकर्मणा १८ वैशाख्यांपौर्णमास्यांतुतिलान्दद्याद्द्विजातिषु तिलाभक्षयितव्याश्चसदा
त्वालंभनंचतैः १९ कार्यंसततमिछद्भिःश्रेयःसर्वात्मनागृहे तथापःसर्वदादेयाःपेयाश्चैवनसंशयः २० पुष्करिण्यस्तडागानिकूपांश्चैवात्र
खानयेत् एतत्सुदुर्लभतरमिहलोकेद्विजोत्तम २१ आपोनित्यंप्रदेयास्तेपुण्यंह्येतदनुत्तमं प्रपाश्चकार्यादानार्थंनित्यंतेद्विजसत्तम भुक्तेप्य
न्नंप्रदेयंतुपानीयंवैविशेषतः २२ भीष्मउवाच इत्युक्तेसतदातेनयमदूतेनवैगृहान् नीतश्चकारयामासम्सर्वंतद्यमशासनं २३ नीत्वा
तंयमदूतोपिगृहीत्वाशर्मिणंतदा ययौसधर्मराजायन्यवेदयतचापितं २४ तंधर्मराड्धर्मज्ञंपूजयित्वाप्रतापवान् कृत्वाचसंविदंतेनविसस
र्जयथागतं २५ ॥

दा० १५६ रत्नेतितस्मैरत्नदानंकर्तव्यंयस्तान्तानिविक्रीयपयज्ञंकरोतिएतद्द्विजस्याभयंकरंप्रतिग्रहविक्रयजदोषहरं ३४ अध्यायः ममपः १

तस्यापिचयमःसर्वमुपदेशंचकारह प्रत्येत्यचततःसर्वंचकारोक्तंयमेनतत् २६ तथाप्रशंसतेदीपानयमःपितृहितेप्सया तस्माद्दीपप्रदोनित्यंसंता
रयतिवैपितृन् २७ दातव्याःसततंदीपास्तस्माद्भरतसत्तम देवतानांपितृणांचचक्षुष्यंचात्मनोविभो २८ रत्नदानंचसुमहत्पुण्यमुक्तंजना
धिप यस्तान्विक्रीयपयजतेब्राह्मणोह्यभयंकरं २९ यद्वैददातिविप्रेभ्योब्राह्मणःप्रतिगृह्यवै उभयोःस्यात्तदक्षय्यंदातुरादातुरेवच ३०
योददातिस्थितःस्थित्यांतादृशायप्रतिग्रहं उभयोरक्षयंधर्मंतंमनुःप्राहधर्मवित् ३१ वाससांसंप्रदानेनस्वदारनिरतोनरः सुवस्त्रश्चसु
वेशश्चभवतीत्यनुशुश्रुम ३२ गावःसुवर्णंचतथातिलाश्चैवानुवर्णिताः बहुशःपुरुषव्याघ्रवेदप्रामाण्यदर्शनात् ३३ विवाहांश्चै
वकुर्वीतपुत्रानुत्पादयेतच पुत्रलाभोहिकौरव्यसर्वलाभाद्विशिष्यते ३४ इतिदानधर्मेषुउत्तमानुशासने युधिष्ठिरउवाच भूयए
वकुरुश्रेष्ठदानानांविधिमुत्तमं कथयस्वमहाप्राज्ञभूमिदानंविशेषतः १॥ ॥ ॥ ॥ ॥ दान० १५६

इष्टिकर्मिणो याज्ञिकाय ३ तुल्यनामानि गोपरत्वाख्यानि ५ देयं दानयोग्यं परं श्रेष्ठं ८ प्रचोदनमिति गवां बलीवर्दानां कर्मस्कन्धशाघेर्ध्येषु हलभ्याघर्षेषु कर्षणादिषु वर्त्तनं प्रचोदनं प्रतो
देनप्रेरणादैवैः कृतमिति न तत्र दोष इति भावः तथापि पूर्वं यज्ञार्थमेव चोदनं अक्षरं श्रेयस्करं अन्यत्तल्लक्षणा पर्यन्तु ततः परं वैदिककर्षणमनुप्रवृत्तं अभिधेयं वाच्यं निंद्यमित्यर्थः तेन गोद्रोह

पृथिवीं क्षत्रियो दद्याद्ब्राह्मणायेष्टिकर्मिणे विधिवत्प्रतिगृह्णीयान्नत्वन्यो दातुमर्हति २ सर्ववर्णैस्तु षष्ठकं प्रदातुं फलकांक्षिभिः
वेदे वा यत्समाख्यातं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ३ भीष्म उवाच तुल्यनामानि देयानि त्रीणि तुल्यफलानि च सर्वकामफलानीह गावः पृ
थ्वी सरस्वती ४ यो ब्रूयाच्चापि शिष्याय धर्म्यां ब्राह्मीं सरस्वतीं पृथिवीगोप्रदानाभ्यां तुल्यं स फलमश्नुते ५ तथैव गाः प्रशंसंति
न तु देयं ततः परं सन्निकृष्टफलास्ता हि लघ्वर्थाश्च युधिष्ठिर ६ मातरः सर्वभूतानां गावः सर्वसुखप्रदाः वृद्धिमाकांक्षता नित्यं
गावः कार्याः प्रदक्षिणाः ७ संताड्या न तु पादेन गवां मध्ये न च व्रजेत् मंगलायतनं देव्यस्तस्मात्पूज्याः सदैव हि ८ प्रचोदनं देवकृ
तं गवां कर्मसु वर्त्तते पूर्वमेवाक्षरं चान्यदभिधेयं ततः परं ९ ॥ ७ ७ ॥ ७ ७ ॥ ॥ ॥

कारित्वात्तल्लक्षणं यं कर्षणं दोषावहमित्यर्थः तथा च स्मृतिः हवा तत्र ब्रह्मवर्चसमिति ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दा० १६० प्रचारेपवातापनेनिपातकठिनोपवेशने अभिवीक्ष्यंतोजलमल्पमानाः ११ आहारंतत्काघाहरणामकृत्वा १९ वेदांतनिष्ठस्यबहुज्ञस्यज्ञेतेनपुनरेणान्वेषः ॥॥

प्रचारेवानिवातेवावुधोनोद्विजेयेतगाः तृषितास्त्वभिवीक्ष्यंत्योनरंहन्युःसबांधवं १० पितृसद्मानिसततंदेवतायतनानिच पूयंतेशकृता
यासांपूतंकिमधिकंततः ११ ग्रासमुष्टिंपरगवेदद्यात्संवत्सरंतुयः अकृत्वास्वयमाहारंव्रतंतत्सार्वकामिकं १२ सहिपुत्रान्यशोर्थंच
श्रियंचाप्यधिगच्छति नाशयत्यशुभंचैवदुःस्वप्नंचाप्यपोहति १३ युधिष्ठिरउवाच देयाःकिंलक्षणागावःकास्वापिपरिवर्ज
येत् कीदृशायप्रदातव्यानदेयाःकीदृशायच १४ भीष्मउवाच असद्वृत्तायपापायलुब्धायानृतवादिने हव्यकव्यव्यपेता
यनदेयागौःकथंचन १५ भिक्षवेवहुपुत्रायश्रोत्रियायाहिताग्नये दत्वादशगवांदातालोकानाप्नोत्यनुत्तमान् १६ यश्चैवध
र्मंकुरुतेतस्यधर्मफलंचयत् सर्वस्यैवांशभाग्दातातन्निमित्तंप्रवृत्तयः १७ यश्चैनमुत्पादयतेयश्चैनंत्रायतेभयात् यश्चास्य
कुरुतेवृत्तिंसर्वेतेपितरस्त्रयः १८ कल्मषंगुरुशुश्रूषाहंतिमानोमहद्यशः अपुत्रतांत्रयःपुत्राअवृत्तिंदशधेनवः १९ वेदांत
निष्ठस्यबहुश्रुतस्यप्रज्ञानतृप्तस्यजितेंद्रियस्य शिष्टस्यदांतस्ययतस्यचैवभूतेषुनित्यंप्रियवादिनश्च २० ॥ ॥ ॥ ॥

चतुर्थ्यर्पेषष्टी २० २० २० ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ ॥ दा० १६०

पश्यति ब्राह्मणो पदिक्षुस्त्याद्धि कर्म करोति तत्र हि राजस्य स्यात्पापमित्यर्थः २२ अध्यायः अत्रैवः २ जलार्थिनः तस्मिन्कृकलासे ददृशुरित्वग्निमेराज्ञा ॥ ५७ ॥

पः क्षुत्स्यंदेन विकर्म कुर्यान्मनुष्यशांतो हतिपिप्रियश्च हतिं द्विजा पातिसद्धोततस्यैव पक्ष्मलाशीलश्च सपुत्रदारः २१ शुभे
पात्रे ये गुणा गोप्रदाने तावान्दोषो ब्राह्मणस्वापहारे सर्वावस्थं ब्राह्मणस्वापहारो दाराश्चैषां दूरतो वर्जनीयाः २२ इति दान
धर्मेषु भीष्म उवाच अत्रैव कीर्त्यते सद्भिर्ब्राह्मणस्वाभिमर्षणे नृगेण समहत्कृच्छ्रं यदवाप्तं कुरूद्वह १ निविशंत्यां
पुरा पार्थ द्वारवत्यामिति श्रुतिः अदृश्यत महाकूपस्तृणवीरुत्समावृतः २ प्रयत्नं तत्र कुर्वाणास्तस्मात्कूपाज्जलार्थि
नः श्रमेण महता युक्तास्तस्मिंस्तोये सुसंवृते ३ ददृशुस्ते महाकायं कृकलासमवस्थितं तस्य चोद्धरणे यत्नमकुर्वंस्ते
सहस्रशः ४ प्रग्रहैश्चर्मपट्टैश्च तं बध्वा पर्वतोपमं नाशक्नुवन्समुद्धर्तुं ततो जग्मुर्जनार्दनं ५ खमावृत्योदपानस्य कृक
लासः स्थितो महान् तस्य नास्ति समुद्धर्तेति तत्कृष्णे न्यवेदयन् ६

दा०
१६१ सवासुदेवेनसमुद्धृतश्चश्वभ्रकार्यनिजगादराजा नृगस्तदात्मानमथोन्यवेदयत्पुरातनंयज्ञसहस्रयाजिनं ७ तथानुवाणांतुतमाहमाधवः
शुभंत्वयाकर्मकृतंनपापकं कथंभवान्दुर्गतिमीदृशींगतोनरेंद्रतद्ब्रूहिकिमेतदीदृशं ८ शतंसहस्राणिगवांशतंपुनःपुनःशतान्यष्ट
शतायुतानि त्वयापुरादत्तमितीहसुश्रुमनृपद्विजेभ्यः क्वनुतद्गतंतव ९ नृगस्ततोब्रवीत्कृष्णंब्राह्मणस्याग्निहोत्रिणः प्रोषितस्यपरिभ्र
ष्टागौरेकाममगोधने १० गवांसहस्रेसंख्यातातदासापशुपैर्मम साब्राह्मणायमेदत्ताप्रेत्यार्थमभिकांक्षता ११ अपश्यत्परिमार्गं
श्चतांगांपरगृहेद्विजः ममेयमितिचोवाचब्राह्मणोपरस्सामवत् १२ तावुभौसमनुप्राप्तौविवदंतौभृशज्वरौ भवान्दाताभवा
न्हर्तेतिथतौमामवोचतां १३ शतेनशतसंख्येनगवांविनिमयेनवै याचेप्रतिगृहीतारंसतुमामब्रवीदिदं १४ देशकालो
पसंपन्नादोग्ध्रीक्षांतातिवत्सला स्वादुक्षीरप्रदाधन्याममनित्यंनिवेशने १५ कृशंचभरतेसागौर्ममपुत्रमपस्तनं नसाशक्याम
पादातुमित्युक्त्वासजगामह १६ ततस्तमपरंविप्रंयाचेविनिमयेनवै गवांशतसहस्रंहितत्कृतेगृह्यतामिति १७ ॥

राम०
१६१

२२ अन्ताब्राह्मणाधेनोर्नाशात् तस्मात्त्वत्प्रसादनात् २३ हृष्टंचरिष्ये पापफलं मोक्ष्ये २६ स्नानं आत्मानं संधिराषिः २७ २८

ब्राह्मण उवाच नएसांप्रतिगृह्णामिशक्तोहंस्वस्यमार्गणे सैवगौर्दीयतांशीघ्रंममेतिमधुसूदन १८ रुक्ममश्वांश्चददतोरजतंसं
दर्नोस्तथा नजग्राहयदामेचापितदासद्ब्राह्मणर्षभः १९ एतस्मिन्नेवकालेतुचोदितःकालधर्मणा पितृलोकमहंप्राप्यधर्मराजमु
पागमं २० यमस्तुपूजयित्वामांततोवचनमब्रवीत् नांतःसंख्यायतेराजंस्तवपुण्यस्यकर्मणः २१ अस्तिचैवकृतंपापमज्ञाना
त्तदपित्वया चरस्वपापंपश्चाद्वापूर्वंवात्वंयथेच्छसि २२ रक्षितास्मीतिचोक्तंतेप्रतिज्ञाचानृतातव ब्राह्मणस्वस्यचादानंद्वावि
धस्तेव्यतिक्रमः २३ पूर्वंकृच्छ्रंचरिष्येहंपश्चाच्छुभमितिप्रभो धर्मराजंब्रुवन्नेवंपतितोस्मिमहीतले २४ अश्रौषंपतित
स्याहंयमस्योच्चैःप्रभाषतः वासुदेवःसमुद्धर्त्ताभवितातेजनार्द्दनः २५ पूर्णेवर्षसहस्रांतेक्षीणेकर्मणिदुष्कृते प्राप्स्यसेशाश्वतां
ल्लोकान्जितान्स्वेनैवकर्म्मणा २६ कूपेत्मानमधःशीर्षमपश्यंपतितंस्त्वह तिर्यग्योनिमनुप्राप्तंनचमामजहात्स्मृतिः २७ त्वया
तुतारितोस्म्यद्यकिमन्यत्रतपोबलात् अनुजानीहिमांकृष्णगच्छेयंदिवमद्यवै २९ ॥ ॥

३२ अध्यायः दत्तानां ४ अतिभोजनंभोजनसामग्रीकेशाकादि ५ ६ ॥

अनुज्ञातः सकृष्णेननमस्कृत्यजनार्दनं विमानंदिव्यमास्थाययौदिवमरिंदम २९ ततस्तस्मिन्दिवंयातेनृगेभरतसत्तम वासुदेवइमं
श्लोकंजगादकुरुनंदन ३० ब्राह्मणस्वंनहर्त्तव्यंपुरुषेणविजानता ब्राह्मणस्वंहृतंहंतिनृगंब्राह्मणगौरिव ३१ सतांसमागमः
सफलीफलः पार्थविद्यते विमुक्तंनरकात्पश्यनृगंसाधुसमागमात् ३२ प्रदानंफलवत्तत्रद्रोहस्तत्रतथाफलः अपचारंग
वांतस्मात्परिहरेत युधिष्ठिर ३३ इतिदानधर्मेषुउत्तमानुशासने युधिष्ठिरउवाच दत्तानांफलसंप्राप्तिंगवांप्रब्रूहिमेनघ विस्तरेण
महाबाहोनहितृप्यामिकथ्यतां १ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ऋषेरुद्दालकेर्वाक्यंनाचिकेतस्यचोभ
योः २ ऋषिरुद्दालकिर्धीमानुपगम्यततःसुतं त्वंमामुपचरस्वेतिनाचिकेतमभाषत ३ समाप्तेनियमेतस्मिन्महर्षिःपुत्रमब्रवी
त् उपस्पर्शनसक्तस्यस्वाध्यायाभिरतस्यच ४ इध्मादर्भाःसुमनसःकलशश्चातिभोजनं विस्मृतंमेतदादायनदीतीरादिहाव्रज
५ गत्वानवाप्यतत्सर्वंनदीवेगसमाप्लुतं नपश्यामितदित्येवपितरंसोब्रवीन्मुनिः ६ ॥ ॥ ७ ॥ ७

गतसत्वोमृतः १० ससंमुह्यमाणः १४ योजनेतिलुम्पन्तीमार्कपदंयोजनैःसहस्रशःसंमितामितिशेषः १५ त्वमस्मैत्रासनंदेहीतिस्वमस्त्रमादिदेश
१६

क्षुत्पिपासाश्रमाविष्टोमुनिरुद्दालकिस्तदा यमंयपश्येपतितंपुत्रमशपन्महातपाः ७ तथासपित्राभिहितोवाग्वज्रेणाहतो
ञ्जलिः प्रसीदेतिब्रुवन्नेवगतसत्वोपतद्भुवि ८ नाचिकेतंपिताद्दष्ट्वापतितंदुःखमूर्छितः किंमयाकृतमित्युक्त्वानिपपात
महीतले ९ तस्यदुःखपरीतस्यस्वपुत्रमनुशोचतः व्यतीतंतदहःशेषंसाचोग्रातत्रशर्वरी १० पित्र्येणाश्रुप्रपातेननाचि
केतःकुरूद्वह प्रास्पंदच्छयनेकौशेपवृष्ट्यासस्यमिवाप्लुतं ११ सपर्यपृच्छत्तंपुत्रंक्षीणंपर्यागतंपुनः दिव्यैर्गंधैःसमादिग्धं
क्षीणस्वप्नमिवोत्थितं १२ अपिपुत्रजितालोकाःशुभास्तेस्वेनकर्मणा दिष्ट्याचासिपुनःप्राप्तोनहितेमानुषंवपुः १३ प्रत्यक्षद
र्शीसर्वस्यपित्रापृष्टोमहात्मना सतांवार्त्तांपितुर्मध्येमहर्षीणांन्यवेदयत् १४ कुर्वन्भवच्छासनमाशुयातोह्यहंविशालांरुचि
रप्रभावां वैवस्वतींप्राप्यसभामपश्यंसहस्रशोयोजनहेमभासं १५ दृष्ट्वैवमामभिमुखमापतन्तंदेहीतिसह्यासनमादिदेश वैव
स्वतोऽर्घ्यादिभिरर्हणैश्चत्वत्कृतेपूजयामाससमांसः ॥ ॥

म.९

दा०
१६३

२२ अनेकशतानिभौमानिउपर्युपरिभूमिमन्त्यपेषुतानिमासादमंडलानि २३ २४ २५

ततस्त्वहंतंशनकैरवोचंव्रतः सदस्यैरभिपूज्यमानः प्राप्तोस्मितेविषयंधर्मराजलोकानहेयानहतान्विधत्स्व १७ यमोब्रवीन्मान्त्वम
तोसि सौम्ययमंपश्येत्याहसत्वांतपस्वी पितापदी प्राग्निसमानतेजानतच्छक्यमन्ततंविप्रकर्तुं १८ दृष्टस्तेहंप्रतिगच्छस्वतात शो
चन्तसौतवदेहस्यकर्त्ता ददानिकिंचापिमनःप्रणीतंप्रियातिथेसर्वकामान्वृणीष्व १९ तेनैवमुक्तस्तमहंमत्यवोचंप्राप्तोस्मिते
विषयंदुर्निवर्त्यं इच्छाम्यहंपुण्यकृतांसमृद्धाल्लोकांस्तेहंपद्रिदृष्टुंवरार्हः २० यानंसमारोप्यतुमांसदेवोवाहैर्युक्तंसुप्रभंभानुमत्तत
संदर्शयामासतदास्मलोकान्सर्वीस्तयापुण्यकृतांद्विजेंद्र २१ अपश्यंतत्रवेश्मानितैजसानिमहात्मनां नानासंस्थानरूपाणि
सर्वरत्नमयानिच २२ चंद्रमंडलशुभ्राणिकिंकिणीजालवंतिच अनेकशतभौमानिसांतर्जलवनानिच २३ वैडूर्यार्कप्र
काशानिरूप्यरुक्ममयानिच तरुणादित्यवर्णानिस्थावराणिचराणिच २४ भक्ष्यभोज्यमयाश्चैलान्वासांसिशयनानिच स
र्वकामफलांश्चैववृक्षान्भवनसंस्थितान् २५ २५ २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

राम०
१६३

२९ गवां श्रांतं च अन्योन्यतारतम्यं श्रवद् ३० कृच्छ्रोत्सृष्टाः संकरात् निरोधात् मुक्ताः पोषणार्थं दरिद्रागारादागताः तादृशीनां पालनं प्रशस्ततरमित्यर्थः ३१

नद्योवीर्यः समावाप्ये दीर्घिकास्त्वेव सर्वशः घोषवंति च पानानि युक्तान्यप सहस्रशः २६ क्षीरस्रवा वै सरितो गिरीश्च सर्पिस्तथा विमलं चापि तो
यं वैवस्वतस्यानुमतांश्च देशान् दृष्ट्वा पूर्वान्सु बहून् पश्ये २७ सर्वान् दृष्ट्वा नदहं धर्मराजमवोचं वै प्रभविष्णुं पुराणं क्षीरस्यैताः सर्पिषश्चैव न
द्यः शश्वत्स्रोताः कस्य भोज्याः प्रदिष्टाः २८ यमोऽब्रवीद्विद्धि भोज्यास्त्वमेता ये दातारः साधवो गोरसानां अन्ये लोकाः शाश्वता वीतशोकैः
समाकीर्णा गोप्रदाने रतानां २९ न त्वेतासां दानमात्रं प्रशस्तं पात्रं कालो गोविशेषो विधिश्च ज्ञात्वा देयं विप्र गवांतरं हि दुःखं ज्ञातुं पाव
कादित्यभूतं ३० स्वाध्यायवान्योऽतिमात्रं तपस्वी वैतानस्थो ब्राह्मणः पात्रमासां कृच्छ्रोत्सृष्टाः पोषणाभ्यागताश्च द्वारैरेतैर्गोविशेषाः
प्रशस्ताः ३१ तिस्रो रात्र्यस्त्वद्भिरुपोष्य भूमौ तृप्ता गावस्तर्पितेभ्यः प्रदेयाः वत्सैः प्रीताः सुप्रजाः सोपचारास्त्र्यहं दत्वा गोरसैर्वर्तित
तव्यं ३२

तिस्र इति त्र्यहं अस्मान्नाहारो भूमिशायी भूत्वा चतुर्थदिनमारभ्य त्र्यहं एकैकां गां दत्वा गोरसैर्वर्तितं कुर्यात् एवं व्रतपूर्वकं गोः प्रदद्यतः उक्तं वक्ष्यमाणं च फलं भवती
त्यर्थः ३२ ॥

दा० ३४ वृद्धेग्लानेरोगिणिपथ्याशनार्थेसंभ्रमेदुर्भिक्षेमहार्घेयज्ञार्थेचप्रसूतांपुत्रजन्मनि ३५ वालपुष्टाभिप्रायेणवाअंतः वहुदुग्धाः शांतेत्यादिगुणा वत्से
१६७

दत्वाधेनुंसुव्रतांकांस्यदोहांकल्याणवत्सामपलायिनींच यावंतिरोमाणिभवंतितस्यास्तावद्वर्षाण्यश्नुतेस्वर्गलोकं ३३ तथानड्वाहंव्राह्म
णेभ्यःप्रदायदांतंधुर्यंवलवंतंयुवानं कुलानुजीव्यंवीर्यवंतंवृहंतंभुंक्तेलोकान्संमितान्धेनुदस्य ३४ गोषुक्षांतंगोशरण्यंकृतज्ञंवृ
त्तिग्लानंताद्दृशंपात्रमाहुः वृद्धेग्लानेसंभ्रमेवामहार्थेकृष्यर्थेवाहोम्यहेतोःप्रसूत्यां ३५ गुर्वर्थेवावालपुष्ट्याभिषंगांगांवैदातुंदेशकालो
विशिष्टः अंतर्ज्ञाताः सक्रयज्ञानलब्धाः प्राणक्रीतानिर्जिताश्चौदकाश्च ३६ नाचिकेतउवाच श्रुत्वावैवस्वतवचस्तमहंपुनरब्रुवं
अभावेगोप्रदातॄणांकथंलोकान्हिगच्छति ३७ ततोऽब्रवीद्यमोधीमान्गोप्रदानपरांगतिं गोप्रदानानुकल्पंतुगामृतेसंतिगोप्रदा
ः ३८ अलाभेयोगवांदद्याद्घृतधेनुंप्रयत्नतः तस्यैताघृतवाहिन्यः क्षरंतेवत्सलाइव ३९ घृतालाभेतुयोदद्यात्तिलधेनुंप्र
यतव्रतः सदुर्गात्तारितोधेन्वाक्षीरनद्यांप्रमोदते ४० तिलालाभेतुयोदद्याज्जलधेनुंयतव्रतः सकामप्रवहांशीतांनदीमेतामुपाश्नुते ४१

नत्वाततः श्रीरामरामराम राम राम ॥ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ राम०
१६७

७२ कृतः गोदानरूपः ७८ प्रापणीयं गोः आहारादेकाम्याष्टम्यां ७९ गोप्रयुक्तं रपशकरादि ८०

एवमेतानिमेतत्रधर्मराजोन्यदर्शयत् दृष्ट्वाचपरमंहर्षमवापमहमच्युत ७२ निवेदयेतातमिमंमियंतेक्रतुर्महानल्पधनप्रचारः प्रा
प्तोमयातातसमस्तस्ततःप्रपत्स्यतेवेदविधिःप्रवृत्तः ७३ शापोह्ययंभवतोनुग्रहायप्राप्तोमयायत्रदृष्टोयमोवै दानव्युष्टिंतत्रच
दृष्ट्वामहात्मन्निःसंदिग्धांदानधर्मांश्चरिष्ये ७४ इदंचमामब्रवीद्धर्मराजः पुनःपुनःसंप्रहृष्टोमहर्षे दानेनयःप्रयतोभूत्सदैवविशेष
तोगोप्रदानेचकुर्यात् ७५ शुद्धोह्यधर्मीनावमन्यस्वधर्मान्पात्रेदेयंदेशकालोपपन्ने तस्माद्गावस्तेनित्यमेवप्रदेयामाभूच्चतेसं
शयःकश्चिदत्र ७६ एताःपुराह्यददन्नित्यमेवशांतात्मानोदानपथेनिविष्टाः तपांस्युग्राण्यप्रतिशंकमानास्तेवैदानंप्रददुश्चैव
शक्त्या ७७ कालेचशक्त्यामत्सरंवर्जयित्वाशुद्धात्मानःश्राद्धिनःपुण्यशीलाः दत्वागांवैलोकममुंप्रपन्नादेदीप्यंतेपुण्यशीला
स्तुलोके ७८ एतद्दानंन्यायलब्धंद्विजेभ्यःपात्रेदत्तंप्रापणीयंपरीक्ष्य काम्याष्टम्यांवर्तितव्यंदशाहंरसैर्गवांशकृताप्रस्नवै
र्वा ७९ देवव्रतीस्याद्वृषभप्रदानैर्वेदावाप्तिर्गोयुगस्यप्रदाने तीर्थावाप्तिर्गोप्रयुक्तप्रदानेपापोत्सर्गःकपिलायाःप्रदाने ८०

दा० पा हार्दंहृत्संभ्रमभक्ष्यपानकंडूयनादिकं कंतुनरगतिनानुसरति ५३ गवांसूर्यरश्मिसाम्याद्वाहः सूर्यइवाहमेत्येति ५४ विधिंगुर्वीराधनपरंविधयोगोधानविधयः संविशंती
१६५

गामप्येकांकपिलांसंप्रदायन्यायोपेतांकलुषाद्विप्रमुच्येत् गवांरसात्परमंनास्तिकिंचिद्गवांदानंसुमहत्तद्वदंति ५१ गावोलोकां
स्तारयंतिक्षरंत्योगावश्चान्नंसंजनयंतिलोके यस्तंजानन्नगवांहार्दमेतिसवैगंतानिरयंपापचेताः ५२ यैस्तद्दत्तंगोसहस्रंशतंवादं
शार्द्धवादशवासाधुवत्सं अप्येकांवैसाधवेब्राह्मणायसास्यामुष्मिन्पुण्यतीर्थानदीवै ५३ प्राप्याप्युष्यालोकसंरक्षणेनगावस्तुल्याः
सूर्यपादैःपृथिव्यां शब्दश्चैकःसंनतिश्चोपभोगस्तस्माद्गोदःसूर्यइवावभाति ५४ गुरुंशिष्योवरयेद्गोप्रदानेसवैगंतानियतंस्वर्गमेव
विधिज्ञानांसुमहान्स्वर्मएषोविधिंह्याद्यंविधयःसंविशंति ५५ इदंदानंन्यायलब्धंद्विजेभ्यःपात्रेदत्वाप्रापयेथाः परीक्ष्य त्वय्याशंस
त्यमराणानवाश्ववपंचापिप्रसक्तेपुण्यशीले ५६ इत्युक्तोहंधर्मराज्ञो द्विजर्षेधर्मात्मानंशिरसाभिप्रणम्य अनुज्ञातस्तेनवैवस्वतेन
प्रत्यागमंभगवत्पादमूलं ५७ इतिदानधर्मेषुयमवाक्यं ॥

तिपुण्यपेहेगुणपमुक्तं ५५ द्विजेभ्यस्त्वेवाशिकेभोन्यायलब्धंदत्वायलब्धंदत्वासमर्प्यप्रापयेथाः नतुपोषणामात्रार्थंप्राषयेथाइत्यर्थः ५५ ५५ ॥ ॥ ॥ रामः
१६५

उक्तं १५ प्रश्नपेरयामि ७ कोगुणः सचकिंस्वित्परमः कातस्यपराकाष्ठेत्यर्थः १२ अध्यायः पोयं १

युधिष्ठिरउवाच उक्तंतेगोप्रदानंवैनाचिकेतमृषिंप्रति माहात्म्यमपिचैवोक्तमुद्देशेनगवांप्रभो १ नृगेणचमहद्दुःखमनुभूतंमहात्मना एका
पराधाद्ज्ञानात्पितामहमहामते २ द्वारवत्यांयथाचासौनिर्विशमानःसमुद्धृतः मोक्षहेतुरभूत्कृष्णस्तदप्येवधृतंमया ३ किंत्वस्तिममसंदेहोगवांलो
कंप्रतिप्रभो तत्वतःश्रोतुमिच्छामिगोदायत्रवसन्त्युत ४ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं यथापृष्छत्पद्मयोनिमेतद्देवशतक्र
तुः ५ शक्रउवाच स्वर्लोकवासिनांलक्ष्मीमभिभूयस्वयार्चिषा गोलोकवासिनःपश्येव्रजतःसंशयोत्रमे ६ कीदृशाभगवन्लोकागवांत
द्ब्रूहिमेनघ यानावसंतिदातारएतदिच्छामिवेदितुं ७ कीदृशाःकिंफलाःकिंस्वित्परमस्तत्रकोगुणः कथंचपुरुषास्तत्रगच्छंतिविग
तज्वराः ८ किंयत्कालंप्रदानस्यदाताचफलमश्नुते कथंवहुविधंदानंस्यादल्पमपिवाकथम् वहूनांकीदृशंदानमल्पानांवापिकीदृश
म् अदत्वागोप्रदाःसंतिकेनवातच्चशंसमे कथंवावहुदातास्यादल्पदात्रासमःप्रभो अल्पप्रदातावहुदःकथंस्विस्यादिहेश्वर ११ कीदृ
शीदक्षिणाचैवगोप्रदानेविशिष्यते एतत्तथ्येनभगवन्ममशंसितुमर्हसि १२ इतिदानधर्मेषुगोप्रदानिके पितामहउवाच पोयंम
स्त्वयापृष्टोगोप्रदानादिकारितः नास्तिप्रष्टासलोकेस्मिन्त्वत्तोन्योहिशतक्रतो [illegible] १॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२३ शरीरस्यन्यासः समाधिकालेमोक्षः मरणेनिर्मलेनमनसायोगिनोन्यासेमोक्षेचतान् लोकान्पश्यंति २३

संतिनानाविधालोकायांस्त्वंशक्रनपश्यसि पश्यामियानहंलोकानेकपत्न्यस्त्वयास्त्रियः २ कर्मभिस्त्वापिसुशुभैःसुव्रताऋषयस्तपसा सश
रीराहितान्यांतिब्राह्मणाः शुभबुद्धयः ३ शरीरन्यासमोक्षेणमनसानिर्मलेनच स्वप्नभूतांस्त्वतान्लोकान्पश्यंतीहापिसुव्रताः ४ तेतुलोकाः
सहस्राक्षप्रगुणादृग्गुणान्विताः नतत्रक्रमतेकालोनजरानचपावकः ५ तथानास्त्यशुभंकिंचित्नव्याधिस्तत्रनक्लमः यद्यच्चगावोम
नसातस्मिन्वांछंतिवासव ६ तत्सर्वंप्राप्नुवंतिस्मममप्रत्यक्षदर्शनात् कामगाःकामचारिण्यःकामात्कामांश्चभुंजते ७ वाप्यःसरांसिसरितो
विविधानिवनानिच गृहाणिपर्वताश्चैवयावद्द्रव्यंचकिंचन ८ मनोज्ञंसर्वधृतेभ्यःसर्वंतत्रप्रदृश्यते ईदृशाद्विपुलाल्लोकान्नास्तिलोक
स्तथाविधः ९ तत्रसर्वसहाःक्षांतावत्सलागुरुवर्त्तिनः अहंकारैर्विरहितायांतिशक्रनरोत्तमाः १० यःसर्वमांसानिनभक्षयीतपुमान्प्र
दाभाविततोधर्मयुक्तः मातापित्रोरर्चितासत्ययुक्तःशुश्रूषिताब्राह्मणानामनिंद्यः ११ अक्रोधनोगोषुतथाद्विजेषुधर्मेरतोगुरुशुश्रूषक
श्च यावज्जीवंसत्यवृत्तेरतश्चदानेरतोयःक्षमीचापराधे १२ मृदुर्दांतोदेवपरायणश्चसर्वातिथिश्चापितथादयावान् ईदृग्गुणोमानव
स्तंप्रयातिलोकंगवांशाश्वतंचाव्ययंच १३

२४ नैष्कृतिकः वंचकः शठः समर्थोपि परिरिक्षमाषी २० गुरोर्द्विजानां वापराधं सहते इति गुरुद्विजसहः २१ गोस्वामिसंग्रहपरः घासादेरनुकल्पकः संपादकः २५

न पारदारी पश्यति लोकमेतं न वै गुरुघ्नो न मृषा संप्रलापी सदा प्रवादी ब्राह्मणेषु जातवैरो दोषैरेतैर्यश्च युक्तो दुरात्मा १४ न मित्रध्रुङ्नैष्कृतिकः
कृतघ्नः शठोनृजुर्धर्मविद्वेषकश्च न ब्रह्महा मनसापि प्रपश्येद्गवां लोकं पुण्यकृतां निवासं १५ एतत्ते सर्वमाख्यातं निपुणेन सुरेश्वर
गोप्रदानरतानां तु फलं कृशगुणशतक्रतो १६ दाता घलब्धैरेषैर्यो गाः क्रीत्वा संप्रयच्छति धर्मार्जितान्धनैः क्रीतान्स लोकानाप्नुते क्षयान्
१७ यो वै द्यूते धनं जित्वा गाः क्रीत्वा संप्रयच्छति स दिव्यमयुतं शक्र वर्षाणां फलमश्नुते १८ दायाद्याद्यस्य वै गावो न्यायपूर्वैरुपा
लमश्नुते १८ दायाद्याद्यस्य वै गावो न्यायो र्जिताः प्रदद्यात्ताः प्रदातारः संभवं तस्य पाध्रुवाः १९ प्रतिगृह्य तु यो दद्याद्गाः संशुद्धेन चेतसा
तस्यापीहाक्षयाल्लोकान्ध्रुवान्विद्धि शचीपते २० जन्मप्रभृति सत्यं च यो ब्रूयान्नियतेंद्रियः गुरुद्विजसहः क्षांतस्तस्य गोभिः स
मागतिः २१ न जातु ब्राह्मणो वाच्यो यदवाच्यं शचीपते मनसा गोषु न द्रुह्येद्गोवृत्तिर्गोनुकम्पकः २२ सत्ये धर्मे च निरतस्तस्य श
क्र फलं शृणु गोसहस्रेण समितां तस्य धेनुर्भवत्युत २३ क्षत्रियस्य गुणैरेतैरपि तुल्यफलं शृणु तस्यापि द्विजतुल्या गौर्भवती
ति विनिश्चयः २४ वैश्यस्यैते यदि गुणास्तस्य पंचाशतं भवेत् शूद्रस्यापि विनीतस्य चतुर्भागफलं स्मृतं २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

३४ सदर्शयेत्तपश्येत् यावद्वत्सांडे गोजातीयमलिनावैमेदिसर्पः ३५

एतच्चैवं यो नुतिष्ठेत पुत्रः सत्यरतो गुरुशुश्रूषयाच दक्षःशांतो देवतार्थी प्रशांतःशुचिर्वृद्धो धर्मशीलो नहेवाक् २६ महत्फलं प्राप्नुते स
द्विजाय दत्वा दोग्ध्री विधिनानेन धेनुं नित्यं दद्यादेकभक्तः सदा च सत्ये स्थितो गुरुशुश्रूषिता च २७ वेदाध्यायी गोषु गोभक्तिमांश्च नि
त्यं दृष्ट्वा योभिनंदेत गाश्च आघातितोपश्च गवां नमेत इदं फलं शक्र निबोध तस्य २८ तस्मादिष्ट्वा राजसूये फलं तु यत्स्यादिष्ट्वा बहुनाको
चनेन एतत्तुल्यं फलमप्याहुरग्र्यं सर्वे संतस्त्वृषयो ये च सिद्धाः २९ यो ग्रं भक्तं किंचिदप्राश्य दद्याद्गोभ्यो नित्यं गोव्रती सत्यवादी
शांतो लुब्धो गोसहस्रस्य पुण्यं संवत्सरेणाप्नुयात्सत्यशीलः ३० यदेकभक्तमश्नीयाद्दद्यादेकं गवां च यत् दशवर्षाण्यनंतानि गो
व्रती गोनुकंपकः ३१ एकेनैव च भक्तेन यः क्रीत्वा गाः प्रयच्छति यावंति तस्या रोमाणि संभवंति शतक्रतो ३२ तावत्प्रदानात्स ग
वां फलमाप्नोति शाश्वते ब्राह्मणस्य फलं हीदं क्षत्रियस्य तु वैश्यग्रा ३३ पंचवार्षिकमेवं तु क्षत्रियस्य फलं स्मृतं ततोर्द्धेन तु
वैश्यस्य शूद्रो वैश्यार्द्धतः स्मृतः ३४ यश्चात्मविक्रियं कृत्वा गाः क्रीत्वा संप्रयच्छति यावत्संदर्शयेद्गा वै स तावत्फलमश्नुते ३५

अस्ताः अक्षपा इति संक्षिप्तार्थः ४१ अर्जुनीनां गवां ४२ ४४ ४५ ॥ ॥

रोहिणो रोहिणी महाभाग लोकास्त्वास्ता क्षपाः स्मृताः संग्रामेष्ववदीर्यित्वातु यो वै गाः संप्रयच्छति ३६ आत्मविक्रयतुल्यास्ताः शाश्व
ता विद्धि कौशिक अभावे यो गवां दद्यात्तिलधेनुं यतव्रतः दुर्गात्स तारितो धेन्वा क्षीरनद्यां प्रमोदते ३७ नत्वेवासां दानमात्रं प्रशस्तं
पात्रं काले गो विशेषा विधिश्च कालज्ञानं विप्रगवांतरं हि दुःखं ज्ञातुं पावकादित्यभूतं ३८ स्वाध्यायाढ्यं शुद्धयोनिं प्रशांतं वैता
नस्थं पापभीरुं बहुज्ञं गोषु क्षांतं नातितीक्ष्णं शरण्यं वृत्तिग्लानं तादृशं पात्रमाहुः ३९ वृत्तिग्लाने सीदति चातिमात्रं कृष्यर्थे
वा होम्यहेतोः प्रसूतेः गुर्वर्थं वा बालसंवृद्धये वा धेनुं दद्याद्देशकाले विशिष्टे ४० अंतर्ज्ञाताः शक्रयाज्ञानलब्धाः प्राणैः क्रीता
स्तेजसा यौतकाश्च कृच्छ्रोत्सृष्टाः पोषणाभ्यागताश्च द्वारैरेतैर्गोविशेषाः प्रशस्ताः ४१ बलान्विताः शीलवयोपपन्नाः सर्वाः
प्रशंसंति सुगंधवत्याः यथा हि गंगा सरितां वरिष्ठा तथार्जुनीनां कपिला वरिष्ठा ४२ तिस्रो रात्रीस्त्वद्भिरुपोष्य भूमौ तृप्ता गावः
स्तर्पितेभ्यः प्रदेयाः वत्सैः पुष्टैः क्षीरपैः सुप्रचारास्त्र्यहं दत्वा गोरसैर्वर्तितव्यं ४३ दत्वा धेनुं सुव्रतां साधुदोहां कल्याणवत्सामं
पलायिनीं च यावंति रोमाणि भवंति तस्याः तावंति वर्षाणि भवंत्यमुत्र ४४ तथानड्वाहं ब्राह्मणाय प्रदाय धुर्यं युवानं बलिनं
विनीतं हलस्य वोढारमनंतवीर्यं प्राप्नोति लोकान्दशधेनुदस्य ४५

दा० १६८

को १
अश्वापः जानन् २ विक्रयार्थं यो नियुङ्क्त इति शेषः ३ ४ ५ ६ ७ ॥

कांतारे ब्राह्मणान्गाश्च यः परित्राति कौशिक क्षणेन विप्रमुच्येरंस्तस्य पुण्यफलं शृणु ४६ अश्वमेधक्रतोस्तुल्यं फलं भवति शा
श्वतं मृत्युकाले सहस्राक्ष यां वृत्तिमनुकांक्षते ४७ लोकान्बहुविधान्दिव्यान्यश्चास्य हृदि वर्तते तत्सर्वं समवाप्नोति कर्मणा
तेन मानवः ४८ गोभिश्च समनुज्ञातः सर्वत्र च महीपते यस्तेनैव कल्पेन गां वनेष्वनुगच्छति ४९ तृणगोमयपर्णाशी नि
स्पृहो नियतः शुचिः अकामं तेन वस्तव्यं मुदितेन शतक्रतो ५० मम लोके सुरैः सार्द्धं लोके यत्रापि चेच्छति ५१ इति दा
नधर्मेषु उत्तमानुशासने गोलोकप्रश्नः इंद्र उवाच जानन्यो गामपहरेद्विक्रीयाद्वार्थकारणात् एतद्विज्ञातुमिच्छामि कानु
तस्य गतिर्भवेत् १ पितामह उवाच भक्ष्यार्थं विक्रयार्थं वा येपहारं हि कुर्वते दानार्थं ब्राह्मणार्थाय तत्रेदं श्रूयतां फलं २ वि
क्रयार्थं हि यो हिंस्याद्भक्षयेद्वा निरंकुशः घातयानं हि पुरुषं येनुमन्येयुरर्थिनः ३ घातकः खादको वापि तथा यश्चानुमन्यते यावं
ति तस्या रोमाणि तावद्वर्षाणि मज्जति ४ ये दोषा यादृशाश्चैव द्विजयज्ञोपघातके विक्रये चापहारे च ते दोषा वै स्मृताः प्रभो ५
अपहृत्य तु यो गां वै ब्राह्मणाय प्रयच्छति यावद्दानं फलं तस्याः तावन्निरयमृच्छति ६ सुवर्णं दक्षिणामाहुर्गोप्रदाने महाद्युते सुव
र्णं परममुक्तं दक्षिणार्थमसंशयं ७

दान० १६८

गोप्रदानात्तारयतेसप्तपूर्वांस्तथापरान् सुवर्णंदक्षिणांकृत्वातावद्द्विगुणमुच्यते ८ सुवर्णंपरमंदानंसुवर्णंदक्षिणापरा सु
वर्णंपावनंशक्रपावनानांपरंस्मृतं ९ कुलानांपावनंप्राहुर्जातरूपंशतक्रतो एषामेदक्षिणाप्रोक्तासमासेनमहाद्युते १० भीष्म
उवाच एतत्पितामहेनोक्तमिंद्रायभरतर्षभ इंद्रोदशरथायाहरामायाहपितातथा ११ राघवोपिप्रियभ्रात्रेलक्ष्मणाययशस्वि
ने ऋषिभ्योलक्ष्मणेनोक्तमरण्येवसताप्रभो १२ पारंपर्यागतंचेदमृषयःशंसितव्रताः दुर्धरंधारयामासूराजानश्चैवधार्मिकाः
उपाध्यायेनगदितंममचेदंयुधिष्ठिर १३ यइदंब्राह्मणेनित्यंवदेद्ब्राह्मणसंसदि यज्ञेषुगोप्रदानेषुद्वयोरपिसमागमे १४
तस्यलोकाःकिलाक्षय्यादैवतैःसहनित्यदा इतिब्रह्मासभगवानुवाचपरमेश्वरः १५ इतिदानधर्मेषुउत्तमानुशासने युधि
ष्ठिरउवाच विश्रंभितोहंभवताधर्मान्प्रवदताविभो प्रवक्ष्यामितुसंदेहंतन्मेब्रूहिपितामह १ व्रतानांकिंफलंप्रोक्तंकीदृशंवामहा
द्युते नियमानांफलंकिंचस्वधीतस्यचकिंफलं २ दमस्येहफलंकिंचवेदानांधारणेचकिं अध्यापनेफलंकिंचसर्वमिच्छा
मिवेदितुं ३ अप्रतिग्राहकेकिंचफलंलोकेपितामह तस्यकिंचफलंदृष्टंश्रुतंस्तत्प्रयच्छति ४ ॥ ॥ ॥ ॥

दा० ५ अनुक्रोशः परदुःखेन दुःखित्वं अनुकंपा परतत्प्रतीकारः ७ व्रतं एकभक्तादिनियमं ८ फलं सम्वर्यमेव प्रमत्तं १६
१६६

स्वकर्मनिरतानां च शूराणां चापि किं फलं शौचे च किं फलं प्रोक्तं ब्रह्मचर्ये च किं फलं ५ पितृशुश्रूषणे किं च मातृशुश्रूषणे त
था आचार्यगुरुशुश्रूषास्वनुक्रोशानुकंपने ६ एतत्सर्वमशेषेण पितामह यथातथं वेत्तुमिच्छामि धर्मज्ञ परं कौतूहलं हि मे
७ भीष्म उवाच योव्रतं वै यथोद्दिष्टं तथा संप्रतिपद्यते अखंडं सम्यगारभ्य तस्य लोकाः सनातनाः ८ नियमानां फलं राज
न्प्रत्यक्षमिह दृश्यते नियमानां क्रतूनां च त्वयावाप्तमिदं फलं ९ अधीतस्यापि च फलं दृश्यते मुत्र चेह च इहलोकेप
वा नित्यं ब्रह्मलोके च मोदते १० दमस्य तु फलं राजञ्छृणु त्वं विस्तरेण मे दांताः सर्वत्र सुखिनो दांताः सर्वत्र निर्वृताः ११ य
त्रेच्छागामिनो दांताः सर्वशत्रुनिषूदनाः प्रार्थयंति च यद्दांता लभंते तन्न संशयः युज्यंते सर्वकामैर्हि दांताः सर्वत्र पांडव स्व
र्गे यथा प्रमोदंते तपसा विक्रमेण च १२ दानैर्यज्ञैश्च विविधैस्तथा दांताः क्षमान्विताः दानाद्दमो विशिष्टो हि दाने किं
चित्स द्विजातये १४ दाता कुप्यति नो दांतस्तस्माद्दानात्परं दमः यस्त्वदद्यादकुप्यन्हि तस्य लोकाः सनातनाः १५ क्रो दान०
धो हंति हि यद्दानं तस्माद्दानात्परं दमः अदृश्यानि महाराज स्थानान्ययुतशो दिवि १६ ॥ ७ ॥ ॥ १६६

अघोरांस्तान्सर्वलोकेषु यान्नीतोयांतिनिरेवताः इमेनयांतिनष्टेनगच्छंतिपरमर्षयः १७ कामयानामहत्स्यानेनतस्माद्दानात्परंदमः अध्यापकःपरि
क्लेशात्तस्यफलमश्नुते १८ विधिवत्पावकेहुत्वाब्रह्मलोकेनराधिप अधीत्यापिद्विजोवेदान्मायविज्ञःप्रपद्यति १९ गुरुकर्मप्रशं
सातन्तोपिस्वर्गेमहीयते क्षत्रियोध्ययनेयुक्तोयजनेदानकर्मणि २० युद्धेयस्त्राणपरित्राताभोपिस्वर्गेमहीयते वैश्यःस्वकर्मनिरतःप्रदानाल्ल
भतेमहत् २१ शूद्रःस्वकर्मनिरतःस्वर्गंशुश्रूषयार्च्छति शूराबहुविधाःप्रोक्तास्तेषामर्थांस्तुमेशृणु २२ शूरान्वयानांनिर्दिष्टंफलंशूर
स्यैवहि यज्ञशूरादमेशूराःसत्यशूरास्तथापरे २३ युद्धशूरास्तथैवोक्तादानशूराश्चमानवाः द्धिशू
रास्तथैवान्येक्षमाशूरास्तथापरे २५ आर्जवेचतथाशूराःशमेवर्त्तंतिमानवाः तैस्तैश्चनियमैःशूराबहवःसंतिचापरे वेदाध्ययनशूराश्च
शूराध्यापनेरताः गुरुशुश्रूषयाशूराःपितृशुश्रूषयापरे मातृशुश्रूषयाशूराभैक्ष्यशूरास्तथापरे सांख्यशूराश्चबहवोयोगशूरास्तथापरे २६
अरण्येगृहवासेच शूरास्वातिथिपूजने सर्वेयांतिपरांल्लोकान्स्वकर्मफलनिर्जितान् २७ धारणंसर्ववेदानांसर्वतीर्थावगाहनं स
त्यंचब्रुवतोनित्यंसमंवास्यान्नवासमं २८ अश्वमेधसहस्रंचसत्यंचतुलयाधृतं अश्वमेधसहस्राद्धिसत्यमेवविशिष्यते २९ सत्येनसूर्यस्तप
तिसत्येनाग्निःप्रदीप्यते सत्येनमरुतोवांतिसर्वंसत्येप्रतिष्ठितं ३० सत्येनदेवाःप्रीयंतेपितरोब्राह्मणास्तथा सत्यमाहुःपरोधर्मस्तस्मात्सत्यंन
लंघयेत् ३१ मुनयःसत्यनिरतामुनयःसत्यविक्रमाः मुनयःसत्यशपथास्तस्मात्सत्यंविशिष्यते ३२ सत्यवंतःस्वर्गलोकेमोदंतेभरतर्षभ

दा० रमः सम्यफलानांत्रिस्लन्वामसर्वोत्समनानसया ३३ असंशयं विनातानां सर्वः स्वर्गो महत्पदे ब्रह्मचर्यस्य चरणान्स्यानुत्तंवरमभाधिप ३४ स्वा
८० ध्यायमरणात्वस्तुब्रह्मचारी भवेदिह नतस्य किंचिदप्राप्यमिति विद्धि नराधिप ३५ बह्वः कोट्यस्त्वृषीणां तु ब्रह्मलोके वसन्त्युत स
त्यरतानां सततं दान्तानामूर्ध्वरेतसां ३६ ब्रह्मचर्यं दहेद्राजन्सर्वपापान्युपोषितं ब्राह्मणेन विशेषेण ब्राह्मणो ह्यग्निरुच्यते ३७
प्रत्यक्षं हि तथा ह्येतद्ब्राह्मणेषु तपस्विषु बिभेति हि यथा शक्रो ब्रह्मचारिप्रधर्षितः ३८ तद्ब्रह्मचर्यस्य फलमृषीणामिह दृश्यते मा
तापित्रोः पूजने यो धर्मस्तमपि मे शृणु ३९ शुश्रूषते यः पितरं न चासूयेत्कदाचन मातरं भ्रातरं वापि गुरुमाचार्यमेव च ४० तस्य
राजन्फलं विद्धि स्वर्लोके स्थानमर्चितं नच पश्यते नरकं गुरुशुश्रूषयात्मवान् ४१ इतिदानधर्मेषु गोलोकवर्णः समाप्तः ॥

राम
८०

त्रिधिं २ यो विधिस्त्वादितः ४ स कालमितिपाठः स कालं स्वस्मस्य श्राकाक्षिकं नान्यारो हिरण्यलो हितवर्णा ५ वहुलेश्नतीतिछेदः ६ हिवं स्वर्गशर्म ऐहिकं सखं यथकं तिनि

युधिष्ठिर उवाच त्रिविधं गवां परं श्रोतुमिच्छामि नरपतत्वतः येन तान् शाश्वतान् लोकानर्थिनां प्राप्नुयामिह १ भीष्म उवाच न
गोदानात्परं किंचिद्विद्यते वसुधाधिप गौर्हि न्यायागता दत्ता सद्यस्तारयते कुलं २ सतामर्थे सम्यगुत्पादितो यः सत्वैः क्लृप्ताः प्रजाः सम्
ग्यः पुरस्तात् तस्मात्पूर्वं ह्यादिकालप्रवृत्तं गोदानार्थे शृणु राजन्विधिं मे ३ पुरा गोषूपनीतासु गोषु सन्दिग्धदर्शिना मा
न्धात्रा प्रकृतं प्रश्नं बृहस्पतिरभाषत ४ द्विजातिमभिसत्कृत्य श्वः कालमभिवेद्य च गोदानार्थे प्रयुञ्जीत रोहिणीं नियतव्रतः
५ आह्वानं च प्रयुञ्जीत समंगे बहुलेति च प्रविश्य च गवां मध्यमिमां श्रुतिमुदाहरेत् ६ गौर्मे माता गोवृषभः पिता मे दि
वं शर्म जगती मे प्रतिष्ठा प्रपद्यैवं शर्वरीमुष्य गोषु पुनर्वाणीमुत्सृजेद्गोप्रदाने ७ ॥ ॥ ॥

शेषः जगती गौः यशः वा जगती श्रुतिः एवमनेन मन्त्रेण गोष्ठं प्रपद्य ज्ञापयित्वा मौनेन मन्त्रवासं कृत्वा द्वितीयेऽह्नि गोप्रदानकाले एवं वाचं विसृजेत् तदुक्तं गोदानस्य पूर्वाङ्गं व्रतं ७

१० सममस्थाः सुनिवारयन समयुताः सततशायिनात्येशाय यो निरुक्ता दिशात्मभूः ८ उत्तरेष्वपूर्वेषु पवनो पथा सा तथा इव वसेति गोयाः तया दा चापेयात्रिदि
१७१ वेवच तिष्ठत्यं अर्थ वादस्य त्रीक्रा आशिषु सुनवभविष्यता निमेषो ९ आशिषु एवाह उक्तो स्थितम् इति उक्त का नि को त्मा वलेषु प्राणेषु शीति मेदिनी उक्ता
हकर्त्री गा उक्ता स्थितः उक्त मेधाः उपगत प्राणाः यते अप्रमत्तस्य तत्र नस्य त्रिविधः गामर्भु वर्गः क्षेत्र भूताः क्षितेः ऐश्वर्यस्य गेहः शाश्वत क्षितेः प्रवहः अप्राहतः पाप्

सनामेकानिशं गोभिः समसंस्थः समग्रः ऐकान्त्यगमनात्तस्य कलुषाद्विप्रमुच्यते ८ उत्सृष्टवत्साद्विदेयात् सर्वदर्श
ने तिष्ठति पश्यन् अमर्त्यो गोशिष्यस्त्व ९ उक्तो स्थिमकृतमेधा सुपात्मगर्भो मनस्य नगतो सप्रतिष्ठा क्षितेरोहः प्रवहः आरव
देवशालाप्रसाः सर्वमिमर्थवादः १० गावो महेनः श्रनुवर्तसौर्यास्तथा सोम्याः सर्गयानायसेन आत्मानं मे मातरं च त्राय वेनुन
यानुक्ताः सतनसर्गोशितामे ११ शोषोत्सर्गो कर्मभिर्देहमोक्षे सरसस्य श्रेयसे सप्रपन्नाः पूर्वं निशं सर्वशाखापतायांदिशंश्च मेग
तिमिश्चं प्रपन्नाः १२ यावेशपंसेदहमधेकमावोपुष्यान्ह्रत्वा वाहमात्मप्रदाता मनस्युतामनएवोपपन्नाः संप्रसृष्टसौमदृष्टोग्रतः १३

१० अवक्ताः मवहृये नो क्षोभ्य आशिषो मे संतं ११ शोषोत्सर्गे रोगोपन्नापापनये शेषाय स्मरिता शोषरोहृतिर्मेदिमेदिनी क्षयरोगादि निवृत्तौ देहमोक्षे सकर्मभिः राम
सेविताः सत्यः सरस्वती नयस्त्व श्रेयसे सप्रपन्नाः १२ गोतिगवांस्वस्य वामेदेनगो दानात आत्मदानफलं लभ्य मिमर्थः मनस्युताः दानमें मत्वा मिमाना युताः मम
मनः उपपन्नाः महीयममताप्रदीभूताः संप्रसृष्टं दाता रं मंघ हृदै भोगैः प्रकाशयद्यं १३ ॥ छ ॥ १७१

एवमितिस्वयं श्लोकः दानप्रतिग्रहीतत्सांक्रमेणाह ईशः पठनीयस्त्वर्थः १४ गोप्रदानानि स्वर्णवस्त्रप्रदे पितृगोप्रदानानि क्रममितियोजना पीगोः प्रतिनिधित्वे
नस्वर्णवस्त्रं स्वर्णं वाप्रयच्छति सोऽपि गोप्रदानो भवतीत्यर्थः स्वर्णमावश्यकं गोमूल्यं वस्त्रमपि श्राद्धानेकरणीयं धापनेः नगोप्रतिनिधिस्वेनउक्तं यावन्तीगा
द्यात्तावंतिवासांसिदानमश्नोदनान्नादयाश्विति स्वर्णं तस्मैकमात्रानविधानं इतिस्कन्देरपरिमिते स्वर्णादिकंपावत्सुक्तिदेयं नत्रस्वर्णं गोप्रदानेरसांकुर्यात्स्यांक
ठांतेरऊर्ध्वस्यामितितस्मिंसंप्रदद्देत्वगृहाणतिकेदपेन वस्त्रप्रधेनःभवितव्येतिपाठांतरेणामितश्वेतिवावस्त्रधेवं वैस्त्रवीतिकीर्तये दित्यर्थः १५ गवादीनां गोप्रति

एवं तस्याशेषं सर्वं मद्दैवदेहगवां दानानि विधिवत्सर्वदर्शं प्रतिगृह्याच्छेषमहं हि द्विजातिः प्रतिगृह्णन्तं गोप्रदाने विधिज्ञैः १४ गोप्रदानानि व
क्रमं मुख्यं वस्त्रं स्वर्णं सुप्रदः ऊर्ध्वं स्याभवितव्याद्वै स्ववीतिश्चोदयेन नामसंकीर्तितं तस्माद्यथासंख्यानुरूपं १५ फलंच
द्विंशद्वर्षसहस्राणि गवां गणितानि एवमेतान्युत्तमाक्रियाः ऊर्ध्वादीनां यथाक्रमं १६ गोप्रदानसमाप्तानि सम्यक्स्नानपूर्वकं १७ ॥
गोदः शीलानि निर्भयः स्वार्थदानान्तस्मात् ऊर्ध्वसहस्राचकामं उपसेव्यमानेयस्य विद्यान्विद्यानां सैवं स्ववाशं दुर्लोकाः १८ ॥

श्रेष्ठ

निधीनांएतत्फलं १६ प्रतस्मोदानेगोःप्रतिग्रहीतुर्गृहंगच्छं यान्त्रष्टषिमेगदेभवति किंपुनस्तद्धृदयमनेनदीयवान्नकातिथ्यपितृदेहोत्तारी नांचिरकालानिर्वाह
निर्भावः १७ गोदइति शालीशीलवान्स्वार्थदानानिर्भयश्चनिसंबंधः निष्कृष्टात्स्वदात्तुः फलेनोक्तं एवं त्रयाणांऐहिकं फलमुक्त्वा श्राद्धे कं फलमाह
उपसेव्यतेनितउपसंप्रानस्वानादिकं मृत्तुंपा प्रेतः तेउपसोगासहि तेयोप्रस्तदेयाप्रतमस्य यः भारतेविद्वान्भारतवतानैर्गाः विसृभक्ताःचंडवतलोकश्वालोकाये
कांएवं विरव्यानःक्व चित्तादितिकेचित्तवंचापि गृहस्थाःविस्तृदत्ताः स्वरवत अमृतस्तवालोकाःविहाविधनेस्मिन्त्रविहान १८ ॥ ॥८॥ ॥

५२ । ५३

दा०
१७२

देवव्रती ब्रह्मचारी सूर्यमंडलभेत्ता २० एकसंस्थान् एकीकृतान् गजग्रामादि सर्वं दानतत्फलं एकं धेनुदानं किमुत बहूनि इत्यादि मत्स्यो देयाः तासां ताभ्यो धिक

गां वै दत्वा गोव्रती स्यात्त्रिरात्रं निशां चैकां संवसेतेह ताभिः काम्याष्टम्यां वर्तितव्यं त्रिरात्रं रसैर्वा गोः शकृता प्रस्नवैर्वा १९ दे
वव्रती स्यादृषभप्रदाने वेदावाप्तिर्गोयुगस्य प्रदाने तथा गवां विधिमासाद्य यज्वा लोकानग्र्यान्विंदते नाविधिज्ञः २० कामान्स
र्वान्पार्थिवानेकसंस्थान्यो वै दद्यात्कामदुघां च धेनुं सम्यक्ताः स्युर्हव्यकव्यौघवत्यस्तासामुक्ष्णां ज्यायसां संप्रदाने २१ न चाशि
ष्यायाव्रतायोपकुर्यान्नाश्रद्दधानाय न वक्रबुद्धये गुह्यो ह्ययं सर्वलोकस्य धर्मो नेमं धर्मं यत्र तत्र प्रजल्पेत् २२ संति लोके
श्रद्दधाना मनुष्याः संति क्षुद्रा राक्षसमानुषेषु येषामेतद्दीयमानं ह्यनिष्टं ये नास्तिक्यं चाश्रयंतेल्पपुण्याः २३ बार्हस्प
त्यं वाक्यमेतन्निशम्य ये राजानो गोप्रदानानि दत्वा लोकान्प्राप्ताः पुण्यशीलाः सुवृत्तास्तान्मे राजन्कीर्त्यमानान्निबोध २४
उशीनरो विश्वगश्वो नृगश्च भगीरथो विश्रुतो यौवनाश्वः मांधाता वै मुचुकुंदश्च राजा भूरिद्युम्नो नैषधः सोमकश्च २५ पुरू
रवा भरतश्चक्रवर्ती यस्यान्ववाये भारताः सर्व एव तथा वीरो दाशरथिश्च रामो ये चाप्यन्ये विश्रुताः कीर्तिमंतः २६ त
था राजा पृथुकर्मा दिलीपो दिवं प्राप्तो गोप्रदाने विधिज्ञः यज्ञैर्दानैस्तपसा राजधर्मैर्मांधाताभूद्गोप्रदानैश्च युक्तः २७ ॥

गो

निशि शेषः उक्ष्णां श्रेष्ठानां २१ उपकुर्यात् एतत्कथयेत् २२ २३ २४ २५ २६ २७ ॥ ॥

राम
१७२

३१ अध्यायः ततःस्वर्गारिःपर्वाध्यायाः १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ॥ ॥ ॥

दतीधा१ वी३

तस्मात्स्वार्थं त्वमपि मां मयोक्तो वा ईप्सतीं गां रथस्य हिमात्रेभ्यः संभवत्युत्तमा भोगाः श्राप्यास्त्वेव प्राप्यराज्यं कुरूत्तम २८ वैशंपायन उवा
च तथा संकीर्त्यमानान् धर्मराजो भीष्मेणोक्तो विविधान्गोप्रदाने समं धात्रैर्देवैः परिवेष्टितः सम्यक् धर्मं धारयामास राजा २९ इति न
पसत्तमं गतं गोप्रदाने प्रशंसकस्तान्महात्मा भीष्मः पितामहः क्षितितलशयनः शिवतात्मा मानवधर्मं प्रसत्तधावभूव ३० नरपतिर
भवतस्तैर्वृतास्तः श्वपतमनास्त्व भिन्नस्त्वं शुनास्य नृपतिर्युधिष्ठिरगामपत्रं क्रमभूय सत्सुरगवैरागमश्चयत्रततनत ३१ इति श्रीम
धर्मे गोप्रदानिके वैशंपायन उवाच ततो युधिष्ठिरो राजा भूयः शांतनवं नृप गोदानविस्तरं धीमान्पप्रच्छ विनयान्वितः १
युधिष्ठिर उवाच गोप्रदानगुणान्सम्यक्पुनर्मे ब्रूहि भारत नहि तृप्याम्यहं वीर शृण्वानोऽमृतमीदृशं २ वैशंपायन उवाच इत्यु
क्तो धर्मराजेन तदा शांतनवो नृपः सम्यगाह गुणान्सर्वान्गोप्रदानस्य केवलान् ३ भीष्म उवाच वत्सलां गुणसंपन्नां तरुणीं व
त्ससंयुतां दृष्ट्वेदृशीं गां विप्राय यः प्रदद्यात्स्वशक्तितः प्रमुच्यते ४ असूर्या नाम ते लोका गां दत्त्वा तत्र गच्छति पीतोदकां जग्धतृणां नष्ट
दुग्धां निरिन्द्रियां ५ जरारोगोपसंपन्नां जीर्णां वापीमिवाजलां दत्त्वा तमः प्रविशति द्विजं क्लेशेन योजयेत् ६ रुष्टा
दुष्टा व्याधिता दुर्बला वा नो दातव्या याश्च मूल्यैरदत्तैः क्लेशैर्विप्रं योऽफलैः संयुनक्ति तस्यावीर्याश्चाफलाश्चैव लोकाः
:७

२५

दा० वल्लाञ्छिताः शीलवयोपपन्नाः सर्वे प्रशंसन्ति सुगंधवन्तः । यथाहि गंगा सरितां वरिष्ठा तथार्जुनीनां कपिला वरिष्ठा ८
१३३ युधिष्ठिर उवाच । कस्मात्समाने बहुलाप्रदाने सद्भिः प्रशस्तं कपिलाप्रदानं । विशेषमिच्छामि महानुभाव श्रोतुं समर्थो
हि भवान्प्रवक्तुं ९ भीष्म उवाच । वृद्धानां ब्रुवतां तात श्रुतमेतत्पुरातनं । वक्ष्यामि तदशेषेण रोहिण्यो निर्मिता यथा १०
प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयंभुवा । असृजद्वृत्तिमेवाग्रे प्रजानां हितकाम्यया ११ यथा ह्यमृतमाश्रित्य वर्त्तयन्ति दि
वौकसः । तथा वृत्तिं समाश्रित्य वर्त्तयन्ति प्रजा विभो १२ अचरेभ्यश्च भूतेभ्यश्चराः श्रेष्ठाः सदा नराः । ब्राह्मणाश्च ततः श्रेष्ठा
स्तेषु यज्ञाः प्रतिष्ठिताः १३ यज्ञैराप्यायते सोमः स च गोषु प्रतिष्ठितः । ततो देवाः प्रमोदन्ते पूर्वं वृत्तिस्ततः प्रजाः १४ ॥
प्रजातान्येव भूतानि प्राक्रोशन्वृत्तिकांक्षया । वृत्तिदं चान्वपद्यन्त तृषिताः पितृमातृवत् १५ इतीदं मनसा
गत्वा प्रजासर्गार्थमात्मनः । प्रजापतिस्तु भगवानमृतं प्रापिबत्तदा १६ स गतस्तस्य तृप्तिं तु गंधं सुरभिमुद्गिर
न् ददर्शोद्गारसंवृत्तां सुरभिं मुखजां सुतां १७ सासृजत्सौरभेयीस्तु सुरभी लोकमातरः । सुवर्णवर्णाः क
पिलाः प्रजानां वृत्तिधेनवः १८ तासाममृतवर्णानां क्षरंतीनां समंततः । बभूवामृतजः फेनः स्रवन्तीना
मिवोर्मिजः १९ ॥
तं ५

पीतं ५

वि ष्टो

सवत्समुखप्रभ्रष्टो मद्यस्य प्रविनिर्गतः शिरस्यवापतत्क्रुद्धः स तदैक्षत च प्रभुः २० ललाटप्रभवेनाक्ष्णा रोहिणीः प्रदहन्नि
व तत्तेजस्तु ततो रौद्रं कपिलास्ता विशांपते २१ नानावर्णत्वमनयन्मेघानिव दिवाकरः याश्च तस्मादपक्रम्य सोममेवा
भिसंश्रिताः २२ यथोत्पन्नाः स्ववर्णस्थास्ता नीता नान्यवर्णतां अथ क्रुद्धं महादेवं प्रजापतिरभाषत २३ अमृतेना
वसिक्तस्त्वं नोच्छिष्टं विद्यते गवां यथा ह्यमृतमादाय सोमो विस्यन्दते पुनः २४ तथा क्षीरं क्षरन्त्येता रोहिण्योऽमृतसंभवं नदु
ष्यत्यनिलो नाग्निर्न सुवर्णं न चोदधिः २५ नामृतेनामृतं चैव रसपीता न वत्सला इमान्लोकान्भरिष्यन्ति हविषा प्रस्रवे
न च २६ आसामैश्वर्यमश्नन्ति सर्वेऽमृतमयं शुभं वृषभं च ददौ तस्मै सह गोभिः प्रजापतिः २७ प्रसादयामास म
नस्तेन रुद्रस्य भारत प्रीतश्चापि महादेवश्चकार वृषभं तदा २८ ध्वजं च वाहनं चैव तस्मात्स वृषभध्वजः ततो देवैर्महादेव
स्तदा पशुपतिः कृतः २९ ईश्वरः स गवां मध्ये वृषभाङ्कः प्रकीर्तितः एवमव्यग्रवर्णानां कपिलानां महौजसां प्रदा
ने प्रथमः कल्पः सर्वासामेव कीर्तितः ३० लोकज्येष्ठा लोकवृत्तिः प्रवृत्ता रुद्रोपेताः सोमविष्यन्दभूताः सौम्याः
पुण्याः कामदाः प्राणदाश्च गा वै दत्वा सर्वकामप्रदः स्यात ३१

दा०
१७४

३२ ३३ ३४ ३५ एतस्मिन्नपूर्वोक्तवाक्यश्रवणकाले १ २ ३ ४ ५ ६

इमंगवांप्रभवविधानमुत्तमंपठन्सदाशुचिरपिमंगलप्रियः विमुच्यतेकलिकलुषेणमानवःश्रियंसुतान्धनपशूनवा
प्नुयात्सदा ३२ हव्यंकव्यंतर्पणंशांतिकर्मयानंवासोवृद्धबालस्यतुष्टिः एतान्सर्वान्गोप्रदानेगुणान्वैदाताताप्
नुयाद्वैसदैव ३३ वैशंपायनउवाच पितामहस्याथनिशम्यवाक्यंराजासहभ्रातृभिराजमीढः सुवर्णकां
स्योपदुहास्ततोगाःपार्थोददौब्राह्मणसत्तमेभ्यः ३४ तथैवतेभ्योपिददौद्विजेभ्योगवांसहस्राणिशतानिचैव
यज्ञान्समुद्दिश्यचदक्षिणार्थेलोकान्विजेतुंपरमांचकीर्त्तिं ३५ इतिदानधर्मेषुगोप्रदानिके भीष्मउ
वाच एतस्मिन्नेवकालेतुवसिष्ठमृषिसत्तमं इक्ष्वाकुवंशजोराजासौदासोवदतांवरः १ सर्वलोकचरंसिद्धंब्रह्म
कोशंसनातनं पुरोहितमभिप्रष्टुमभिवाद्योपचक्रमे २ सौदासउवाच त्रैलोक्येभगवन्किंस्वित्पवित्रंकथ्यतेनघ
यत्कीर्त्तयन्सदामर्त्यःप्राप्नुयात्पुण्यमुत्तमं ३ भीष्मउवाच तस्मैप्रोवाचवचनंप्रणतायहितंतदा गवामुप
नि[illegible]षद्विद्वान्नमस्कृत्यगवांशुचिः ४ गावःसुरभिगंधिन्यस्तथागुग्गुलगंधयः गावःप्रतिष्ठाभूतानांगावः
स्वस्त्ययनंमहत् ५ गावोभूतंचभव्यंचगावःपुष्टिःसनातनी गावोलक्ष्म्यास्तथामूलंगोषुदत्तंननश्यति ६

भिष्४

राम
१७४

कीनाशः कर्षकः कृपणो वा १७ गोसमृद्धिकरं कर्म तन्नः सर्वं कथय सर्वमिति चर्मशिरोगोरवसार्द्रेषु श्रोष्मणोना ट्टीकृतेनोपविश्येति शेषः भूमाविति कांस्यनिष्कृतिः १८ ॥ ५ ॥।

प्रष ६

अन्नमेव परं गावो देवानां परमं हविः स्वाहाकारवषट्कारौ गोषु नित्यं प्रतिष्ठितौ ७ गावो यज्ञस्य हि फलं गोषु यज्ञाः प्रतिष्ठि-
ताः गावो भविष्यं भूतं च गोषु यज्ञाः प्रतिष्ठिताः ८ सायं प्रातश्च सततं होमकाले महाद्युते गावो ददति वै होम्यमृषिभ्यः पुरु-
षर्षभ ९ यानि कानि च दुर्गाणि दुष्कृतानि कृतानि च तरन्ति चैव पाप्मानं धेनुं ये ददति प्रभो १० एकां च दशगुर्दद्याद्दश दद्याच्च — ६७
गोशती शतं सहस्रगुर्दद्यात्सर्वे तुल्यफला हि ते ११ अनाहिताग्निः शतगुरयज्वा च सहस्रगुः समृद्धो यश्च कीनाशो नाघमर्ह-
न्ति ते त्रयः १२ कपिलां ये प्रयच्छन्ति सवत्सां कांस्यदोहनीं सवत्सां वस्त्रसंवीतामुभौ लोकौ जयन्ति ते युवानमिन्द्रियोपेतं शतेन शतयू-
थपम् गवेन्द्रं ब्राह्मणेन्द्राय भूरिशृङ्गमलङ्कृतम् १४ वृषभं ये प्रयच्छन्ति श्रोत्रियाय परन्तप ऐश्वर्यं तेऽधिगच्छन्ति जायमानाः पुनः पुनः
नाकीर्तयित्वा गाः सुप्यात्तासां संस्मृत्य चोत्पतेत् सायंप्रातर्नमस्येच्च गास्ततः पुष्टिमाप्नुयात् गवां मूत्रपुरीषस्य नोद्विजेत कथंचन
न चासां मांसमश्नीयाद्गवां पुष्टिं तथाप्नुयात् गाश्च संकीर्तयेन्नित्यं नावमन्येत तास्तथा १६ अनिष्टं स्वप्नमालक्ष्य गां नरः संप्रकीर्तयेत
गोमयेन सदा स्नायात्करीषे चापि संविशेत् १७ श्लेष्ममूत्रपुरीषाणि प्रतिघातं च वर्जयेत् सार्द्रचर्मणि भुञ्जीत निरीक्षेद्वारुणीं
दिशं वाग्यतः सर्पिषा भूमौ गवां पुष्टिं सदाश्नुते १८ ॥

जुहुयात गोमत्येति अपकृष्यते गोमां अश्नीति मंत्रो गोमती १९ २० २१ २२ २३ अध्यायः शतं १ २ ३ ४ ५ ॥

घृतेन जुहुयादग्निं घृतेन स्वस्ति वाचयेत घृतं दद्यात्घृतं प्राशेद्गवां पुष्टिं तथाश्नुते १९ गोमत्या विद्यया धेनुं तिला
नामभिमंत्र्य यः सर्वरत्नमयीं दद्यान्न शोचेत्कृताकृते २० गावो मामुपतिष्ठंतु हेमशृंग्यः पयोमुचः सुरभ्यः
सौरभेय्यश्च सरितः सागरं यथा २१ गावै पश्याम्यहं नित्यं गावः पश्यंतु मां सदा गावोस्माकं वयं तासां यतो गावस्त
तो वयं २२ एवं रात्रौ दिवा चापि समेषु विषमेषु च महाभयेषु च नरः कीर्तयन्मुच्यते भयात २३ इति दानधर्मे ७
गोप्रदानिके वसिष्ठ उवाच शतं वर्षसहस्राणां तपस्तप्तं सुदुष्करं गोभिः पूर्वं विसृष्टाभिर्गच्छेम श्रेष्ठतामिति १
लोकेस्मिन्दक्षिणानां च सर्वासां वयमुत्तमाः भवेम न च लिप्येम दोषेणेति परंतप २ अस्मत्पुरीषस्नानेन जनः पू
येत सर्वदा शकृता च पवित्रार्थं कुर्वीरन्देवमानुषाः ३ तथा सर्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च प्रदातारश्च लो
कान्गच्छेयुरिति मानद ४ ताभ्यो वरं ददौ ब्रह्मा तपसोंते स्वयं प्रभुः एवं भवत्विति विभुर्लोकांस्तारयतेति च ५ ॥

६ लोकान् यथा गावस्त्वरी[illegible] निशेषः ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

म३

उत्पन्नाः सर्वलोकानां भूतमम्यमात्मनः प्राननेसा[illegible]गावः [illegible] गावो लोकस्य [illegible] तस्माद्गा
वास[illegible]गावः पवित्रं परमुच्यते ७ नैवास्ति सर्वभूतानां समतिक्रम्य [illegible] समानवत्सां कपिलां धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं ८ सुव्रतां वस्त्रसंवी
तां ब्रह्मलोके महीयते ९ लोहितां तुल्यवत्सां तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं सुव्रतां वस्त्रसंवीतां सूर्यलोके महीयते १० समानवत्सां शब
लां धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं सुव्रतां वस्त्रसंवीतां सोमलोके महीयते ११ समानवत्सां श्वेतां धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं सुव्रतां वस्त्रसंवीता
मिन्द्रलोके महीयते १३ समानवत्सां कृष्णां तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं सुव्रतां वस्त्रसंवीतामग्निलोके महीयते १४ समानवत्सां धू व४
म्रां धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं सुव्रतां वस्त्रसंवीतां याम्ये लोके महीयते १५ अपां फेनसवर्णां तु सवत्सां कांस्यदोहनां प्रदाय व[illegible]
संवीतां वारुणं लोकमाप्नुते १६ वातरेणुसवर्णां तु सवत्सां कांस्यदोहनां प्रदाय वस्त्रसंवीतां वायुलोके महीयते १७
हिरण्यवर्णां पिङ्गाक्षीं सवत्सां कांस्यदोहनां प्रदाय वस्त्रसंवीतां कौबेरं लोकमश्नुते १८ पलालधूमवर्णां तु सव॰
त्सां कांस्यदोहनां प्रदाय वस्त्रसंवीतां पितृलोके महीयते १९

दा० १७६

इतिकंठाघलंवगलकंवलां २२ वैराटंद्दटंष्टंयस्मरतिक्रंदन्यनेत्तिराटंकृतंविगतंराटंयस्मान्नद्दिराटंस्वार्थेनद्दिनः २३ नीलांगंविलसिनांगं २५ ऋध्यायः घृतधेनः

वा१

सवत्सांपीवरींदत्वाहृतिकंठामलंकृतां वैश्वदेवमसं ... धंस्थानंश्रेष्ठंप्रपद्यते २० समानवत्सांगोरीतधेनुंदत्वापयस्विनीं सवृत्तांवस्त्रसं
वीतांवसूनांलोकमाप्नुयात् २१ पांडुकंवलवर्णाभांसवत्सांकांस्यदोहनां प्रदायवस्त्रसंवीतांसाध्यानांलोकमाप्नुते २२ वैराटपृ
ष्ठमुक्षाणांसर्वरत्नैरलंकृतं प्रदायमरुतानल्लोकान्त्राजन्प्रतिपद्यते २३ वयोपपन्नंनीलांगंसर्वरत्नसमन्वितं गंधर्वाप्सरसांलो
कान्दत्वाप्राप्नोतिमानवः २४ दृतिकंठमनड्वाहंसर्वरत्नैरलंकृतं दत्वाप्रजापतेर्लोकान्विशोकःप्रतिपद्यते २५ गोप्रदानरतोपा
तिभित्वाजलदसंचयात् विमानेनार्कवर्णेनदिविराजन्विराजते २६ तंचारुवेषाःसुश्रोणयः सहस्रंसरयोषितः रमयंतिनरश्रेष्ठंगो
प्रदानरतंनरं २७ वीणानांवल्लकीनांचनूपुराणांचसिंजितैः हासैश्चहरिणाक्षीणांसुप्तः सप्रतिवोध्यते २८ यावंतिरोमाणिभवंति
धेन्वास्तावंतिवर्षाणिमहीयतेसः स्वर्गाच्युतश्चापिततोन्नलोकेप्रसूयतेवैविपुलेगृहेसः २९ इतिदानधर्मेषुगोप्रदानिके वसिष्ठवा
च घृतक्षीरप्रदागावोघृतयोन्योघृतोद्भवाः घृतनद्योघृतावर्त्तास्तामेसंतुसदागृहे १ घृतंमेहृदयंनित्यंघृतंनाभ्यांप्रतिष्ठितं घृत
सर्वेषुगात्रेषुघृतंमेमनसिस्थितम् २ ॥ ॥ ७ ॥ ७

घृतधेनुः १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २

दा०म०
१७६

३ ४ वसोर्धारामंदाकिनी ५ पुण्यगोर्तिगौरामीकथ्यां ६ आह्निकंकृताह्निकः ७ ८ पानीयदाताजलधेनुदाता ९ १० ११ १२ १३ १४

गावोममाग्रतोनित्यंगावःपृष्ठतएवच गावोमेसर्वतश्चैवगवांमध्येवसाम्यहं ३ इमांवैयजपेत्सायंप्रातश्चशुचिःस
दा यस्क्वापिकृतात्पापात्तस्मात्सपरिमुच्यते ४ प्रासादायत्रसौवर्णावसोर्धाराचयत्रसा गंधर्वाप्सरसोयत्रतत्रयांति यत्र
सहस्रदाः ५ नवनीतपंकाःक्षीरोदादधिशैवलसंकुलाः वहंतियत्रवैनद्यस्तत्रयांतिसहस्रदाः ६ गवांश
तसहस्रंतुयःप्रयच्छेद्यथाविधि परांवृद्धिमवाप्याथसगोलोकेमहीयते ७ दशचोभयतःपुत्रान्मातापित्रोःपिता
महान् दधातिसुकृतान्लोकान्पुनातिचकुलंनरः ८ धेन्वाःप्रमाणेनसमंप्रमाणंधेनुंतिलानामपियःप्रदा
नी य पानीयदाताचयमस्यलोकेनयातनांकाश्चिदुपैतितत्र ९ पवित्रमग्र्यंजगतःप्रतिष्ठादिवौकसांमातरोथाप्रमेयाः
अन्वालभेद्दक्षिणतोव्रजेच्चदद्याच्चपात्रेप्रसमीक्ष्यकाले १० धेनुंसवत्सांकपिलांभूरिशृंगींकांस्योपदोहांवसनो
त्तरीयां प्रदायतांगाहतिदुर्विगाह्यांयाम्यांसभांवीतभयोमनुष्यः ११ सुरूपाबहुरूपाश्चविश्वरूपाश्चमातरः ॥
गावोमामुपतिष्ठंतामितिनित्यंप्रकीर्तयेत् १२ नातःपुण्यतरंदानंनातःपुण्यतरंफलं नातोविशिष्टंलो
केषुभूतंभवितुमर्हति १३ त्वचालोम्नाथशृंगैर्वालैःक्षीरेणमेदसा यज्ञंवहंतिसंभूयकिमस्त्यभ्यधिकंततः १४

१५ १६ भूमिदः सोदृशो नामराजा १७ अध्यायः पवित्राणां शिष्टज्ञ्कात्मत ५ श्रागीतं पौराणीकथा ६ आह्निककृतः ना ह्निकः ७ ॥४॥ ॥ ॥

दा॰
९७

यथासर्वमिदंव्याप्तंजगत्स्थावरजंगमं तथाधेनुशिरसासर्वंभूतमभ्यसमानरं १५ गुणावचनसमुच्चयैकदेशेनवरमेवषगवांप्रकी
र्तितस्तेनचपरमिहदानमस्ति गोभ्योभवतिनचापिपरायणंतथान्यत् १६ भीष्मउवाच वरमिदमितिभूमिदोविचिंत्यप्रवरमृषेर्वच
नंततोमहात्मा व्यसृजतनिपतोऽन्यवानहिनेभसःसवद्रूचगोधनमाप्तवांश्चलोकान् १७ इतिदानधर्मेषुगोप्रदानिके युधिष्ठिरउवा
च· पवित्राणांपवित्रंयच्छिष्टंलोकेचयद्भवेत् पावनंपरमंचैवतन्मेब्रूहिपितामह १ भीष्मउवाच॰ गावोमहार्थाःपुण्याश्चतारयंति
चमानवान् धारयंतिप्रजाश्चेमाहविषापयसातथा २ नहिपुण्यतमंकिंचिद्गोभ्योभरतसत्तम एताःपुण्याःपवित्राश्चत्रिषुलोकेषु
सत्तम ३ देवानामुपरिष्टाच्चगावःप्रतिवसंतिवै दत्त्वाचैतास्तारयतेयांतिस्वर्गंमनीषिणः ४ मांधाताचैवयौवनाश्वश्चययातिर्न
हुषस्तथा गावोददंतःसततंसहस्रशतसंमिताः गताःपरमकंस्थानंदेवैरपिसुदुर्लभं ५ अपिचात्रपुरागीतंकथयिष्यामितेन
घ ऋषीणामुत्तमंधीमान्कृष्णद्वैपायनंशुकः ६ अभिवाद्याह्निककृतःशुचिःप्रयतमानसः पितरंपरिपप्रच्छ दृष्टलोकपरावरं ७

५४ नी३

दान॰
९७

१२ अथ गाइन्मरवुराइन्मस्यापुपलक्षणं गावोवैसत्रमासतशफान्शृंगाणिसिषासन्त्यस्तासांदशमेमासिशफाःशृंगाणिपजायंतेतिश्रुतेः १६ ॥

कि॰ यं २

कोयज्ञःसर्वयज्ञानांवरिष्ठोह्युपलक्ष्यते किंचकृत्वापरंस्थानंप्राप्नुवंतिमनीषिणः ८ केनदेवाःपवित्रेणस्वर्गमग्नंतिवाविभो
किंचयज्ञस्ययज्ञत्वंक्वचयज्ञःप्रतिष्ठितः ९ देवानामुत्तमंकिंचसत्रमितःपरः पवित्राणांपवित्रंचयत्तद्ब्रूहिममानघ १० ए
तच्छ्रुत्वातुवचनंव्यासःपरमधर्मवित् पुत्रायाकथयत्सर्वंतत्त्वेनभरतर्षभ ११ व्यासउवाच गावःप्रतिष्ठाभूतानांतथागा
वःपरायणं गावःपुण्याःपवित्राश्चगोधनंपावनंतथा १२ पूर्वमासन्नशृंगावैगावइत्यनुशुश्रुम शृंगार्थेसमुपासंतताःकि
लप्रभुमव्ययं १३ ततोब्रह्मातुगाःप्रायमुपविष्टाःसमीक्ष्यह ईप्सितंप्रददौताभ्योगोभ्यःप्रत्येकशःप्रभुः १४ तासांशृंगाणिप
जायंतयस्यायादृङ्मनोगतं नानावर्णाःशृंगवंतस्ताव्यरोचंतपुत्रक १५ ब्रह्मणावरदत्तास्ताहव्यकव्यप्रदाःशुभाः पुण्याः
पवित्राःसुभगादिव्यसंस्थानलक्षणाः १६ गावस्तेजोमहद्दिव्यंगवांदानंप्रशस्यते येचैताःसंप्रयच्छंतिसाधवोवीतमत्सराः १७
तेवैसुकृतिनःप्रोक्ताःसर्वदानप्रदाश्चते गवांलोकंतथापुण्यमाप्नुवंतिचतेनघ १८ यत्रवृक्षामधुफलादिव्यपुष्पफलोप
गाः पुष्पाणिचसुगंधीनिदिव्यानिद्विजसत्तम १९ ॥

२३ उद्धृतपुलिनाः अंकुरितजीराः २६ नगाः वृक्षाः पत्ररथाः पक्षिणः २७ २९ ३० ॥

सर्वमणिमयी भूमिः सर्वकांचनवालुका। सर्वर्तुसुखसंस्पर्शा निष्पंका निरजा शुभा॥ २० रक्तोत्पलवनैश्चैव मणिखंडैर्हिरण्म
यैः तरुणादित्यसंकाशैर्भांतितत्र जलाशयाः॥ २१ महार्हमणिपत्रैश्च कांचनप्रभकेसरैः नीलोत्पलविमिश्रैश्च सरोभिर्बहुपं
कजैः २२ करवीरवनैः फुल्लैः सहस्रावर्तसंवृतैः संतानकवनैः फुल्लैर्वृक्षैश्च समलंकृताः २३ निर्मलाभिश्च मुक्ताभिर्मणि
भिश्च महाप्रभैः उद्धृतपुलिनास्तत्र जातरूपैश्च निम्नगाः २४ सर्वरत्नमयैश्चित्रैरवगाढाद्रुमोत्तमैः जातरूपमयैश्चान्यैर्हुता
शनसमप्रभैः सौवर्णा गिरयस्तत्र मणिरत्नशिलोच्चयाः सर्वरत्नमयैर्भांति शृंगैश्चारुभिरुच्छ्रितैः २६ नित्यपुष्पफलास्तत्र
नगाः पत्ररथाकुलाः दिव्यगंधरसैः पुष्पैः फलैश्च भरतर्षभ २७ रमंते पुण्यकर्माणस्तत्र नित्यं युधिष्ठिर सर्वकामसमृद्धार्था
निःशोका गतमन्यवः २८ विमानेषु विचित्रेषु रमणीयेषु भारत मोदंते पुण्यकर्माणो विहरंतो यशस्विनः २९ उपक्रीडंति ता
न्नाजंस्तु भास्वाप्सरसां गणाः एताल्लोकानवाप्नोति गां दत्वा वै युधिष्ठिरः ३० ॥ ॥ ॥ ७ ॥

नाममात्रंजपेदित्निसंबंधः युगंधराः सप्तादियुगंधारपंतिताः ३१ प्राजापत्यमजापतिनोक्तं ३७ जहुयात सर्वोक्तयोगोमता ३८ निर्हृतैः गोमयनिर्मितैः ३९

येषामधिपतिः पूषामारुतोबलवान्बली ऐश्वर्येपिवरुणोराजानाममात्रंयुगंधराः ३१ सुरूपावहुरूपाश्चविश्वरूपाश्चमातरः
प्राजापत्यमितिब्रह्मन्जपेन्नित्यंयतव्रतः ३२ गाश्चशुश्रूषतेयश्चसमन्वेतिचसर्वशः तस्मैतुष्टाःप्रयच्छंतिवरानपिसुदु
र्लभान् ३३ द्रुह्येन्नमनसावापिगोषुनित्यंसुखप्रदः अर्चयेतसदाचैवनमस्कारैश्चपूजयेत ३४ दांतःप्रीतमनानित्यंगवां
पुष्टिंतथाश्नुते त्र्यहमुस्त्रंपिवेन्मूत्रंत्र्यहमुस्त्रंपिवेत्पयः गवामुस्त्रंपयःपीत्वात्र्यहमुस्त्रंघृतंपिवेत त्र्यहमुस्त्रंघृतंपीत्वावायु
भक्षोभवेत्र्यहं ३६ येनदेवाःपवित्रेणभुंजंतेलोकमुत्तमं यत्पवित्रंपवित्राणांतद्धृतंशिरसावहेत ३७ घृतेनजुहुयादग्निंघृ
तेनस्वस्तिवाचयेत घृतंप्राशेद्धृतंदद्याद्घृतंपुष्टिंतथाश्नुते ३८ निर्हृतैश्चयवैर्गोभिर्मासंप्रश्रितपावकः ब्रह्महत्यासमंपापं
सर्वमेतेनमुच्यते ३९ पराभवाच्चदैत्यानांदेवैःशौचमिदंकृतं तदेवत्वमपिप्राप्ताःसंसिद्धाश्चमहाबलाः ४० ॥ ॥ ॥ ॥

श्रीकृष्णायनमः ॥ ॥ श्रीरामराम ॥ ३९ ४० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दा०
१७९

७३ गोमतींगोमत्याज्ञात्वाप्रकाशितमर्थवरंलभते ७७ अध्यायःसमाप्तः १२ ॥ ॥

गावःपवित्राःपुण्याश्चपावनंपरमंमहत् ताश्चदत्त्वाद्विजातिभ्योनरःस्वर्गमुपाश्नुते ७१ गवांमध्येशुचिर्भूत्वागोमतींम
नसाजपेत् पूताभिरद्भिराचम्यशुचिर्भवतिनिर्मलः अग्निमध्येगवांमध्येब्राह्मणानांचसंसदि विद्यावेदव्रतस्नाताब्रा
ह्मणाःपुण्यकर्मिणः ७३ अध्यापयेरन्शिष्यान्वैगोमतींयज्ञसंमितां त्रिरात्रोपोषितोभूत्वागोमतींलभतेवरं ७४
पुत्रकामश्चलभतेपुत्रंधनमथापिवा पतिकामाचभर्त्तारंसर्वकामांश्चमानवः ७५ गावस्तुष्टाःप्रयच्छंतिसेविता वैन
संशयः एवमेतामहाभागायज्ञियाःसर्वकामदाः रोहिण्यइतिजानीहिनैताभ्योविद्यतेपरं ७६ इत्युक्तःसमहातेजा
शुकःपित्रामहात्मना पूजयामासगांनित्यंतस्मात्त्वमपिपूजय ७७ इतिदानधर्मेषुगोप्रदानिके युधिष्ठिरउवाच
मयागवांपुरीषंवैश्रियाजुष्टमितिश्रुतं एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंसंशयोत्रपितामह १ भीष्मउवाच अत्राप्युदाहरंतीममि
तिहासंपुरातनं गोभिर्नृपेहसंवादंश्रियाभरतसत्तम २॥

राम०
१७९

श्रीःकृत्वेहवपुःकांतंगोमध्येषुविवेशह गावोथविस्मितास्तस्यादृष्ट्वारूपस्यसंपदं ३ गावऊचुः कासिदेविकुतोवात्वंरूपेणाप्रति
माभुवि विस्मितास्ममहाभागेतवरूपस्यसंपदा ४ इच्छामस्त्वांवयंज्ञातुंकात्वंक्वचगमिष्यसि तत्त्वेनवरवर्णाभेसर्वमेतद्ब्रवीहि
नः ५ श्रीरुवाच लोककांतास्मिभद्रंवाश्रीर्नाम्नाहंपरिश्रुता मयादैत्याःपरित्यक्ताविनष्टाःशाश्वतीःसमाः ६ मयाभिपन्ना
देवास्त्वमोदंतेशाश्वतीःसमाः इंद्रोविवस्वान्सोमश्चविष्णुरापोग्निरेवच ७ मयाभिपन्नाःसिध्यंतेऋषयोदेवतास्तथा यान्नावि
शाम्यहंगावस्तेविनश्यंतिसर्वशः ८ धर्मश्चार्थश्चकामश्चमयाजुष्टाःसुखान्विताः एवंप्रभावांमांगावोविजानीतसुखप्रदाः ९ इच्छामि
चापियुष्मासुवस्तुंसर्वासुनित्यदा आगताप्रार्थयेयुष्मान्श्रीजुष्टाभवताथवै १० गावऊचुः अध्रुवाचपलाचत्वंसामान्याव
हुभिःसह नत्वामिच्छामिभद्रंतेगम्यतांयत्ररंस्यते ११ वपुष्मंत्योवयंसर्वाःकिमस्माकंत्वयाद्यवै यत्रेष्टंगम्यतांतत्रकृतकार्याव
यंत्वया १२ श्रीरुवाच किमेतद्वःक्षमंगावोयन्मांनेहाभिनंदथ नमांसंप्रतिगृह्णीध्वंकस्माद्वैदुर्लभांसती १३ सत्यंचलोक
वादोयंलोकेचरतिसुव्रताः स्वयंप्राप्तेपरिभवोभवतीतिविनिश्चयः १४ १५ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ॥

दा० २० एकाग्रहंअंगेषुमध्येकुत्सितो २१ २२ २३ २४ २५ २६

१८०

महद्दुग्रंतपः कृत्वामांनिषेवंतिमानवाः देवदानवगंधर्वाःपिशाचोरगराक्षसाः १५ प्रभावएववोगावः प्रतिगृह्णीतमामिह
नावमन्याह्यहंसौम्याःस्त्रैलोक्येसचराचरे १६ गावऊचुः नावमन्यामहेदेविनत्वांपरिभवामहे अध्रुवाचलचित्तासित्ततस्त्वां
वर्जयामहे १७ बहुनात्रकिमुक्तेनगम्यतांयत्रवांछसि वपुष्मंत्योवयंसर्वाःकिमस्माकंत्वयानघे १८ श्रीरुवाच अवज्ञा
ताभविष्यामिसर्वलोकसमानदाः प्रत्याख्यानेनयुष्माकंप्रसादः क्रियतांमम १९ महाभागाभवंत्योवैशरण्याःशरणागतां
परित्रायंतुमांनित्यंभजमानामनिंदितां २० माननामहमिच्छामिभवतःसततंशिवाः अप्येकांगेषधोवस्तुमिच्छामिचसुकु
त्सिते २१ नवोस्तिकुत्सितंकिंचिदंगेष्वालक्ष्यतेनघाः पुण्याःपवित्राःसुभगाममादेशंप्रयच्छत २२ वसेयंयत्रवोदेहेतत्
न्मेव्याख्यातुमर्हथ एवमुक्तास्ततागावःशुभाःकरुणावत्सलाः २३ संमंत्र्यसहिताःसर्वाःश्रियमूचुर्नराधिप २४ अव
श्यंमाननाकार्यातवास्माभिर्यशस्विनी शकृन्मूत्रेनिवसत्वपुण्यमेतद्धिनःशुभे २५ श्रीरुवाच दिष्ट्याप्रसादोयुष्माभिः कृ
तोमेनुग्रहात्मकः सर्वंभवतुभद्रंवःपूजितास्मिसुखप्रदाः २६ ॥ २६ राम०

१८०

२८ अध्यायः येच १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ ॥

एवंकृत्वातुसमयंश्रीर्गोभिःसहभारत पश्यंतीनांततस्तासांतत्रैवांतरधीयत २७ एवंगोशकृतःपुत्रमाहात्म्यंतेनिवेदितं मा
हात्म्यंचगवांभूयःश्रूयतांगदतोमम २८ इतिदानधर्मेषुश्रीगोसंवादः भीष्मउवाच येचगांसंप्रयच्छंतिहुतशिष्टाशिनश्चये
तेषांसत्राणियज्ञाश्चनित्यमेवयुधिष्ठिर १ ऋतेदधिघृतेनेहनयज्ञःसंप्रवर्तते तेनयज्ञस्ययज्ञत्वमतो -- मूलंचकथ्यते
२ दानानामपिसर्वेषांगवांदानंप्रशस्यते गावःश्रेष्ठाःपवित्राश्चपावनंह्येतदुत्तमं ३ पुष्ट्यर्थमेताःसेवेतशांत्यर्थमपिचैवह
पयोदधिघृतंवासांसर्वपापप्रमोचनं ४ गावस्तेजःपरंप्रोक्तमिहलोकेपरत्रच नगोभ्यःपरमंकिंचित्पवित्रंभरतर्षभ
५ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं पितामहस्यसंवादमिंद्रस्यचयुधिष्ठिर ६ पराभूतेषुदैत्येषुशक्रस्त्रिभुवनेश्वरः
प्रजाःसमुदिताःसर्वाःसत्यधर्मपरायणाः ७ अथर्षयःसगंधर्वाःकिन्नरोरगराक्षसाः देवासुरसुपर्णाश्चप्रजानांपतयस्त
था ८ पर्युपासंतकौरव्यकदाचिद्वैपितामह नारदःपर्वतश्चैवविश्वावसुर्हहाहुहू ९ दिव्यतानेषुगायंतःपर्युपासंततंप्र
भुं तत्रदिव्यानिपुष्पाणिप्रावहत्पवनस्तदा १० आजह्रुरृतवश्चापिसुगंधीनिपृथक्पृथक् तस्मिन्देवसमावायेसर्वभू
तसमागमे ११ ॥

हा० १८१ २० अक्रूरवाहिन्यः अमायाश्चवहारिणः २१ निवासार्थंकृतंतेनिवासस्त्वंकृतं २२ २४ ॥ ॥ छ

दिव्यवादित्रसंघुष्टेदिव्यस्त्रीचारणावृते इंद्रःपप्रच्छदेवेशमभिवाद्यप्रणम्यच १२ देवानांभगवन्कस्मान्लोकेशानांपितामह
उपरिष्टाद्गवांलोकएतदिच्छामिवेदितुं १३ किंतपोब्रह्मचर्यंवायोगोभिःकृतंमहेश्वर देवानामुपरिष्टाद्यद्वसंत्यरजसःसुखं १४
ततःप्रोवाचब्रह्मातंशक्रंवलनिषूदनं अवमानास्त्वयानित्यंगावोवलनिषूदन १५ तेनत्वमासांमाहात्म्यंनवेत्सिशृणुयत्प्रभो
गवांप्रभावंपरमंमाहात्म्यंचसुरर्षभ १६ यज्ञांगंकथितागावोयज्ञएवचवासव एताभिश्चविनायज्ञोनवर्त्तेतकथंचन १७ धारयं
तिप्रजाश्चैवपयसाहविषातथा एतासांतनयाश्चापिकृषियोगमुपासते १८ जनयंतिचधान्यानिवीजानिविविधानिच ततोयज्ञाः
प्रवर्त्तंतेहव्यंकव्यंचसर्वशः १९ पयोदधिघृतंचैवपुण्याश्चैताःसुराधिप वहंतिविविधान्भारान्क्षुत्तृष्णापरिपीडिताः २० मुनीं
श्चधारयंतीहप्रजाश्चैवापिकर्मणा वासवाकूटवाहिन्यःकर्मणासुकृतेनच २१ उपरिष्टात्ततोस्माकंवसंत्येताःसदैवहि एतत्तेका
रणंशक्रनिवासकृतमघवै २२ गवांदेवोपरिष्टाद्धिसमाख्यातंशतक्रतो एताहिवरदत्ताश्चवरदाश्चापिवासव २३ सुरभ्यःपुण्य
कर्मिण्यःपावनाःशुभलक्षणाः यदर्थंगांगताश्चैवसुरभ्यःसुरसत्तम २४ ॥ रा० १८१

तद्वमेऽप्सरणुकार्मेणनवदत्तोवलसूदन २५ पुरादेवयुगेतातदेवेंद्रेषुमहात्मसु त्रीनलोकाननुशासत्सुविष्णोगर्भत्वमागते २६ आदित्यास्तप्यमानाया
स्तयोद्वोघोरंसहदुष्करं पुत्रार्थममरश्रेष्ठपादेनैकेननित्यदा २७ तांतुदृष्ट्वामहादेवीतप्यमानांमहत्तपः दक्षस्यदुहितादेवीसुरभीनाममनामत २८
अतप्यततपोघोरं हृष्टाधर्मपरायणा कैलासशिखरेरम्येदेवगंधर्वसेविते २९ व्यतिष्ठदेकपादेनपरमंयोगमास्थिता दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशता
नि च ३० संतप्तास्तपसातस्यादेवाःसर्षिमहोरगाः तत्रगत्वामयासार्द्धंपर्युपासंततांशुभां ३१ अथाहमब्रुवंतत्रदेवींतांतपसान्वितां किमर्थंतप
सेदेवीतपोघोरमनिंदिते ३२ प्रीतस्तेहंमहाभागेतपसानेनशोभने चरयस्ववरंदेविदातास्मीतित्रिपुरंदर ३३ सुरभ्युवाच वरेणाभगवन्मर्त्येकृतं
लोकपितामह एषएववरोमेद्ययत्प्रीतोसिमयानघ ३४ ब्रह्मोवाच तामेवंब्रुवतींदेवीसुरभींत्रिदशेश्वर प्रत्यब्रुवंयद्देवेंद्रतन्निबोधशचीपते
३५ अलोभकाम्ययादेवितपसाचशुभानने प्रसन्नोहंवरंतस्मादमरत्वंददामिते ३६ ॥ ३६ ॥ ३६ ॥

रा०
१८१ त्रयाणामुपरिष्टात् ब्रह्मलोके इत्यर्थः ततः परस्य तपःफलस्याभावात् तत्रैव च गोलोकः श्रूयते तावांवास्तून्युश्मसि गमध्यै यत्र गावो भूरिशृंगा अयासः अत्राह तदुरुगाय
स्य वृष्णः परमं पदमवभाति भूरीति तानी वां युवयोर्हि इंद्राविष्ण्वोर्नरनारायणयोः प्रसादात् वास्तूनि स्थानानि उश्मसि कामयामहे गमध्यै गंतुं यत्र येषु स्थानेषु गावः भूरिशृं

त्रयाणामपि लोकानामुपरिष्टान्निवत्स्यसि मत्प्रसादाच्च विख्यातो लोकः सम

॥भविष्यति ३७॥

गा अत्यंतं मानवत्यः अयासः गतवत्यः अत्र अस्मिन् गोलोके अहं एव तत् प्रसिद्धं उरुगायस्य विष्णोः वृष्णः कामपूरकस्य परमं पदं सर्वोत्कृष्टं स्थानं अवभाति अल्पमिव भाति
भूरि अत्यंतं सर्वेभ्यो लोकेभ्य उपरि गोलोक इति सिद्धं अन्यथा चतुर्थो महर्लोक एवाप्नोति न च तस्य परमपदत्वमस्तीति मंत्रानुसाराद्ब्रह्मलोके एव गावः संतीति ज्ञेयं ३७॥३७॥ राम०
१८१

मानुषेषुचकुर्वाणाःप्रजाः कर्मशुभंतथा निवसंतिमहाभागेसर्वेदुहितरश्चते ३८ मनसाचिंतिताभोगास्तयावैदिव्यमानुषाः यत्रस्वर्गेसुखंदेवितत्तत्सं
पत्स्यतेशुभे ३९ तस्यालोकाःसहस्राणिसर्वकामसमन्विताः नतत्रक्रमतेमृत्युर्नजरानचपावकः ४० नदैवंवाशुभंकिंचिद्दृश्यतेतत्रवासवः तत्रदिव्यान्यरण्या
निदिव्यान्याभरणानिच ४१ विमानानिसुयुक्तानिकामगानिचवासव ब्रह्मचर्येणतपसासत्येनचदमेनच दानैश्चविविधैःपुण्यैस्तथातीर्थानुसेवनात्तपसा
महताचैव ---- सुकृतेनचकर्मणा शक्यःसमासादयितुंगोलोकःपुष्करेक्षण ४३ एतत्तेसर्वमाख्यातंमयाशक्रानुपृच्छते नतेपरिभवःकार्योगवामसुरसू
दन ४४ भीष्मउ० एवंश्रुत्वासहस्राक्षःपूजयामासनित्यदा गाश्चक्रेबहुमानंचतासुनित्यंयुधिष्ठिर ४५ एतत्तेसर्वमाख्यातंपावनंचमहाद्युते पवित्रंपरमं
पिगवांमाहात्म्यमुत्तमं ४६ कीर्तितंपुरुषव्याघ्रसर्वपापविमोचनं यइदंकथयेन्नित्यंब्राह्मणेभ्यःसमाहितः ४७ हव्यकव्येषुयज्ञेषुपितृकार्येषुचैवहि
सार्वकामिकमक्षय्यंपितृंस्तस्योपतिष्ठते ४८ ॥ ४८ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ श्रीरामः॥

५१ अध्यायः उक्तं १ नम्रमात्र्मस्मुमा २ पूर्यंतेमुद्धंति ३ ४ ५ ६ ७ ८ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ ॥

म ३

गोषुभक्तश्चलभतेयघदिच्छतिमानवः स्त्रियोपिभक्तायागोषुताश्चकाममवाप्नुयुः ४९ पुत्रार्थीलभतेपुत्रंकन्यार्थीतामवाप्नुयात् धनार्थीलभतेवित्तंधर्मार्थी
धर्ममाप्नुयात् ५० विद्यार्थीचाप्नुयाद्विद्यांसुखार्थीप्राप्नुयात्सुखं नकिंचिद्दुर्लभंचैवगवांभक्तस्यभारत ५१ इतिदानधर्मेषुगोलोकप्रश्नः समाप्तः युधिष्ठिरउवाच
उक्तंपितामहेनेदंगवांदानमनुत्तमं विशेषेणनरेंद्राणामिहधर्ममवेक्षतां १ राज्यंहिसततंदुःखंदुर्धरंचाकृतात्मभिः भूयिष्ठंचनरेंद्राणांविद्यतेनशुभागतिः २
पूयंतेतत्रनियतंप्रयच्छंतोवसुंधरां सर्वेचकथिताधर्मास्त्वयामेकुरुनंदन ३ एवमेवगवामुक्तंप्रदानंतेनृगेणह ऋषिणानाचिकेतेनपूर्वमेवनिदर्शितं ४
वेदोपनिषदश्चैवसर्वकर्मसुदक्षिणाः सर्वक्रतुषुचोद्दिष्टंभूमिर्गावोथकांचनं ५ तत्रश्रुतिस्तुपरमासुवर्णंदक्षिणेतिवै एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंपितामहयथातथं ६ किंसुवर्णंकथंजातंकस्मिन्कालेकिमात्मकं किंदेवंकिंफलंचैवकस्माच्चपरमुच्यते ७ कस्माद्दानंसुवर्णस्यपूजयंतिमनीषिणः कस्मा
॥च्चदक्षिणार्थेतद्यज्ञकर्मसुशस्यते ८॥ छ॥ छ॥ छ॥

कस्मात्त्वपावनं श्रेष्ठं भूमेर्गोभ्यश्च कांचनं परमं दक्षिणार्थे च तद्ब्रूहि पितामह ९ भीष्म उ० श्रृणुराजन्नवहितो वहुकारणविस्तरं जातरूपसमुत्पत्तिमनुभूतं
च तन्मया १० पितामम महातेजाः शांतनुर्निधनं गतः तस्य दित्सुरहं श्राद्धं गंगाद्वारमुपागमम् ११ तत्रागम्य पितुः पुत्रः श्राद्धकर्म समारभम् । माता मे जाह्न
वी चात्र साहाय्यमकरोत्तदा ततोग्रतपसः सिद्धांस्तूपवेश्य बहूनृषीन् तोयप्रदानात्प्रभृति कार्याणायहमथारभं १३ तत्समाप्य यथोद्दिष्टं पूर्वकर्म समाहि
तः दातुं निर्वपणं सम्यग्यथावदहमारभं १४ ततस्तं दर्भविन्यासं भित्वा सरुचिरांगदः प्रलंबाभरणो वाहुरुदतिष्ठद्विशांपते १५ तमुत्थितमहं दृष्ट्वा
परं विस्मयमागमं प्रतिग्रहीता साक्षान्मे पितेति भरतर्षभ १६ ततो मे पुनरेवासीत्संज्ञा संचिंत्य शास्त्रतः नायं वेदेषु विहितो विधिर्हस्त इति प्रभो १७ पि
ण्डो देयो नरेणेह ततो मतिरभून्मम साक्षान्नेह मनुष्यस्य पिंडं हि पितरः क्वचित् १८ गृह्णंति विहितं त्वेवं पिंडो देयः कुशेष्विति ततोहं तदनादृत्य पितुर्हस्त
निदर्शनं १९ शास्त्रप्रामाण्यसूक्ष्मं तु विधिं पिंडस्य संस्मरन् ततो दर्भेषु तत्सर्वमददं भरतर्षभ २० शास्त्रमार्गानुसारेण तद्विद्धि मनुजर्षभ ततः
सोन्तर्हितो वाहुः पितुर्मम जनाधिप २१ ततो मां दर्शयामासुः स्वप्नांते पितरस्तथा प्रीयमाणास्तु मामूचुः प्रीतास्म भरतर्षभ २२ ॥ २२ ॥

रा० ३३ लब्धुतांनिष्पापतां ३४ ॥ ३४ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ छ ॥ छ
१८४

मं ३

विज्ञानेनतवानेनयत्रमुख्यसिधमेतः त्वयाहिकुर्वताशास्त्रंप्रमाणमिहपार्थिव २३ आत्माधर्मःश्रुतवेदाःपितरश्चर्षिभिःसह साक्षाद्विनामहोत्रब्रह्माण
रवोपप्रजापतिः २४ प्रमाणमुपनीत्तावैस्थितिश्चनविचालिता: तदिदंसम्यगारब्धंत्वयाद्यभरतर्षभ २५ किंतुभूमेर्गवांचार्थेसुवर्णंदीयतामिति
एवंस्वयंचधर्मज्ञमेवेचास्मत्पितामहाः २६ पावितावैभविष्यंतिपावनंपरिहितत् दशपूर्वान्दशैवान्यांस्तथासंतारयंतिवै २७ सुवर्णंयेप्रयच्छंतिएवं
मात्पितरोब्रुवन् ततोहंविस्मितोराजन्प्रतिबु द्धोविशांपते २८ सुवर्णदानेकरवंमतिंचभरतर्षभ इतिहासमिमंचापिश्रणुराजन्सुरातने २९ जा
मदग्न्यंप्रतिविभोधन्यमायुष्यमेवच जामदग्न्येनरामेणतीव्ररोषान्वितेनवै ३० त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवीकृतानिःक्षत्रियापुरा ततोजित्वामहींकृत्स्नां
रामोराजीवलोचनः ३१ आजहारक्रतुंवीरोब्रह्मक्षत्रेणपूजितं वाजिमेधंमहाराजसर्वकामसमन्वितं ३२ पावनंसर्वभूतानांतेजोद्युतिविवर्द्धनं
विपाप्माचसतेजस्वीतेनक्रतुफलेनच ३३ नैवात्मनोथलघुतांजामदग्न्योध्यगच्छत सतुक्रतुवरेणेष्ट्वामहात्मादक्षिणावतांपप्रच्छागमसंपन्ना रा० म०
नृषीन्देवांश्चभार्गवः ॥ पावनंयत्परंनृणांउग्रेकर्मणिभारतः ॥ ३३ ३३ ३३ ३३ ३३ ३३ ३३ ३३ ३३ ३३: १८४

४६ अजइति अजादीनामग्न्यादिरूपत्वात्तद्दानंतत्तच्छ्लोकपदं ४७ ॥ ॥ छ ॥ छ छ छ छ छ छ छ छः

तदुच्यतांमहाभागाइतिजातघृणोऽब्रवीत् इत्युक्त्वावेदशास्त्रज्ञास्तमूचुस्तेमहर्षयः रामविप्राःसक्रियंतांवेदप्रामाण्यदर्शनात् ३६ भूयश्चविप्रर्षिगणाः
पृष्टव्याःपावनंप्रति तेयद्ब्रूयुर्महाप्राज्ञास्तत्तथैवसमुदाचर ३७ ततोवसिष्ठंदेवर्षिमगस्त्यमथकाश्यपं तमेवार्थमहातेजाःपप्रच्छभृगुनंदनः ३८ जाताम
तिर्मेविप्रेंद्राःकथंपूयेयमित्युत केनवाकर्मयोगेनप्रदानेनेहकेनवा ३९ यदिवोनुग्रहकृताबुद्धिर्मांप्रतिसत्तमाः प्रब्रूतंपावनंकिंमेभवेदितितपोधनाः
४० अथयऊचुःगाश्चभूमिं चवित्तंचदत्त्वेहभृगुनंदन पापकृत्पूयतेमर्त्यइतिभार्गवशुश्रुम ४१ अन्यद्दानंतुविप्रर्षेःश्रूयतांपावनंमहत् दिव्यम
त्यद्भुताकारमपत्यंजातवेदसः ४२ दग्धालोकान्पुरावीर्यात्संभूतमिहशुश्रुम सुवर्णमितिविख्यातंतद्ददत्सिद्धिमेष्यसि ४३ ततोऽब्रवीद्वसिष्ठस्तंभ
गवान्संशितव्रतः शृणुरामयथोत्पन्नंसुवर्णमनलप्रभं ४४ फलंदास्यतितत्तेयत्तुदानेनपरमिहोच्यते सुवर्णंयच्चयस्माच्चयथाचगुणवत्तरं ४५ त
न्निबोधमहाबाहोसर्वंनिगदतोमम अग्नीषोमात्मकमिदंसुवर्णंविद्धिनिश्चये ४६ अजोग्निर्वरुणोमेषःसूर्योश्वइतिदर्शनः कुंजराश्चमृगानागा
॥ महिषाश्चासुराइति ४७ ॥

रा०
१८५

असद्राक्षसपदाभ्यामपितद्बोःवराहश्चनिर्ऋतिः असद्दानं अल्पफलंगएडादयोभूमिरूपाइतितद्दानंमहाफलं। इडेतिइडावान्यज्ञः ४८ जगदितिस्वर्णोदानंब्रह्मांडदान

कश्चकुठाश्चवराहाश्चराक्षसाभृगुनंदन इडागावःपयःसोमोभूमिरित्येवचस्मृतिः ४८ जगत्संवेदनिमेष्यतेजोराशिःसमुत्थितःसुवर्णमेभ्योविप्रर्षेर
त्नंपरममुत्तमं ४९ एतस्मात्कारणाद्देवागंधर्वोरगराक्षसाः मनुष्याश्चपिशाचाश्चप्रयताधारयंतितत् ५० मुकुटैरंगदयुतैरलंकारैःपृथग्विधैः सुव
र्णविकृतैस्तत्रविराजंतेभृगूत्तम ५१ तस्मात्सर्वपवित्रेभ्यःपवित्रंपरमंस्मृतं भूमेर्गोभ्योथरत्नेभ्यस्तद्धिद्विमनुजर्षभ ५२ पृथिवीगाश्चदत्त्वेहय
च्चान्यदपिकिंचन विशिष्यतेसुवर्णस्यदानंपरमकंविभो ५३ अक्षयंपावनंचैवसुवर्णममरद्युते प्रयच्छ सुवर्णं द्विजमुख्येभ्यःपावनंह्ये
तदुत्तमम्। सुवर्णमेवसर्वासुदक्षिणासुविधीयते॥ सुवर्णंयेप्रयच्छंतिसर्वदास्तेभवंत्युत। देवतास्तेप्रयच्छंतियेसुवर्णंददत्यथ: अग्निर्हिदेवताः
सर्वाःसुवर्णंचतदात्मकं ५६ तस्मात्सुवर्णंददताद्त्ताःसर्वास्सदेवताःभवंतिपुरुषव्याघ्रनह्यतःपरमंविदुः ५७ भूयएवचमाहात्म्यंसुवर्ण
॥स्यनिबोधमे गदतोममविप्रर्षेसर्वशस्त्रभृतांवर: ५८॥

तुल्यमितिभावः ४९॥ ॥ ४९ ॥ ॥४९॥ ॥४९॥ ॥४९ ॥ ॥४९॥ ४९॥ ॥४९ ॥४९॥ ४९ राम०
१८५

मयाश्रुतमिदंपूर्वंपुराणोभृगुनंदन प्रजापतेःकथयतोयथान्यायंतुतत्सर्वे यदी मूलपाराशोभगवतोदेव्यासहमहात्मनः गिरौहिमवतिश्रेष्ठेतदाभृगुकुलोद्वह
६० देव्याविवाहेनिर्वृत्तेरुद्राणपाभृगुनंदन समागमेभगवतोदेव्यासहमहात्मनः ६१ ततःसर्वेसमुद्विग्नादेवारुद्रमुपागमन् तेमहादेवमासीनंदेवींचवरदांशुभां
६२ प्रसाद्यशिरसासर्वेरुद्रमूचुर्भृगूद्वह अयंसमागमोदेवदेव्यासहतवानघ ६३ तपस्विनस्तपस्विन्यातेजस्विन्यातितेजसः अमोघतेजास्त्वंदेवीचेयं--मुमा देव
तथा ६४ अपत्यंयुवयोर्देवबलवद्भविताविभो तन्नूनंत्रिषुलोकेषुनकिंचिच्छेषयिष्यति। तदेभ्यःप्रणतेभ्यस्त्वंदेवेभ्यःपृथुलोचनावरंप्रयच्छ लोकेशत्रैलोक्यहि
तकाम्यया ६६ अपत्यार्थंनिगृह्णीष्वतेजःपरमकंविभो त्रैलोक्यसारौहियुवांलोकंसंतापयिष्यथः ६७ तदपत्यंहियुवयोर्देवानभिभवेद्ध्रुवं नहितेपृथिवी
देवीनचद्यौर्नदिवंविभो नेदंधारयितुंशक्ताःसमस्ताइतिनोमतिः ६८ तेजःप्रभावनिर्दग्धंतस्मात्सर्वमिदंजगत् तस्मात्प्रसादंभगवन्कर्तुमर्हसिनःप्रभो ६९
नदेव्यांसंभवेत्पुत्रोभवतःसुरसत्तम धैर्यादेवनिगृह्णीष्वतेजोज्वलितमुत्तमं ७० इतितेषांकथयतांभगवान्वृषभध्वजः एवमस्त्वितिदेवांस्तान्विप्रर्षेप्रत्यभा
षत ७१ इत्युक्त्वाचोर्ध्वमनयद्रेतोवृषभवाहनः ऊर्ध्वरेताःसमभवत्ततःप्रभृतिचापिसः ७२ रुद्राणीतुततःक्रुद्धाप्रजोच्छेदेतथाकृते देवानथाब्रवीत्तत्र
स्त्रीभावात्परुषंवचः ७३ यस्मादपत्यकामोवैभर्त्तामेविनिवर्तितः तस्मात्सर्वेसुरायूयमनपत्याभविष्यथ ७४ प्रजोच्छेदोममकृतोयस्माद्युष्माभिरद्यवै
॥ तस्मात्प्रजावःखगमाःसर्वेषांनभविष्यति ७५ पावकस्तुनतत्रासीच्छा ॥

रा०
१२६

पकालेभृगुद्वह देवादेव्यास्तथाशापान्नपत्यास्ततोभवन् ७६ रुद्रस्तु तेजोऽप्रतिमं धारयामासवैतदा प्रस्कन्नंतुततस्तस्मात्किंचित्तत्रापतद्भुवि ७७ उत्प
पाततदावन्हौवहृद्देचाद्भुतोपमं तेजस्तेजस्विसंयुक्तमात्मयोनिस्तमागतं ७८ एतस्मिन्नेवकालेतुदेवाशक्रपुरोगमाः असुरस्तारकोनामतेनसंतापिता
भृशं ७९ आदित्यावसवोरुद्रामरुतोथाश्विनावपि साध्याश्चसर्वे संत्रस्तादैतेयस्यपराक्रमात् ८० स्थानानिदेवतानांहि विमानानिपुराणिच ऋषि
णांचाश्रमाश्चैवबभूवुरसुरैर्हृताः ८१ तेदीनमनसः सर्वेदेवताऋषयश्चये प्रजग्मुःशरणंदेवंब्रह्माणमजरंविभुं ८२ ॥ ८२ ॥ ८२॥॥

राम०
१२६

अध्यायः सुरः ११ नष्टः अदर्शनंगतः १३ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ छ छ ॥ छ ॥ छ ॥ ॥ छ छ ॥

इतिदानवंमेषुसर्वेषोत्पत्तौ देवाऊचुः असुरस्तारकोनामत्वयादत्तवरःप्रभो सुरान्बाधतिहत्वाश्रतिवधस्तस्यविधीयतां १ तस्माद्भयंसमुत्पन्नम
स्माकंवैपितामह परित्रायस्वनोदेवनस्त्वन्यागतिरस्तिनः २ ब्रह्मोवाच समोहंसर्वभूतानामधर्मन्नेहरोचये हन्यतांतारकःक्षिप्रंसुरर्षिगणबाधिताः ३
वेदाधर्माश्चनोच्छेदंगच्छेयुःसुरसत्तमाः विहितंपूर्वमेवात्रमयावैवैतुवोज्वरः ४ देवाऊचुः वरदानाद्भगवतोदैतेयोबलगर्वितः देवैर्नशक्यतेहंतुंसकथं
प्रशमंव्रजेत् ५ सहिनैवस्मदेवानांनासुराणांनरक्षसां वध्यस्यामितिजग्राहवरंत्वत्तःपितामह ६ देवाश्चशप्तारुद्राण्याप्रजोच्छेदेपुराकृते नमवि
ष्यतिवापत्यमितिसर्वेजगत्पते ७ ब्रह्मोवाच हुताशनोनतत्रासीच्छापकालेसुरोत्तमाः सउत्पादयितापत्यंवधायत्रिदशद्विषां ८ तद्धिसर्वानतिक्र
म्यदेवदानवराक्षसान् मानुषानथगंधर्वान्नागानथचपक्षिणः ९ अस्त्रेणामोघपातेनशक्त्यातंघातयिष्यति यतोवोभयमुत्पन्नंयेचान्येसुरशत्र
वः १० सनातनोहिसंकल्पःकामइत्यभिधीयते रुद्रस्यतेजःप्रस्कन्नमग्नौनिपतितंचयत् ११ तत्तेजोग्निर्महद्भूतंद्वितीयमिवपावकं वधार्थंदेवशत्रू
णांगंगायांजनयिष्यति १२ सतुनावाप्तशापेनष्टःसहुतभुक्तदा तस्माद्वोभयहृद्देवाःसमुत्पत्स्यतिपावकिः १३ ॥ ॥ १३ ॥ १३

१४ ननु सर्वे सुरा न्नस्तु दिश्य देव्याः शापात् कथं वह्नेर्न शापः सत्तत्रानासीदिति चेन्न तेनस्मिमित्यत आह नीति वन्हेस्तेन स्वितान्न शायो देश्यतेत्तिभावः १५ कामः काम्य

अविष्यतो वै ज्वलनस्तथावाधनिसुज्यतां तारकस्य वधोपायः कथितो वै मयानघाः १४ नहि तेजस्विनां शापास्तेजः सुप्रभवंति वै बलान्यतिबलं प्राप्य
दुर्बलानि भवंति वै १५ हव्याद् वध्याबरदान पि वैवतपस्विनः संकल्पाभिरुचिः कामः सनातनतमो भवत् १६ जगत्पतिरनिर्देश्यः सर्वगः सर्वभावनः
हृच्छयः सर्वभूतानां ज्येष्ठो रुद्रादपि प्रभुः १७ अविष्यतां स तु क्षिप्रं तेजोराशिर्हुताशनः सवो मनोगतं कामं देवः संपादयिष्यति १८ स तद्वाक्यमुपश्रु
त्य ततो देवा महात्मनः जग्मुः संसिद्धसंकल्पाः पर्येषंतो विभावसुं १९ ततस्त्रैलोक्यमखयो व्यचिन्वंत सुरैः सह कांक्षंतो दर्शनं वन्हेः सर्वे तद्गतमानसाः
२० परेण तपसा युक्ताः श्रीमंतो लोकविश्रुताः लोकानन्वेषंत सिद्धाः सर्व एव भृगूत्तम २१ नष्टमात्मनि संलीनं नाधिजग्मुर्हुताशनं ततः संजातसंत्रासा
नग्नेर्दर्शन लालसान् २२ जले चरः क्लांतमनास्तेजसाग्नेः प्रदीपितः उवाच देवान्मंडूको रसातलतलोत्थितः २३ रसातलतले देवा वसत्यग्निरिति
प्रभो संतापादिह संप्राप्तः पावकप्रभवादहं २४ स संसुप्तो जले देवा भगवान्हव्यवाहनः अपः संसृज्य तेजोभिस्तेन संतापिता वयं २५ ॥ ॥

मानो वन्हिः संकल्पः अपत्यविषयस्तत्र्यं अभिरुचिः सर्वतो रोचमानो वत्यस्त १६ नष्टं अदर्शनं गतं ॥ आत्मनि जले जलस्य तेजोजन्यत्वात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ राम० १८७

२६ नरस्मान्निति रसनेंद्रियरहितो भविष्यसीत्यर्थः २० अग्निह्रप्रयीतिछेदः ३७ ॥ ॥३७॥ ३७॥ ३७॥ ॥३७॥ ॥३७॥ ॥३७॥ ३७॥

तस्य दर्शनमिष्टं वो यदि देवा विभावसोः॥ तेनैनमधिगच्छध्वं कार्यं वो यदि वह्निना गम्यतां साधयिष्यामो वयं त्वग्निभयात्सुराः एतावदुक्त्वा मंडूकस्त्वरितो जलमा
विशत् २७ हुताशनस्तु बुबुधे मंडूकस्य च पैशुनं शशाप स तमासाद्य न रसान्वेत्स्यसीति वै २८ तं वै संयुज्य शापेन मंडूकं त्वरितो ययौ अन्यत्र वासाय विभुर्न चात्मा
नमदर्शयत् २९ देवास्त्वनुग्रहं चक्रुर्मंडूकानां भृगूत्तम यत्तच्छृणुष्व महाबाहो गदतो मम सर्वशः ३० देवा ऊचुः अग्निशापादजिह्वापि रसज्ञानबहिष्कृ
ताः सरस्वतीं बहुविधां यूयमुच्चारयिष्यथ ३१ बिलवासगतांश्चैव निराहारानचेतसः गतासूनपि संशुष्कान्भूमिः संतारयिष्यति ३२ तमोघनायाम
पि वै निशायां विचरिष्यथ इत्युक्त्वा तांस्ततो देवाः पुनरेव महीमिमां ३३ परीयुर्ज्वलनस्यार्थे न चाविंदन्हुताशनं अथ तान्द्विरदः कश्चित्सुरेंद्रद्विरदो
पमः ३४ अश्वत्थस्थोग्निरित्येवमाह देवान्भृगूद्वह शशाप ज्वलनः सर्वान्द्विरदान्क्रोधमूर्छितः प्रतीपा भवतां जिह्वा भवित्रीति भृगूद्वह ३५ इ
त्युक्त्वा निःसृतोश्वत्थादग्निर्वारणसूचितः प्रविवेश शमीगर्भमथ वह्निः सुषुप्सया ३६ अनुग्रहं तु नागानां यं चक्रुः शृणु तं प्रभो देवा भृगु
॥ कुलश्रेष्ठ प्रीताः सत्यपराक्रम ३७ ॥

पृष्ठ उष्माउष्माणां शावुष्यम्पामितिमन्नंतातुडाय अधिशयता अधिशयानेन ४८॥ ४८॥ ॥४८॥ ४८॥ ४८॥ ॥४८॥ ४८॥ ४८॥

देवाऊचुः प्रतीययाजिह्वयापिसर्वोहारंकरिष्यथ वाचंचोच्चारयिष्यध्वमुच्चैरव्यंजिताक्षरां ३८ इत्युक्त्वापुनरेवाग्निमनुसस्रुर्दिवौकसः अश्वत्था
न्निःसृतश्चाग्निःशमीगर्भमुपाविशत् ३९ शुकेनख्यापितोविप्रतंदेवाःसमुपाद्रवन् शशापशुकमग्निस्त्वंवाग्विहीनोभविष्यसि ४० जिह्वामावर्त
यामासततस्यापिहुतभुक्तथा दृष्ट्वातुज्वलनंदेवाःशुकमूचुर्दयान्विताः ४१ भवितानत्वमत्यंतंशुकत्वंनष्टवागिति आवृत्तजिह्वस्यसतोवाक्यंकान्तं
भविष्यति ४२ बालस्येवप्रवृद्धस्यकलमव्यक्तमद्भुतं इत्युक्त्वातंशमीगर्भेवह्निमालक्ष्यदेवताः ४३ देवतायतनंचक्रुःपुण्यंसर्वक्रियास्वपि ततः
प्रभृतिचाप्यग्निःशमीगर्भेषुदृश्यते ४४ उत्पादनेतथोपायमधिजग्मुश्चमानवाः आपोरसातलेयास्तुसंततास्त्रिचभानुना ४५ ताःपर्वतप्र
स्रवणैरूष्मांमुंचंतिभार्गव पावकेनाधिशयतासंतप्तास्तस्यतेजसा ४६ अथाग्निर्देवतादृष्ट्वा बभूवव्यथितस्तदा किमागमनमित्येवंतान
पृच्छतपावकः ४७ तमूचुर्विबुधाःसर्वेतेचैवपरमर्षयः त्वांनियोक्ष्यामहेकार्येतद्भवान्कर्तुमर्हति ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥ ४८ ॥

५८ अबुद्धिपतितेन अकस्माज्जातेन ५९ ६० ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ।६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ६१

एतेचतस्मिन्भवितातवापिसुमहानुगणः ४९ अग्निरुवाच ब्रूतयज्ञवतांकार्येकर्त्तास्मितदहंसुराः भोवतांतुनियोज्योस्मिमावोत्रास्तुविचारणा ५०
देवाऊचुः असुरस्तारकोनामब्रह्मणोवरदर्पितः अस्मान्प्रबाधतेवीर्याद्वधस्तस्यविधीयतां ५१ इमान्देवगणांस्तातप्रजापतिगणांस्तथा ऋषींश्चापिम
हाभागपरित्रायस्वपावक ५२ अपत्यंतेजसायुक्तंप्रवीरंजनयप्रभो यद्भयंनोसुरात्तस्मान्नाशयेद्धव्यवाहन ५३ शप्तानांनोमहादेव्यानान्यदस्तिपरा
यणं अन्यत्रभवतोवीर्यात्तस्मात्त्रायस्वनःप्रभो ५४ इत्युक्तःसत्तथेत्युक्त्वाभगवान्हव्यवाहनः जगामाथदुराधर्षोगंगांभागीरथींप्रति ५५ तयाचाप्य
भवन्मिश्रोगर्भंचास्यादधेतदा ववृधेसतदागर्भः कक्षेकृष्णगतिर्यथा ५६ तेजसातस्यदेवस्यगंगाविह्वलचेतना संतापमगमत्तीव्रंसासोढुंनशशा
कह ५७ आहितेज्वलनेनाथगर्भेतेजःसमन्विते गंगायामसुरःकश्चिद्भैरवंनादमानदत् ५८ अबुद्धिपतितेनाथनादेनविपुलेनसा वित्रस्तो
द्भ्रांतनयनागंगाविप्लुतलोचना ५९ विसंज्ञानाशकद्गर्भंवोढुमात्मानमेवच सातुतेजःपरीतांगीकंपयंतीवजाह्नवी ६० उवाचज्वलनंविप्रतदागर्भव
॥लोद्धुता तेनाशक्तास्मिभगवंस्तेजसोस्यविधारणे ६१॥

तेजः १

६८ स्कन्दस्य गर्भैः तेन प्रधर्षिता रुद्रेवाएषयदग्निरितिश्रुतेः ७१ कदंबवानो कदंबपुष्पाणां ७३ ७४॥ ७३॥ ॥७३ ॥७३॥ ७३॥ ७४॥ ॥७३॥ ७४॥

रा० १८९

विमूढास्मि प्रयत्नेनन मे स्वास्थ्यं यथापुरा विह्वलाचास्मि भगवंश्चैतोनच्छंद्यमेनघ ६२ धारणेनास्य शक्ताहं गर्भस्य तपतांवर उत्सृसेहमिमं दुःखान्नतु कामा
त्कथंचन ६३ नतेजसोस्ति संस्पर्शो मम स्वविभावसो आपदस्थेहिसंबंधः सुसूक्ष्मोपिमहाद्युते ६४ यदत्र गुणसंपन्नमितरन्नहुताशन त्वय्येवनरहं मन्ये
धर्माधर्मौ च केवलौ ६५ तामुवाचततोवन्हिर्धार्यतां धार्यतामिति गर्भोमत्तेजसायुक्तो महागुणफलोदयः ६६ शक्ता ह्यसि महीं कृत्स्नां वोढुं धारयितुं तथा नहिते
किंचिदप्राप्यमन्यतो धारणा हृते ६७ सा वह्निनावार्यमाणा देवैरपि सरिद्वरा समुत्ससर्ज तं गर्भं मेरौ गिरिवरे तदा ६८ समर्था धारणे चापि रुद्रतेजः प्रधर्षिता
नाशकत्तं तदा गर्भं संधारयितुमोजसा ६९ सासमुत्सृज्य तं दुःखाद्दीप्तवैश्वानरप्रभं दर्शयामास चाग्निस्तां तदा गंगां भृगूद्वह ७० पप्रच्छ सरितां श्रेष्ठां कच्चि
द्गर्भः सुखोदयः कीदृग्वर्णोपि वा देवि कीदृग्रूपश्च दृश्यते तेजसा केन वा युक्तः सर्वमेतद्ब्रवीहि मे ७१ गंगोवाच जातरूपः सगर्भो वै तेजसा त्वमिवानघ
सुवर्णो विमलो दीप्तः पर्वतं चावभासयन् ७२ पद्मोत्पलविमिश्राणां ह्रदानामिव शीतलः गंधोस्य स कदंबानां तुल्यो वै तपतांवर ७३ तेजसा तस्य गर्भस्य भा
॥स्करस्येव रश्मिभिः यद्द्रव्यं परिसंसृष्टं पृथिव्यां पर्वतेषु च ७४॥

तत्सर्वं कांचनीभूतं समंतात्प्रत्यदृश्यत पर्यधावत शैलांश्च नदीः प्रस्रवणानि च ॥७५॥ व्यादीपयंस्तेजसा च त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ एवंरूपः स भगवान् पुत्रस्ते हव्यवाहन ॥ सूर्यवै
॥श्वानरसमः कांत्या सोमद्वापरः ॥ एवमुक्त्वा तु सा देवी तत्रैवांतरधीयत ७७॥ श्रुटि रेखा १४ राम० १८९

८७ देवस्यमहतस्तातिरुद्रस्येत्यर्थः ८८ ८९ ९० ॥ ॥९०॥ ९०॥ ॥ ९०॥ ॥९०॥ ९०॥ ९०॥ ९० ॥

क्रमं १ ॐ३

पावकश्चापितेजस्वीकृत्वाकार्यंदिवौकसां जगामेष्टंततोदेशंतदावनंहन ७८ एतैःकर्मगुणैर्लोकेनामाग्नेःपरिगीयते हिरण्यरेताइतिवैऋ
षिभिर्विबुधैस्तथा ७९ पृथिवीचतदादेमागंवीख्यातावसुमतीतिवै सतुगर्भोमहातेजागांगेयःपावकोद्भवः ८० दिव्यंशरवणंप्राप्यव
वृधेद्भुतदर्शनः ददृशुःकृत्तिकास्तंतुवालार्कसदृशद्युतिं ८१ पुत्रंचैताश्चतंवालंपुपुषुस्तन्यविस्रवैः ततःसकार्त्तिकेयत्वमवापपरमद्युतिः ८२
स्कन्नत्वात्स्कन्दतांचापिगुहावासाद्गुहोभवत् एवंसुवर्णमुत्पन्नमपत्यंजातवेदसः ८३ तत्रजांबूनदंश्रेष्ठंदेवानामपिभूषणं ततःप्रभृतिचा
प्यतज्जातरूपमुदाहृतं ८४ रत्नानामुत्तमंरत्नंभूषणानांतथोत्तमं पवित्रंचपवित्राणांमंगलानांचमंगलं ८५ यत्सुवर्णंसभगवानग्निरीशःप्र
जापतिः पवित्राणांपवित्रंहिकनकंद्विजसत्तम अग्नीषोमात्मकंचैवजातरूपमुदाहृतं ८६ वसिष्ठउ अपिचेदंपुरारामश्रुतंमेब्रह्मदर्श
नं पितामहस्ययद्वृत्तंब्रह्मणःपरमात्मनः ८७ देवस्यमहतस्तातवारुणींबिभ्रतस्तनुं ऐश्वर्येवारुणेरामरुद्रस्येशस्यवैप्रभो ८८ आ
जग्मुर्मुनयःसर्वेदेवाश्चाग्निपुरोगमाः यज्ञांगानिचसर्वाणिवषट्कारश्चमूर्त्तिमान् ८९ मूर्त्तिमंतिचसामानियजूंषिचसहस्रशः ऋग्वेद
॥श्चागमत्तत्रपदक्रमविभूषितः ९०॥

हा० १९० ९९ विस्पंदात्कशाया तास्ताभिः पतिताभीरेतः करिकाभिः सहपश्च संगत्य ९९ प्रादुर्भावश्चरमधातुः १०१ भूतम्नामं चतुर्विधं तत्तेजसः तस्य त्रिगुणाम

धा॰

लक्षणानि सुरास्तोमानि रूके सुरपंक्तयः ॐकारश्चावसन्नोत्र निगमहयप्रमहोतथा ९८ वेदाश्च सोपनिषदो विद्यासावित्र्यथापिच भूतंभव्यं भविष्यं
च दधार भगवान्शिवः ९२ संजुहावात्मनात्मानं स्वयमेव तदाप्रभो यज्ञंचशोभयामासवहरूपं पिनाकधृक् ९३ द्यौर्नभः पृथिवी खंच तत्तथा चैवैष
भूपतिः सर्वविद्येश्वरः श्रीमानेषचापि विभावसुः ९४ एषब्रह्मा शिवो रुद्रो वरुणोग्निः प्रजापतिः कीर्त्यते भगवान्देवः सर्वभूतपतिः शिवः ९५
तस्य यज्ञः पशुपतेस्तपः क्रतवएवच दीक्षादीप्तव्रतास्चादिशश्च सदिग्गीश्वराः ९६ देवपत्न्यश्च कन्याश्च देवानां चैवमातरः आजग्मुः सहितास्तत्र
तदा भृगुकुलोद्वह ९७ यज्ञं पशुपतेः प्रीता वरुणस्य महात्मनः स्वयंभुवस्तु तां दृष्ट्वा रेतः समपतद्भुवि ९८ तस्य शुक्रस्य विस्पंदात्पांशून्संगृह्य
भूमितः प्रास्यत्पूषाकराभ्यां वै तस्मिन्नेव हुताशने ९९ ततस्तस्मिन्संप्रहृते सत्रे ज्वलितपावके ब्रह्मणो जुह्वतस्तत्र प्रादुर्भावो बभूव ह १००
स्कन्नमात्रं च तच्छुक्रं स्रुवेण परिगृह्य सः आज्यवन्मंत्रतश्चापि सोजुहोद्भृगुनंदन १ ततस्तज्जनयामास भूतग्रामं च वीर्यवान् तस्मात्तैजस
तं॰
॥ स्तस्मात्तज्ज्ञे लोकेषु तैजसं १०१॥

यस्य रेतसः संबंधी यस्तेजोंशः रजोंशः तस्मात्तेजसः प्रवृत्तिप्रधानं नगं च भूत १०१ ॥ ॥१०१॥ ॥ १०१ ॥ ॥१०१॥ १०१ रामः १९०

तमतः तमोंशात्तामसंस्थावरं सत्वांशस्तउभयत्रानुगतः उभयेषुसात्विकानांभावानांधर्महेतुत्वादीनांदर्शनात् सइतिममत्वगुणाः तेजसः प्रकाशस्यापाद्बुद्धेः नित्यः सत्वमेवबुद्धेः स्व
रूपमित्यर्थः बुद्धेस्तेजस्त्वंप्रकाशकत्वसाम्यान्मनोज्योतिरितिमंत्रलिंगाच्च तस्यधीसत्वस्यच आकाशं आकाशादिवत्तत्वंविश्वंस्वरूपं नहिलब्धसत्वात्मकंतदात्मनारमतइतिभावः१३

तमसस्तामसाभावायापिसत्वंतयोभयं सगुणस्तेजसोनित्यस्तस्यचाकाशमेवच ३ सर्वभूतेषुचतयासत्वंतेजस्तथोत्तमंशुक्रेहुतेतेनोतस्मिंस्त
प्रादुरासंस्त्रयःप्रभो ४ पुरुषावपुषायुक्ताः स्वैः स्वैःप्रसवजैर्गुणैः भृगिरित्येवभृगुः पूर्वमंगारेभ्योंगिराभवत् ५ अंगारसंश्रयाच्चैव कविरित्यपरोभवत्
सहज्वालाभिरुत्पन्नोभृगुस्तस्माद्भृगुःस्मृतः ६ मरीचिभ्योमरीचिस्तुमारीचः कश्यपः स्वभूत्॥ अंगारेभ्योंगिरास्तातवालखिल्याः कुशोच्चयात् अत्रै
वो१
॥वात्रै[illegible]तिचविभोजातमत्रिंवदत्यपि॥८॥

तस्मात्सर्वेषुभूतेषुतमोमयेषुजडेषुशरीरेषुसत्वंप्रकाशः उत्तमंतेत्रः धर्मप्रवृत्तिश्चतत्त्वं वै तस्माद्ब्रह्मैहुतात्प्रजापतिशुक्रात्तुजज्ञिरेभूत्यर्थः ४ प्रसवजैः कारणजैर्गुणैः
तानेवाहभृगिरितिभजति[illegible]पचयतीतिभृकुज्वालासस्फारजालाइत्येवभृगुरितिनाम ५ अंगाराश्चिन्ताअल्पज्वालाः निर्धूमाः ताभ्यःकविरभूदित्यर्थः भृगितिव्याचष्टेसहेति६
॥अत्रैवकुशोच्चयेअत्र अत्रैवेतिसंबंधः८॥

रा० १९१ वपोहेभ्यः समूहेभ्यः टी अश्रुतः अश्रुसकाशात् स्रोतोभ्यः श्रोत्रादीन्द्रियेभ्यः १० वलात्वीर्यात् एतस्मात् अग्निजत्वात् ११ निर्यासाः द्रारुगताः लाक्षादयो हस्वरसाः १४

तथा भस्मव्यपोहेभ्यो ब्रह्मर्षिगणास्सम्मताः वैखानसाः समुत्पन्नास्तपःश्रुतगुणोत्सवाः टी अश्रुतोस्य समुत्पन्नावश्विनौ रूपसम्मतौ शेषाः प्रजानां
पतयः स्रोतोभ्यस्तस्य जज्ञिरे १० अथ यो रोमकूपेभ्यः स्वेदाच्च होवलान्मनः एतस्मात् कारणादाहुरग्निं सर्वास्तु देवताः ११ अयःश्रुत संपन्ना वैरवा
माणप्रदर्शनात् यानि द्रारुगणि ते मासान्निर्यासाः पक्षसंज्ञिताः १२ अहोरात्रा मुहूर्तोश्च पित्तं ज्योतिश्च दारुणं रौद्रं लोहितमित्याहुर्लोहितात्कन
कं स्मृतं १३ तन्मैत्रमिति विज्ञेयं धूमाच्च वसवः स्मृताः अर्चिषो याश्च ते रुद्रास्तथादित्या महाप्रभाः १४ उद्दिष्टास्ते तथांगारा ये धिष्ण्येषु दिवि स्थिताः
आदिकर्त्ता च लोकस्य तत्परं ब्रह्म तद्ध्रुवं सर्वकामदमित्याहुस्तद्रहस्यमुवाच ह १५ ततोब्रवीन्महादेवो वरुणः पवनात्मकः मम सत्रमिदं दिव्यम
॥हं गृहपतिस्त्विह १६॥ १६॥ १६॥

दिवि स्थिताः नक्षत्रादयः धिष्ण्येषु स्थानेषु १५ ॥ १६॥ ॥१६॥ १६॥ ॥१६॥ ॥१६॥ श्रीराम श्रीराम श्रीरामः रामः राम० १९१

त्रीणिभरवंगिरः कविसंज्ञानि १७ अवशः आत्माचिंतयस्यसोऽवशात्मकः भांतइत्यर्थः १८ ॥१८॥ ॥१८॥ १८ ॥ १८॥ १८॥ ॥१८॥ १८॥

रु१ म१

त्रीणिपूर्वाण्यपत्यानिममतानिनसंशयः इतिजानीतखगमाम यज्ञफलंहितत् १७ अग्निरुवाच मदंगेभ्यः प्रसूतानिमदाश्रयकृतानिच ममैवता
न्यपत्यानिवरुणोऽप्यवशात्मकः १८ अथाब्रवीद्धि लोकगुरुर्ब्रह्मालोकपितामहः ममैवतान्यपत्यानिममशुक्रंहुतंहितत् १९ अहंकर्ताहिसत्रस्यहो
ताशुक्रस्यचैवहि यस्यबीजंफलंतस्यशुक्रंचेत्कारणंमतं २० ततोब्रुवन्देवगणाः पितामहमुपेत्यवै कृतांजलिपुटाः सर्वेशिरोभिर्वंद्यच २१ वयं
चभगवन्सर्वेजगच्चसचराचरं तवैवप्रसवाः सर्वेतस्मादग्निर्विभावसुः २२ वरुणश्चेश्वरोदेवोलभतांकाममीप्सितं निसर्गाद्ब्रह्मणश्चापिवरु
णोयादसांपतिः २३ जग्राहवैभृगुंपूर्वमपत्यंसूर्यवर्चसं ईश्वरोंगिरसंचाग्निरपत्यार्थमकल्पयत् २४ पितामहस्त्वपत्यंवैकविंजग्राहतत्त्व
वित् तदासवारुणः ख्यातोभृगुःप्रसवकर्मकृत् २५ आग्नेयस्त्वंगिराश्रीमान्कविर्ब्राह्मोमहायशाः भार्गवांगिरसौलोकेलोकसंतानलक्षणौ
२६ एतेहि प्रसवाः सर्वेप्रजानांपतयस्त्रयः सर्वेसंतानमेतेषामिदमित्युपधारय २७ भृगोस्तुपुत्राः समासन्सप्तवैतुल्याभृगोर्गुणैः च्यवनोव
॥ज्रशीर्षश्चशुचिरौर्वस्तथैवच २८ ॥

३१ कवेःपुत्रावारुणाइत्यनेनस्वीयभागेपिकविर्ब्रह्मणापसमोयंतइत्यत्रेयं ३७ नःअस्मान्संतरिष्यंतिसंतारयिष्यंति १३९ ॥ १३९ ॥ १३९॥ ।१३९ ॥

भृगुर्वरुणपश्चविभुःसवनश्चेतिसप्तते भार्गवावारुणाःसर्वेयेषांवंशेभवानपि २९ अष्टौचांगिरसःपुत्रावारुणास्तेप्युदाहृताः बृहस्पतिरुतथ्यश्च
पयस्यःशांतिरेवच ३० घोरोविरूपःसंवर्त्तःसुधन्वाचाष्टमःस्मृतः एतेष्टौवह्निजाःसर्वेज्ञाननिष्ठानिरामयाः ३१ ब्रह्मणस्तुकवेःपुत्रावारुणास्तेप्यु
दाहृताः अष्टौप्रसवजैर्युक्तागुणैर्ब्रह्मविदःशुभाः ३२ कविःकाव्यश्चधृष्णुश्चबुद्धिमानुशनातथा भृगुश्चविरजाश्चैवकाशीचोग्रश्चधर्मवित् ३३ अ
ष्टौकविसुताह्येतेसर्वेमेभिर्जगत्ततं प्रजापतयएतेहिप्रजातायैरिहप्रजाः ३४ एवंमंगिरसश्चैवकवेश्चप्रसवान्वयैः भृगोश्चभृगुशार्दूलवंशजैःसंत
तंजगत् ३५ वरुणश्चादितोविप्रजग्राहप्रभुरीश्वरः कविंतातभृगुंचापितस्मात्तौवारुणौस्मृतौ ३६ जग्राहांगिरसंदेवःशिखीतस्माद्धुताश
न तस्मादांगिरसाज्ञेयाःसर्वएवतदन्वयाः ३७ ब्रह्मापितामहःपूर्वंदेवताभिःप्रसादितः इमेनःसंतरिष्यंतिप्रजाभिर्जगतीश्वराः ३८ सर्वेप्रजा
नांपतयःसर्वेचापितपस्विनः त्वत्प्रसादादिमंलोकंतारयिष्यंतिसांप्रतं १३९ ॥ ॥१३९ ॥ ॥१३९ ॥१३९ ॥ ॥१३९ ॥१३९॥

विदुषः विद्वांसः ४२ समयाम स्वोत्कर्षार्थं आत्मनो याभिभवायनयतामहस्य स्पर्धैः ४३ ते अनेन समावना आदि निधने प्यत्नि मलयपोरंतराले ४४ देवश्रेष्ठस्य तद्रस्य ४६
धारणानिष्ठपः ४७ वेदश्रुति अग्रावयुगमेंतरम् आहुतीहिरण्य उत्तरां जुहुयाद् इति कल्पकारेण दर्शिता ४८ वल्मीकवपायां सा नाप्यमिति दधिपयतोः तदहोमउक्तेः

तथैव वंशाकर्तारस्तवते जोधिवर्द्धनाः सर्वे पुर्वेदविदुषः सर्वे च कृतिनस्तथा ४० देवपक्षचराः सौम्याः प्राजापत्या महर्षयः आधुवंति
तपश्चैव ब्रह्मचर्यपरं तथा ४१ सर्वे हि वयमेते च तत्वैव प्रसवः प्रभो देवानां ब्राह्मणानां च त्वं हि कर्त्ता पितामह ४२ मरीचिमादितः कृ
त्वा सर्वे चैवाथ भार्गवाः अपत्यानीति संप्रेक्ष्य क्षमयाम पितामह ४३ ते त्वनेनैव रूपेण प्रजनिष्यंति वै प्रजाः स्थापयिष्यंति चात्मान
युगादिनिधनेन तथा ४४ एवमुक्तः सतदा तैस्तु ब्रह्म लोकपितामहः तथेत्यब्रवीत्प्रीतस्तेपि जग्मुर्यथागतं ४५ एवमेतत्पुरावृ
त्तं तस्य यज्ञे महात्मनः देवश्रेष्ठस्य लोकादौ वारुणीं बिभ्रतस्तनुं ४६ अग्निर्ब्रह्मा पशुपतिः शर्वो रुद्रः प्रजापतिः अग्नेरप
त्यमेतद्वै सुवर्णमिति धारणा ४७ अग्न्यभावे च कुर्वीत वह्निस्थाने तु कांचनं जामदग्न्यप्रमाणज्ञो वेदश्रुतिनिदर्शनात् ४८
कुशस्तंबे जुहोत्यग्निं सुवर्णे तत्र च स्थिते वल्मीकस्य वपायां च कर्णे वाजस्य दक्षिणे ४९ शकटोर्व्यां परस्याप्सु ब्राह्मणस्य
करेपि वा हुते प्रीतिकरीमृद्धिं भगवांस्तत्र मन्यते ५० ॥ छ ॥

श्री हि वा वा ण प ज करीर्स संवा स का देष्विसेना निस्रुतौ दर्शते ४९ शकटोर्वी तु स्रुतं ततारस्तैया परस्पती यो द्रस्क १४० ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥